

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВРУБЛЕВСЬКА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 821.161.2(477.44)

ДИСЕРТАЦІЯ

КОНЦЕПТ “ПОДІЛЛЯ” У МОВІ ТВОРІВ М. СТЕЛЬМАХА

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Врублєвська Т. В. Врублевська

Науковий керівник – **Павликівська Наталія Михайлівна**, доктор
філологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Врублевська Т. В. Концепт “Поділля” у мові творів М. Стельмаха. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 “Українська мова”. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2018.

Дисертація є першим науковим дослідженням, що розглядає особливості побутування концепту “Поділля”, його мовну реалізацію в прозі Михайла Стельмаха. Представлено методологічний апарат лінгвоконцептології, уточнено сутність і запропоновано робочі визначення базових понять «концепт», «художній концепт», визначено індивідуально-диференційні риси суміжних із концептом термінів (поняття, лексичне значення, стереотип, художня дефініція, образ та ін.).

Виділення лінгвоконцептології як окремої галузі когнітивної лінгвістики, спрямованої на опис концептів лінгвістичними методами, зумовило виникнення нових її напрямів: етнолінгвоконцептології, порівняльної етнолінгвоконцептології, художньої та наукової лінгвоконцептології, лінгвоконцептографії. Теоретичною платформою наукових пошуків у цій царині слугує потужний термінологічний апарат: когнітивна база, концептуалізація, категоризація, концептосистема, мовна і концептуальна картини світу, концептосфера, константи культури, концепт.

Концепт як мовний феномен перебуває в полі зору лінгвокогнітології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, лінгвостилістики, філософії, антропології, семіотики, психології і вирізняється варіативністю свого витлумачення. З’ясовано, що підходи до його розуміння зводяться до двох основних – лінгвокультурного й лінгвокогнітивного.

У дисертації концепт розглянуто в лінгвокогнітивному аспекті як дискретне ментальне утворення, базову одиницю мисленнєвого коду людини, має внутрішню структуру, є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особи та суспільства, несе комплексну енциклопедичну інформацію про предмет відображення (явище), про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю й відношення суспільної свідомості до цього явища чи предмета. Констатовано, що концепт – центральна одиниця, яка відображає знання різного ступеня абстракції, виражає загальне значення суміжних термінів. Багатоаспектність і різновекторність концепту зумовлена його універсальністю, мінливістю структури, динамізмом, креативністю, мобільністю, образністю, емоційністю, оцінністю, комплексністю побутування, умовністю, нечіткістю, складноструктурованістю.

Художній концепт представлено як одиницю концептосфери письменника, яка виражає ідіостильове розуміння предмета концептуалізації і відображає соціально-історичні, культурні, етнографічні, інтелектуальні, мовні особливості суспільства.

Окреслено теоретичні засади дослідження концептів-власних географічних назв і з'ясовано, що вони, поєднуючи мовну та позамовну інформацію, формують образ нації з властивим їй світобаченням, світорозумінням, моральними, етичними й естетичними поглядами. Топоніми вказують на просторово-часові особливості тексту, накопичують, зберігають і відтворюють знання про предмет концептуалізації мовними засобами. Зафіксовано, що засобами репрезентації концептуального змісту є слово, словосполучення, речення, текст.

Визначено, що концепт “Поділля” посідає центральне місце в концептосфері Михайла Стельмаха, є провідним концептом, глибинний смисл якого розкрито через систему взаємопов’язаних образів, утілених у словесну форму й актуалізованих у відповідних контекстуальних позиціях.

Уперше в лінгвоконцептології розроблено й застосовано методологію

дослідження художнього концепту “Поділля” (що репрезентує один із історико-етнографічних регіонів України), яка ґрунтується на семантико-когнітивному аналізі та містить 6 етапів: *ідентифікація інформаційного змісту концепту; верифікація вербалізаторів концепту; побудова структурно-сислової організації концепту; опис тематичних компонентів-ідентифікаторів смислового наповнення концепту; побудова номінативного поля концепту; моделювання польової організації концепту*. Акцентовано, що верифікація концепту “Поділля” спрямована на підтвердження актуальності предмета дослідження, визначення рівня його існування в сучасному соціумі, зниження частки суб’єктивізму під час окреслення об’єктивацій структурних компонентів.

Концепт “Поділля” схарактеризовано як художній концепт зі стрижневим словом – топонімом, що спрямований на комплексне відображення ідіостильового тлумачення предмета дослідження шляхом апеляції до географічного простору, історії, культури, діалектного мовлення краю.

Опис структурно-сислового наповнення концепту запропоновано через тематичні компоненти-ідентифікатори, кожен із яких поділяється на лексико-тематичні групи. Географічно-мовний компонент представлено двома ЛТГ: «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв», «Номінації на позначення подільських власних географічних назв»; історично-мовний – трьома: «Історичні антропонімації», «Відантропонімні номінації», «Номінації підпільних історичних угруповань, з’єднань»; мовний – однією «Подільські діалектизми».

Здійснено функціонально-семантичний аналіз вербалізаторів концепту з огляду на їхнє частиномовне оточення та синтаксичну позицію. Лексичні об’єктивації концепту виконують номінативну і локативну функції, ужиті в емотивному та символічному значеннях. Виявлено, що номінативна функція лексем на позначення просторово-географічних назв Поділля реалізована повними й скороченими номінаціями в безприйменниковому,

прийменниковому та займенниковому оточенні, номінативна функція антропонімів, діалектонімів – переважно безприйменниковим оточенням онімів.

Установлено, що локативна функція вербалізаторів географічно-мовного, історично-мовного, мовного компонентів указує на локалізацію історичних подій; просторові ознаки предмета, особи; просторові координати дій, явищ; напрямок руху, переміщення в просторі; межі простору, його кордони. Функції «локалізація історичних подій», «просторові координати дій, явищ» представлені безприйменниковими номінаціями топонімів, поєднанням власної географічної назви з конструкціями *у своєму селі, у/в селі, біля самого, біля містечка* та прийменниками *у, в, на, з, до, від, біля, побіля, під, коло, через, вздовж, обабіч, поза*. Функція «напрямок руху, переміщення в просторі» реалізована в трьох значеннях: шлях у напрямку географічного об'єкта (характерні безприйменникові номінації в орудному відмінку однини; повні та скорочені форми онімів із прийменниками *у, в, на, до*; поєднання онімів із конструкціями *у/в село, у глиб, у ті, в отой, аж у, аж у саму, аж до самого*), шлях у напрямку від географічного об'єкта (характеризується сполученням онімів із прийменниками *з, із, од, від, з-над, за*; конструкціями *аж з, з села*), переміщення в просторі (виражене конструкціями *з ... на, з ... у, з ... до, від ... до* та прийменники *на, за, через, понад*).

Функція «просторові ознаки особи», що вказує на місце народження та проживання осіб, реалізована в тексті неповними реченнями, у яких опущені головні члени, а топонім ужитий із прийменниками *з, із*; двоскладними повними, неповними ситуативними й контекстуальними реченнями, у яких підмет виражено особовим займенником *я* в препозиції до топооб'єкта та власною назвою-антропонімом у препозиції та постпозиції до топооб'єкта.

Відантропонімні іменникові та прикметникові номінації, номінації підпільних історичних угруповань регіону виконують локативну й асоціативну функції, за допомогою асоціатів сприяють оживленню фонових знань у

свідомості індивідів і знаходять вербальне підтвердження в текстах письменника.

Констатовано, що емотивно-експресивні значення «мала батьківщина, рідний край» характеризуються наявністю поруч із номінаціями географічно-мовного компонента відмінкових форм прикметників *цїлий, рідний*; займенника *мій, наш, його*; прийменниково-займенникових, прийменниково-займенниково-іменникових конструкцій *на нашому, на наших, на вашому, у нас, у моїх рідних*.

Установлено шляхи введення письменником топонімної й антропонімної лексики до тканини творів. Географічні об'єкти Поділля представлені за допомогою мовних одиниць (повні та скорочені форми онімів, архаїчні і військові номінації, дієприкметникові та фразеологічні звороти, нагромадження топонімів – «топонімічні масиви», односкладні та двоскладні речення), стилістичних тропів (персоніфікація, метафора, порівняння). Характерним для антропонімів є вживання прізвища й імені особи; лише прізвища постаті; «антропонімічних масивів»; сполучення антропономінацій із топо- та гідрооб'єктами.

Номінативне поле художнього концепту «Поділля» структуровано за трикомпонентною моделлю Й. Стерніна (холістична, ознакова, асоціативна номінація), що дозволило залучити до аналізу одиниці всіх частин мови, включити всю множину понять, які так чи так об'єктивують концепт. *Холістична номінація* художнього концепту представлена власним ім'ям предмета концептуалізації, його абстрактною чи загальною назвою, похідними дериватами, індивідуально-авторськими назвами, метафорами, евфемізмами та ін. *Ознакова номінація*, незалежно від форми її вербального вираження (іменники, прикметники, займенники, дієслівні форми, прислівники, словосполучення, прийменниково-займенникові конструкції, граматичні основи, прикладки, відокремлені означення, прості та складні речення), актуалізує конкретні особливості концепту. *Асоціативна* – складається з

репрезентативних, типових, упізнаних мовних одиниць, здатних викликати у свідомості носія (носіїв) уявлення про предмет відображення загалом.

Запропоновано польову модель концепту “Поділля”, у якій поділ вербалізаторів на зони здійснено за семантичним й асоціативним типом спільності, рекурентністю тематичних ідентифікаторів. Ядерна зона концепту та ближня периферія пов’язані відношеннями тотожності, конкретизації; ядро, приядерна зона, ближня, дальня, крайня периферії – асоціативним типом спільності.

Дисертація є комплексним дослідженням художнього концепту “Поділля” в прозі Михайла Стельмаха, самостійно виконаною, теоретично й практично значущою для когнітивної лінгвістики, лінгвоконцептології, теорії тексту, стельмахознавства працею. Основні положення та результати наукового дослідження апробовані на 15 наукових конференціях (3 міжнародні, 9 всеукраїнських, 1 регіональна, 2 звітні), відображені в 16 одноосібних публікаціях (6 – у наукових фахових виданнях; 1 – в зарубіжному виданні; 9 – в інших виданнях: 6 публікацій апробаційного характеру (матеріали конференцій), 3 публікації в нефахових виданнях, які додатково відображають результати праці).

Ключові слова: лінгвоконцептологія, художня лінгвоконцептологія, концептосфера, концепт, художній концепт, художній концепт зі стрижневим словом – топонімом, тематичні компоненти-ідентифікатори, номінативне поле концепту.

ABSTRACT

Vrublevska T. V. The concept “Podillia” in the language of M. Stelmakhs’ stories. – Qualification scientific paper, manuscript. Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – “Ukrainian language”. – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Ministry of Education and Science of Ukraine, State higher educational establishment «Vasyl Stefanyk

Precarpathian National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2018.

The thesis is the first scientific research that presents the peculiarity of the concept “Podillia” and its linguistic realization in the Mykhailo Stelmakh’s prose. The methodological mechanism of the conceptual linguistics is characterized, the essence of the basic notions such as «concept», «fiction concept» is specified, the work’s description of the terms is offered, the individual and differential features of the terminology adjacent to the concept (concept, lexical meaning, fiction definition, image and so on) are defined.

The distinguishing of the conceptual linguistics as a separate branch of the cognitive linguistics, which aim is to describe the concepts using the linguistic methods, has caused the appearance of new directions – ethnoconceptual linguistics, comparative ethnoconceptual linguistics, fiction and scientific conceptual linguistics, linguaconceptography. The theoretical platform for scientific researches in this area is the powerful terminology mechanism: the cognitive base, conceptualization, categorization, the conceptual system, the language and conceptual picture of the world, the concept sphere, the constants of the culture and concept.

Concept as a linguistic phenomenon remains in the field of linguo-cognitology, linguopoetics, conceptual linguistics, linguistic, philosophy, anthropology, semiotics, psychology and is distinguished by the variability of its interpretation. It is revealed that approaches to its understanding are reduced to the two main ones – linguocultural and linguocognitive.

In the thesis the concept is considered in the cognitive aspect as a discrete mental formation, which is the basic unit of the human mind’s code, has a relatively internal structure, is the result of the cognitive activity of the individual and society and has a comprehensive encyclopedic information about the object of reflection or phenomenon, the interpretation of this information public consciousness and the relation of social consciousness to this phenomenon or subject. It is stated that the concept is the central unit, which reflects the knowledge of different degrees of

abstraction, expresses the general meaning of the related terminology units. Multidimensionality and diversity of the concept are caused by its versatility, structure variability, dynamism, creativity, mobility, imagery, emotionality, value, complexity of existence, conditionality, obscurity and structure complexity.

An artistic concept is presented as the unit of the sphere of concepts of the writer, which expresses the individual understanding of the subject of conceptualization and reproduces social, historical, cultural, ethnographic, intellectual and linguistic peculiarities of a society.

The theoretical foundations of the study of the concepts-geographical names are outlined and it is determined that these concepts, combining linguistic and non-linguistic information, form the image of the nation with its world outlook, understanding of the world, moral, ethical and aesthetic views. Toponyms point to the temporal and spatial peculiarities of the text, accumulate, store and reproduce the knowledge about the subject of conceptualization by language means. It has been recorded that the means of representing the conceptual content are words, phrases, sentences, text.

It is determined that the concept "Podillia" occupies a central place in the conceptual sphere of Mykhailo Stelmakh and is his leading concept the deep meaning of which is discovered through a system of connected images embodied in a verbal form and updated in appropriate contextual positions.

For the first time in the conceptual linguistics, the methodology of the artistic concept "Podillia" has been developed and applied. This methodology is based on semantic, cognitive and conceptual analyzes and includes 6 stages: identification of the information content of the concept; verification of the verbalizers of the concept; construction of the structural and content organization of the concept; description of the thematic components-identifiers of the content filling of the concept; construction of the nominative field of the concept; modelling of the field organization of the concept. It is emphasized that verification of the concept "Podillia" is aimed at confirming the relevance of the subject of the study, determining its level of

existence in the modern society, the decline in the proportion of subjectivity in outlining the structural components and their linguistic representatives.

The concept “Podillia” is described as an artistic concept with a pivot word – a toponym, which aims at a comprehensive reflection of individual interpretation of the subject of research aimed at the complex reflection of the territorial features of the word-concept by appealing to the geographical space, history, culture, and features of the regional dialects.

A description of the structurally meaningful content of the analyzed concept is offered through thematic components-identifiers, each of which is divided into lexicalthematic groups. The geographic-linguistic component is presented by two lexical thematic groups: «Nominations for the designation of general spatial-geographical names», «Nominations for the designation of Podillia geographical names»; historical-linguistic – by three groups: «Historical anthroponyms», «Nominations derived from anthroponyms», «Nominations of the underground historical groups and associations»; linguistic – by one group «Podillia dialects».

The functional and semantic analysis of the concept verbalizers is made in view of their part-language environment and syntactic position. Lexical objectivities of the concept implement the nominative and locative functions used in the emotional and symbolic meanings. It is revealed that the nominative function of the toponymic objects is realized by the full and short geographical nominations in the nonprepositional, prepositional and pronoun environment, the nominative function of anthroponymic nominations, dialect proper nouns – mostly by the non-prepositional environment of the proper nouns.

It is defined that the locative function of the verbalizers of the concept points to the localization of historical events; spatial signs of an object, person; spatial coordinates of actions, facts; direction of movement, movement in space; boundaries of space, its borders. The functions of «localization of historical events», «spatial coordinates of actions, facts» are presented by non-prepositional nominations of toponyms, a combination of their own geographical name in constructions *у своєї*

селі, у/в селі, біля самого, біля містечка and prepositions *у, в, на, з, до, від, біля, побіля, під, коло, через, вздовж, обабіч, поза*. The function «direction of movement, movement in space» is realized in three meanings: in the direction of the geographical object (characteristic nonprepositional nominations in the instrumental case of singular; complete and short forms of proper names with prepositions *у, в, на, до*); the combinations of proper names with constructions *у/в село, у глиб, у ті, в отой, аж у, аж у саму, аж до самого*), in the direction from the geographical object (characterized by a combination of proper names with prepositions *з, із, од, від, з-над, за*; constructions *аж з, з села*), moving in space (expressed by the constructions *з ... на, з ... у, з ... до, від ... до* and prepositions *на, за, через, понад*).

The functional meaning of «spatial features of a person», which indicates the place of birth and residence of persons, is implemented in the text by incomplete sentences, in which the main members are omitted, and the toponym used with prepositions *з, із*, two-complex, complete, incomplete situational and contextual sentences, in which the subject is expressed by a personal pronoun *я* in the preposition to the toponymic object and its own name-anthroponym in the pre-position and postposition to the toponymic object.

The noun and adjective nominations derived from anthroponyms, nominations of underground historical groups of the region perform locative and associative functions, with the help of associates promote the revitalization of the background knowledge in the minds of individuals and find verbal confirmation in the texts of the writer.

It is stated that the emotional and expressive values of «little Motherland, native region» are characterized by the presence beside the toponym the forms of adjectives derived from nouns *цїлий, рідний*; the pronoun *моє*; the prepositional and pronoun, the prepositional pronoun and noun constructions *на нашому, на нашім, на вашому, у нас, у моїх рідних*.

The ways of introducing the toponymic and anthroponymic vocabulary to a canvas of artistic texts are noted. The geographic objects of Podillia are presented by: geographic objects are represented by linguistic units (full and short forms of proper nouns, archaic and war nominations, comparative constructions, participial constructions, «toponymic arrays» (accumulation of proper geographical names) in one sentence, participle and phraseological units, simple compound-complex sentences) and and stylistic tropes (personification, metaphors, comparison). The typical for anthroponyms is the use of the surname and the name of the person; only the surname of the person; «anthroponymic arrays» (accumulation of surnames and names of characters); a combination of anthroponyms with toponymic and hydro-objects.

The nominal field of the artistic concept “Podillia” is structured according to the three-component model of I. Sternin (holistic, nominative, associative nomination), which allowed to involve all parts of the language into the analysis of the unit, to include the whole set of concepts that may or may not objectify the concept. The holistic (integral) nomination of the artistic concept is represented by its own name of the subject of conceptualization, its abstract or general name, their derivatives, individual author names, metaphors, euphemisms, etc. The nominative nomination, regardless of the form of its verbal expression (nouns, adjectives, pronouns, verb forms, adverbs, phrases, prepositional pronoun constructions, grammatical foundations, appositions, separated definitions, simple and compound-complex sentences), actualizes specific features of the concept. Associative – consists of representative, typical, recognized linguistic units that can cause in the consciousness of the speaker (speakers) the idea of the subject of reflection in general and refer to it.

The field model of the concept “Podillia” is offered, in which the division into zones is based on the semantic and associative type of community is carried out. The core zone of the concept and the near periphery are linked by the relations of identity

and specification; the core, the near and distant, the extreme periphery are linked by an associative type of community.

The thesis is a complex study of the artistic concept “Podillia” in Mykhailo Stelmakh’s prose. It is a self-fulfilling, theoretically and practically significant work for cognitive linguistics, conceptual linguistics, text theory and for the studies of the Stelmakh’s prose. The main positions and results of the thesis research were approved at 15 scientific conferences (3 international, 9 all-Ukrainian, 1 regional, 2 reporting) and reflected in 16 individual publications (6 – in scientific specialized editions, 1 – in foreign edition, 9 – in other nonspecialized editions).

Key words: conceptual linguistics, artistic conceptual linguistics, conceptual sphere, concept, artistic concept, artistic concept with a pivot word – a toponym, thematic components-identifiers, the nominal field of the concept.

Список праць здобувача, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Врублевська Т. В. Гідрооб’єкти Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2017. Вип. 1 (27). С. 92–96.

2. Врублевська Т. В. Елементи подільського говору у прозі Михайла Стельмаха. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V (41). Is.145. P. 57–60.

3. Врублевська Т. В. Історичні антропонімії у текстах Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених. (Вінниця, 6–7 квітня. 2017). Вінниця, 2017. С. 70–76.

4. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 16–19.

5. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт. *Лінгвістичне портретування сучасного соціуму* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Вінниця, 26–27 листопада. 2015). Вінниця, 2016. С. 249–255.

6. Врублевська Т. В. Методологія дослідження концептів. *International research and practice conference «Contemporary issues in philological science of scholars and educationalists of Poland and Ukraine» : Conference Proceedings*. (Lublin, April 28–29. 2017). Lublin, 2017. P. 199–202.

7. Врублевська Т. В. Номінативне поле концепту “Поділля” у художніх творах Михайла Стельмаха : цілісна номінація. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 50. С. 49–51.

8. Врублевська Т. В. Поняття “концепт” у лінгвокогнітивних дослідженнях : етимологія, основні підходи до визначення. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 213–217.

9. Врублевська Т. В. Специфіка регіонального концепту “Поділля” у мовотворчості Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія : стан та перспективи* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених. (Вінниця, 26–27 квітня. 2018). Вінниця, 2018. С. 41–46.

10. Врублевська Т. В. Структурно-змістове наповнення топонімічного концепту “Поділля” (на матеріалі прози Михайла Стельмаха). *Virtus: Scientific Journal*. 2017. P. 197–203.

11. Врублевська Т. В. Топонімічні концепти у руслі лінгвоконцептуальних досліджень. *Zbiór raportów naukowych. «Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe»*. (Warszawa, 27–28. 02. 2015). Warszawa, 2015. С. 125–131.

12. Врублевська Т. В. Топонімія Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Записки з ономастики*. 2015. Вип. 18. С. 120–128.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ	26
1.1. Сучасна лінгвоконцептологія: стан, проблеми, методологічний апарат	26
1.2. Семантика концепту: підходи до тлумачення терміна	32
1.3. Співвідношення концепту із суміжними термінами	37
1.4. Трикомпонентна структура концептів, варіативність їхніх ознак і типології	45
1.5. Концепти-власні географічні назви в річищі лінгвоконцептуальних досліджень	54
РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ “ПОДІЛЛЯ”	66
2.1. Лінгвістичний статус художнього концепту, засоби його мовної реалізації	66
2.2. Особливості концепту “Поділля” як провідного в концептосфері Михайла Стельмаха	72
2.3. Методологічні засади дослідження концепту “Поділля”	75
2.4. Ідентифікація структурно-сміслових компонентів-вербалізаторів концепту “Поділля”	83
2.5. Верифікація об’єктивацій концепту “Поділля”	88
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТРУКТУРНО-СМІСЛОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ПОДІЛЛЯ” В МОВІ ТВОРІВ М. СТЕЛЬМАХА	100
3.1. Географічно-мовний компонент концепту “Поділля”	100
3.1.1. Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв концепту “Поділля”	101
3.1.2. Номінації на позначення подільських власних географічних назв	106
3.2. Аналіз концепту “Поділля” в історично-мовному аспекті	142

3.3. Інтерпретація концепту “Поділля” в діалектному аспекті	157
3.4. Номінативне поле концепту “Поділля” в прозі М. Стельмаха	161
3.4.1. Холістична номінація концепту	162
3.4.2. Ознакова номінація концепту	169
3.4.3. Асоціативна номінація концепту	187
3.5. Модель концепту “Поділля” в прозі Михайла Стельмаха: польова організація	191
ВИСНОВКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	226
ДОДАТКИ	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КА – концептуальний аналіз

ЛТГ – лексико-тематична група

ХД – художня дефініція

ОК – ознаки концепту

ГТР – географічна територія регіону

ІМР – історичне минуле регіону

ГР – говірка регіону

СТв5т – Стельмах М. П. Твори в 5-ти томах

СТв6т – Стельмах М. П. Твори в 6-ти томах

СТв7т – Стельмах М. П. Твори в 7-ми томах

СВТ – Стельмах М. П. Вибрані твори

СХС – Стельмах М. П. Хліб і сіль

СВР1 – Стельмах М. П. Велика рідня. Книга 1.

СВР2 – Стельмах М. П. Велика рідня. Книга 2.

СВРІР – Стельмах М. П. Велика рідня. Інтернет ресурс

ВСТУП

Сучасна лінгвоконцептологія як молода та перспективна галузь когнітивної лінгвістики характеризується стрімкими темпами розвитку й розширенням кола актуальних питань, пов'язаних передусім із антропоцентричною парадигмою. Визначення ролі мови як головного засобу отримання, зберігання й передачі національної свідомості, духовних і культурних цінностей, практичного й теоретичного досвіду соціуму та її взаємозв'язок із мисленневою діяльністю людини перебуває в річищі окресленого напрямку, а під час дослідження й репрезентації змістової організації концептів, повністю чи частково експлікованих мовними засобами, постає пріоритетним.

Зважаючи на широкий спектр лінгвоконцептологічних завдань, учені виділяють підрозділи галузі, що визначають напрями наукових пошуків: етнолінгвоконцептологія; порівняльна етнолінгвоконцептологія; художня лінгвоконцептологія, що взаємодіє з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою; наукова лінгвоконцептологія (або когнітивна термінологія); лінгвоконцептографія (або лінгвоконцептологічна лексикографія).

Дедалі частіше художня лінгвоконцептологія потрапляє в коло когнітивних досліджень лінгвістів, що пов'язано з підвищенням інтересу до проблем тексту, який ретранслює пізнаваний людиною світ; специфіки експлікації концептуального змісту у творчості відомих українських і зарубіжних письменників; проблем реконструкції провідних концептів індивідуально-авторської концептосфери.

Дисертація присвячена дослідженню художнього концепту “Поділля” (на матеріалі творів М. Стельмаха), актуалізованого в останнє десятиріччя XXI століття й задекларованого в уяві сучасного соціуму як географічна територія України, рідний край, регіон, мала батьківщина.

Актуальність дослідження зумовлена кількома вимірами. По-перше, це зростання інтересу науковців до проблеми сприйняття, інтерпретації інформаційного змісту та методології дослідження концептів-власних географічних назв в антропоцентричному й когнітивному аспектах (Я. Прихода – концепт “Європа”, О. Гришина, О. Урсова – концепт “Америка”, О. Орлова, М. Цветкова – концепт “Росія”, А. Соснін – концепт “Лондон”, І. Мартянова – концепт “Китай”, О. Вороніна – концепт “Франція” та ін.).

По-друге, концепти – українські власні географічні назви – досліджені в поодиноких наукових розвідках (Х. Дацишин, Н. Ніколенко, Т. Мудраченко – концепт “Україна”, О. Присяжнюк – концепт “Україна – Європа”, О. Бураго – концепт “Київ”, М. Новикова, Н. Величко – концепт “Крим”), а концепт “Поділля” так і не увійшов до кола наукових інтересів лінгвістів.

По-третє, актуальність визначаємо спрямованістю художньої лінгвоконцептології на розроблення вербалізації концептів у літературних текстах. Дослідження концепту “Поділля” здійснено на матеріалі художньої прози, що дає змогу виявити особливості структурної-сислової організації зазначеного концепту в індивідуально-авторській інтерпретації.

По-четверте, впливає на актуальність дослідження й характер джерельної бази. Творчість Михайла Стельмаха неодноразово ставала об’єктом як мовознавчих, так і літературознавчих наукових студій. Лексичну синоніміку творів письменника досліджував А. Бевзенко, фразеологію – А. Авксентьєв, Н. Москаленко, А. Цегельська, Л. Яковенко, лексику – Н. Сидяченко, Т. Ткаченко. Мовотворчість Михайла Стельмаха в контексті української народнопісенності описана Л. Козловською. Велику наукову цінність мають розвідки А. Пікалової «Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах Михайла Стельмаха», В. Загороднюк «Психологізм романів Михайла Стельмаха», Є. Павленко «Порівняння як граматична та стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха “Велика рідня”)», Г. Пелех «Стилістичне

вживання відокремлених другорядних членів речення в романі М. Стельмаха “Хліб і сіль”», Л. Новіцької «Топонімія роману Михайла Стельмаха “Хліб і сіль”» та О. Попової «Емоційні okazіоналізми в художній прозі М. Стельмаха». У переважній більшості вказаних наукових розвідок принагідно зазначалося, що опис території Поділля у творах письменника є однією з визначальних рис його ідіостилу, що й зумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової проблематики кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: 2011 – 2015 рр. – «Лексика Поділля» (протокол № 6 від 01.12.2010 р.), 2016 – 2018 рр. – «Актуальні проблеми дослідження мовних одиниць сучасної української мови в її загальнонаціональних та регіональних вимірах» (протокол № 7 від 18.11.2015 р.). Тему дисертації затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 8 від 27 лютого 2013 року) та схвалено на засіданні Наукової координаційної ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 65 від 6 червня 2013 року).

Мета роботи – розкрити специфіку концепту “Поділля” в прозі Михайла Стельмаха, його мовну репрезентацію та структурно-сміслову організацію.

Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) окреслити теоретичні засади дослідження концептів-власних географічних назв, своєрідність їхнього побутування в художніх текстах;
- 2) з'ясувати ознаки художнього концепту “Поділля” в концептосфері М. Стельмаха, обґрунтувати методологію його дослідження;
- 3) визначити засоби об'єктивації концепту “Поділля” в прозі письменника, осмислити й номінувати його структурні компоненти-ідентифікатори;
- 4) розглянути особливості репрезентації об'єктивацій концепту, визначити їхній конотативний і функціонально-семантичний аспект;
- 5) описати й структурувати номінативне поле концепту “Поділля”;

б) дослідити специфіку польової організації концепту “Поділля” в прозі Михайла Стельмаха.

Об’єкт дослідження – концепт “Поділля” в текстах Михайла Стельмаха.

Предмет дослідження – вербалізація концепту “Поділля” в прозі письменника, його структурно-сміслової організації.

Джерельну базу дослідження становить 2331 мовна фіксація концепту “Поділля”, виокремлена з прозових текстів Михайла Стельмаха, що визначені подільською автентичністю: збірка оповідань «Березовий сік»; романи «Велика рідня», «Дума про тебе», «Кров людська – не водиця», «Правда і кривда», «Хліб і сіль», «Чотири броди», п’єса «Зачарований вітряк»; повісті «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір».

Методологія дослідження. Для всебічного й комплексного дослідження художнього концепту “Поділля” в мові творів Михайла Стельмаха застосовано як основний *описовий метод*, за допомогою якого виділено, скласифіковано й представлено мовні репрезентанти концептуального змісту. *Контекстний аналіз* забезпечив опис і структурування номінативного поля концепту, а *метод кількісних підрахунків* – співвідношення їхніх уживань. *Метод спостереження над мовним матеріалом і метод компонентного аналізу* уможливили впорядкування вербалізаторів концепту, *етимологічний аналіз, аналіз словникових дефініцій ключового слова* сприяли виокремленню тематичних ідентифікаторів структури концепту. На базі логічної *індукції* та *дедукції*, *асоціативного методу* окреслено семантичні та асоціативні зв’язки між компонентами смислової організації предмета концептуалізації. *Історичний аналіз* зацентрував на достовірному співвідношенні репрезентантів історичного компонента з географічним простором подільського регіону. *Метод верифікації* мовного матеріалу дав змогу зменшити частку суб’єктивізму дослідника в процесі опису мовних виразників концепту та вказав на актуальність його побутування в сучасному соціумі. *Польовий метод* сприяв побудові словесної та графічної моделей аналізованого концепту.

Наукова новизна роботи зумовлена відсутністю спеціального монографічного дослідження концепту “Поділля” в текстах Михайла Стельмаха. Уперше в мовознавстві розроблено й застосовано методологію дослідження концепту “Поділля”, що репрезентує один з історико-етнографічних регіонів України; аналізований концепт розглянуто як художній концепт зі стрижневим словом – топонімом; запропоновано опис структурно-смислового наповнення концепту “Поділля” через компоненти-ідентифікатори – географічно-мовний, історично-мовний, мовний; здійснено конотативний і функціональний аналізи вербалізаторів концепту з огляду на їхнє частиномовне оточення та синтаксичну позицію. Новизною відзначається й моделювання польової організації концепту “Поділля”: поділ на зони здійснено за семантичним та асоціативним типом спільності тематичних груп і їхньою рекурентністю.

Теоретичне значення дослідження зумовлено поглибленням уже відомих знань і формуванням нових щодо своєрідності та мовної експлікації концептів-власних географічних назв у літературних текстах. Теоретично значущою для лінгвоконцептології, зокрема художньої, є розробка етапів, методів і прийомів дослідження художніх концептів зі стрижневим словом – топонімом. Положення дисертації та здійснені впродовж роботи узагальнення окреслюють перспективи подальших наукових досліджень у галузі когнітивної лінгвістики, спрямованої на вивчення концептів у художній прозі.

Практична цінність одержаних результатів та основних ідей дисертації полягає в тому, що вони можуть бути використані під час написання наукових праць із лінгвоконцептології (зокрема художньої), когнітивної ономастики, теорії тексту, стельмахознавства; прислужаться у викладанні спецкурсів у закладах вищої освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною працею. Наукові положення й висновки, які винесені на захист, одержані автором особисто.

Апробація роботи. Основні положення та результати наукової праці апробовані на 15 наукових конференціях, із яких: 1) *3 міжнародні конференції:* International research and practice conference «Contemporary issues in philological science of scholars and educationalists of Poland and Ukraine»: Conference Proceedings (April 28–29, 2017. Lublin); XVII Міжнародна ономастична конференція «Актуальні проблеми української та інослов'янської ономастики» (21–23 вересня 2017 р., м. Тернопіль); Scientific and Professional Conference «Urgent problems of philology and linguistics» (October 29, 2017. Budapest); 2) *9 всеукраїнських конференцій:* Всеукраїнська науково-практична конференція «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» (15–16 листопада 2012 р., м. Вінниця); XV Всеукраїнська ономастична конференція «Український ономастикон: типологія, словотвір, функціонування» (12–13 вересня 2013 р., м. Хмельницький); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (6–7 листопада 2014 р., м. Острог); XVI Всеукраїнська ономастична конференція «Українська ономастика: минуле, сучасне, перспективи» (24–26 вересня 2015 р., м. Одеса); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» (26–27 листопада 2015 р., м. Вінниця); VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (6–7 квітня 2017 р., м. Вінниця); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної граматики» (18 травня 2017 р., м. Черкаси); Всеукраїнська науково-практична конференція «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» (25–26 травня 2017 р., м. Вінниця); VII Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (26–27 квітня 2017 р., м. Вінниця); 3) *1 регіональна конференція:* II регіональна науково-практична конференція студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та

наукових досліджень» (10–12 грудня 2012 р., м. Вінниця); 4) 2 звітні конференції: «Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів і студентів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського» (9–11 квітня 2014 р., м. Вінниця); «Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів і студентів ІФЖ ВДПУ імені Михайла Коцюбинського» (21–22 квітня 2015 р., м. Вінниця).

Публікації. Проблематика, теоретичні й практичні результати дослідження відображені в 16 одноосібних публікаціях: із них 6 – у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 9 – в інших виданнях (6 публікацій апробаційного характеру (матеріали конференцій) та 3 публікації в нефахових виданнях, які додатково відображають результати наукової праці).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (214 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (7 позицій) та трьох додатків. Загальний обсяг роботи – 234 сторінки, основний текст становить 173 сторінки. Дослідження ілюстроване 4 таблицями та 2 рисунками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ

1.1 Сучасна лінгвоконцептологія: стан, проблеми, методологічний апарат

Когнітивна лінгвістика як нова та перспективна галузь мовознавства, яка ґрунтується на вивченні мови як головного засобу отримання, зберігання, переробки й використання знань, виникла в 50–60 роки ХХ ст., а як окрема дисципліна виділилася в кінці 80-х років ХХ ст. Зародження інтересу до цієї галузі пов'язано з діяльністю американського професора Дж. Бруннера, який у середині 50-х років читав лекції, присвячені вивченню природи когнітивних процесів. 1960 року він із Дж. Міллером започаткував перший центр у Гарвардському університеті, який займався вивченням цих же процесів. Офіційно про зародження когнітивного напрямку в лінгвістиці (одним із чинників якого «стала методологічна криза мовознавства й необхідність пошуку нових підходів, методів до розгляду явищ мови» [169, с. 154]) та про створення когнітивної асоціації заявили 1989 року на організованому Рене Дірвенном симпозіумі в м. Дуйсбург.

Розвитку перспективної дисципліни сприяли дослідження засновників: Л. Талмі, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, Р. Джакендоффа, Дж. Бруннера, Дж. Міллера та ін., учених-лінгвістів України – В. Кононенка [95; 96; 98], Т. Вільчинської [23–25], С. Жаботинської [60; 61], О. Кагановської [80; 81], Т. Радзієвської [158; 159], О. Селіванової [165–168], Росії – Ю. Апресяна, Н. Арутюнової [3], В. Дем'янова [53; 54], О. Кубрякової [104; 105; 103], З. Попової [151–153], А. Рудакової [163], Й. Стерніна [181; 182; 184], Польщі – Е. Бартмінського, Г. Поповської-Таборської, Я. Пузиніної, А. Домбровської та ін. Основні категорії когнітивної лінгвістики висвітлені в наукових працях М. Болдирева, В. Дем'янова, О. Залевської, В. Красних, В. Кононенка, Р. Розіної, І. Рузіна, Р. Фрумкіної, В. Шаховського та ін.

Когнітивна лінгвістика – напрям лінгвістики, спрямований на вирішення проблеми ролі мови як знаряддя пізнання, як системи знаків у репрезентації та трансформації інформації; покликаний зрозуміти механізми здійснення процесів накопичення знань, сприйняття, категоризації, класифікації й усвідомлення світу. В українистиці ця дисципліна активно розвивається в ракурсі лінгвоконцептології та ономасіології.

Лінгвоконцептологія – галузь когнітивної лінгвістики, що сформувалася в кінці ХХ століття й зарекомендувала себе «як життєздатна наукова дисципліна з чітко окресленим предметом та об'єктом дослідження» [133, с. 168], термінологічним апаратом і методологією. Лінгвоконцептологія прагне «переосмислити структуру й семантику мовних одиниць у вимірах етно-, соціо- і (суб)культурних категорій» [156, с. 6], по-новому поглянути на основні дискусійні моменти, пов'язані з концептом (дефініція, типологія, структура, репрезентація та ін.). Метою галузі є опис концепту мовними засобами. Відповідно до обраної мети дисципліна ставить такі завдання [167, с. 403]: 1) дослідження процесів концептуалізації світу й внутрішнього рефлексивного досвіду; 2) аналіз залежності концептуалізації від етносвідомості, соціуму, культури (субкультури) мовної спільноти, індивідуальної свідомості; 3) «опис концептуалізації у філогенезі й онтогенезі» [167, с. 403]; 4) «визначення параметрів концептосистеми, її зв'язку з концептуальною й мовною картинами світу» [167, с. 403]; 5) «диференціація концептуальних сфер у концептосистемі й етносвідомості» [167, с. 403]; 6) «опис констант культури як системи культурних концептів народу» [167, с. 403]; 7) обґрунтування терміна «концепт», його співвідношення з термінами «поняття», «лексичне значення»; 8) з'ясування культури концепту; 9) вироблення методики концептуального аналізу; 10) створення типології концептів; 11) характеристика художніх концептів у літературних творах майстрів слова; 12) пояснення «постійних кореляцій і зв'язків між мовою, мовними продуктами, з одного боку, і

структурами знань, операціями мислення та свідомості, з іншого» [169, с. 154] тощо.

Зважаючи на окреслені завдання, у лінгвоконцептології виокремлюють напрями наукових пошуків, що оформилися як її підрозділи [70, с. 3–4]: *етнолінгвоконцептологія*, представниками якої є: Н. Данилюк, В. Жайворонок, О. Селіванова, Ю. Шамаєва, В. Карасик; *порівняльна етнолінгвоконцептологія* знаходить своє відображення в працях А. Вежбицької, І. Голубовської, В. Старко, Г. Слишкіна, М. Красавського; дослідження *художньої лінгвоконцептології* представлені в наукових розвідках В. Кононенка, Д. Колесника, Н. Юшкової, І. Каменської, Н. Єремєєвої, Л. Іванової та ін.; *наукова [лінгво]концептологія* висвітлена В. Зусманом, Т. Скороспєловою, А. Соколовою, К. Петровим, Дж. Сарторі; *лінгвоконцептографію* характеризують праці В. Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка (Словник символів культури України, 2002 р.), О. Таланчук (100 найвідоміших образів української міфології, 2002 р.) та ін.

Підґрунтям, теоретичною платформою лінгвокогнітивних і лінгвоконцептуальних досліджень є потужний термінологічний апарат, до головних складників якого належать такі взаємопов'язані й взаємозалежні поняття: когнітивна база, концептуалізація, категоризація, концептуальна система (концептосистема), картина світу (мовна, концептуальна), концептосфера, константи культури, концепт.

Когнітивна база – це певним чином структурована сукупність обов'язкових знань того чи того лінгвокультурного суспільства, якими володіють усі носії мови [118, с. 32]. *Концептуалізація* – процес пізнавальної діяльності людини, який осмислює інформацію (когнітивна база), що надходить із різних джерел і творить концепти й концептуальні структури, утворює концептуальну систему у свідомості індивідів. Процес концептуалізації формує концептуальну систему.

Категоризація – це когнітивне розчленування реальності, сутність якого полягає в поділі всього онтологічного простору на різноманітні категоріальні області [118, с. 31–32]. Тобто категоризація – це процес формування категорій за певними спільними ознаками та підведення окремих предметів та явищ під ці категорії.

Концептуальну систему визначають як «систему думок і знань про світ, яка відображає досвід людини» [118; 119]; «сукупність концептів у свідомості людини, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань, уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини» [25, с. 113]. До складу концептуальної системи входить концептуальна картина світу як її фрагмент. *Концептуальна картина світу* – феномен, що відображає у свідомості людини існування об'єктивного світу і який є результатом її абстрагуючої діяльності.

Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики трактує концептуальну картину світу за 5 дефініціями: 1) «глобальна, цілісна, динамічна (така, що безперервно знаходиться в процесі формування) система інформації (знань і оцінок) про універсум, якою володіє індивід» (Павіленіс) [цит. за: 117, с. 45]; 2) «зменшене й спрощене відображення усієї суми уявлень про світ у певній традиції» (Цивьян) [цит. за: 117, с. 45]; 3) «сума ментальних значень, найбільш загальних уявлень про світ» (Утробіна) [цит. за: 117, с. 45–46]; 4) «відображення в психіці людини предметної дійсності, яке характеризується предметними значеннями й когнітивними схемами та піддається свідомій рефлексії» (Леонт'єв) [цит. за: 117, с. 45–46]; 5) «глобальний динамічний образ світу в усьому різноманітті його властивостей, що лежать в основі світогляду людини, групи чи суспільства та є результатом і регулятором усіх видів діяльності» (Бондаренко) [цит. за: 117, с. 46]. Картина світу (мовна й концептуальна) більшою чи меншою мірою відображає національно-культурну специфіку соціуму.

Термін *концептосфера* введений і трактований Д. Ліхачовим як сукупність концептів нації, «з яких, як із мозаїчних шматочків складається полотно світорозуміння носія мови» [цит. за: 118, с. 34]. Науковець наголошував на важливій ролі культури, науки, історичного досвіду, релігії, усної народної творчості під час вивчення концептів нації, адже що багатші ці складники, то багатша концептосфера народу.

Константи культури – це концепти, що виникли в глибоку давнину й дійшли до наших днів, увібравши весь колорит епох та історико-соціальний досвід пращурів; описані мислителями, письменниками, поетами та збережені в пам'яті мільйонів пересічних носіїв мови.

Концепт є елементом концептосистеми людини, центральною та ключовою одиницею термінологічної бази лінгвоконцептології, будівельним матеріалом її апарату. Він формується у свідомості людини як образ завдяки відображенню й переосмисленню предметно-чуттєвого досвіду людини, мисленнєвим і мовним операціям, а також самостійному пізнанню індивідом лексичних одиниць. Образ утворює ядро концепту, яке в процесі розвитку обростає ядрами ознак концепту, утворюючи його приядерну зону й насичуючи смисл концептуальними ознаками. З. Попова та Й. Стернін наголошують, що «зі збільшенням кількості ознак, концепт поступово перетворюється з чуттєвого образу в мисленнєвий» [151, с. 70].

Глибина, розмаїтість, складність концепту як мовно-культурного феномена породжують суперечки лінгвістів у вирішенні дискусійних проблем лінгвоконцептології: дефініція концепту; його розмежування із суміжними термінами; виокремлення способів маніфестації концептів; залежність концепту від мовної репрезентації; наявність оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів у структурі концепту; побудова типологій та структури концептів; методики його аналізу та інші.

Відзначимо праці українських лінгвістів-концептологів, які уніфікують результати дослідження перерахованих контраверсійних питань і становлять

грунтовну лінгвістичну платформу для подальшого вивчення наукових чи художніх концептів і концептосистем: І. Голубовської (Етнічні особливості мовних картин світу [44]), Л. Голоюх (Вербалізація концептів простору в романах Й. Строцюка [43]), О. Кагановської (Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) [82]), В. Кононенка (Концепти українського дискурсу [98]), С. Лободи (Просторові слова-концепти в художній картині світу М. Гумільова та Й. Бродського [112]), А. Мартинюк (Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики [117]), П. Мацьків (Концептосфера Бог в українському мовному просторі [120]), Н. Мех (Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції [121]), Т. Монахової (Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус [128]), В. Ніконової (Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра [136]), А. Приходько (Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [156] та Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе [157]), О. Селіванової (Когнитивная ономазиология [165]), Н. Слухай (Етноконцепти і міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології [174]), Н. Слухай, О. Снитко, Т. Вільчинської (Когнітологія і концептологія в лінгвістичному висвітленні [175]), В. Старко (Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) [177]).

Однак, незважаючи на значний арсенал українських і зарубіжних наукових розвідок у галузі лінгвоконцептології, деякі питання, особливо ті, що стосуються концептів-власних географічних назв, потребують доопрацювання, узагальнення й систематичного опису.

1. 2 Семантика концепту: підходи до тлумачення терміна

Концепт як мовний феномен, будучи предметом дослідження когнітивної лінгвістики, філософії, антропології, семіотики, психології, лінгвоконцептології, лінгвопоетики, лінгвостилістики та інших наук вирізняється суперечливістю свого витлумачення. В. Манакін слушно зауважив, що «про концепти зараз пишуть багато і багато хто, але сутність цього терміна продовжує залишатися не цілком ясною, що, між іншим, є характерним і для інших нині популярних термінів» [цит. за: 87, с. 36]. Термінологічна розбіжність указує передусім на багатство ознак і властивостей концепту, складність його структурної й типологічної організації. О. Цапок причинами цієї розбіжності називає: 1) існування різних підходів у його висвітленні; 2) відсутність окреслення меж, ототожнення з окремими різнорівневими термінами.

Етимологія концепту пов'язана з латинським словом *conceptus* – у дослівному перекладі – поняття. Термін *conceptus* семантично пов'язаний із *cario* – брати, отримувати; *conscipio* – збирати, приймати, вбирати в себе; *conceptio* – з'єднання, сума, сукупність [51, с. 222–224; 34, с. 213]. Тому стверджуємо, що слово «*conceptus*» має такі тлумачення: 1) збирати, вбирати в себе; 2) отримувати, вибирати; 3) представляти себе, уявляти; 4) ловити, засвоювати, розуміти; 5) написати, утворити; 6) сформувати; 7) відбуватися, з'являтися, виникати; 8) з'єднання, сукупність, зародок [34, с. 213–214].

Першість у вивченні концепту належить філософії. Термін знаходить своє відображення у вченні Платона про ідеї. Філософ вважав, що концепти – це вроджені ідеї, які є втіленням трансцендентного світу чистих форм і знаходяться за ширмою фізичного світу [за: 207]. Середньовічний філософ П. Абеляр наголошував, що «концепти виникли до створення природи в Божественному розумі як ідея Бога та прообразів одиничних речей» [цит. за: 34, с. 214; 167, с. 409]. Він вважав, що концепт – це сукупність понять, сформованих людським розумом і пов'язаних між собою спільною темою,

сміслом, поглядом [цит. за: 32]. Його послідовники Т. Гоббс, У. Оккам дійшли спільної думки щодо тлумачення терміна, визначивши його як такий, що «узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію й використовується в розумовій діяльності» [цит. за: 167, с. 409]. Зауважуємо, що саме ця дефініція лежить в основі більшості сучасних (змінених і доповнених) визначень терміна. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі називали концепт «вузлами сітки, простягнутої філософом крізь вічний хаос» [цит. за: 167, с. 409]. У західній філософії концепт розуміють як сутність, що існує в уяві, ментальне уявлення, ментальний об'єкт [212; 211]), як абстрактний об'єкт [212]).

Термін «концепт» уведений до лінгвістичного обігу в 1928 році С. Аскольдовим. Науковець стверджував, що вчення середньовічних філософів про концепт як універсалію давно застаріли, а тому потребують нового підходу й детального вивчення. Проте в 30-ті роки ХХ століття термін «концепт» не сприймали як такий, що може використовуватися в наукових працях, користувалися його заміниками – «семантичний», «поняття».

До проблеми концепту повернулися лише у 80-х роках ХХ століття. Це було пов'язано з великою кількістю перекладів англійських наукових досліджень російською мовою (у зарубіжних наукових розвідках термін «концепт» широко використовувався лінгвістами та займав одне з провідних місць). О. Селіванова стверджує: «У лінгвістиці поява концепту була зумовлена нагальною потребою нового тлумачення терміна «поняття», яке традиційно розглядалося як абстракція окремих чуттєвих ознак, а згодом розширило свій обсяг до рівня єдності загального, одиничного й особливого, тобто всього обсягу інформації про певний об'єкт або клас об'єктів» [цит. за: 34, с. 214; 167, с. 410]. Якісно іншим, порівняно з описаними поглядами, видається твердження А. Бабушкіна [7, с. 12]: головною причиною введення концепту до наукового обігу стала потреба у створенні нового універсального терміна, у семантиці якого зливались би конотативне та денотативне значення

слова, енциклопедична та лексикографічна інформація, знання про світ, історичний досвід людей, пам'ять етносу.

Починаючи з 90-х років ХХ століття концепти розглядали як ключові поняття когнітивної лінгвістики (Н. Бондар [12], К. Голобородько [42], О. Залевська [67], В. Іващенко [71; 72], А. Карпенко [86], Н. Ковтун [94], Ю. Нідзельська [134], Л. Струченко [185]), сприймали як ментальні утворення, у яких зібрані важливі для людини знання, уявлення про навколишній світ (Н. Алефіренко [1; 2], А. Бабушкін [7], С. Воркачов [27], В. Карасик [84; 85], О. Кубрякова [106] та ін.).

На основі аналізу етимології, історії розвитку, тлумачень концепту в лінгвоконцептології виділили три основні підходи до його розуміння: лінгвістичний, когнітивний, культурологічний (лінгвокультурологічний, лінгвокультурний). Для представників *лінгвістичного* напрямку концепт – це насамперед значення слова з його конотативними елементами [34, с. 214]. С. Аскольдов стверджує, що кожна словникова номінація може стати концептом. Схожої думки дотримуються Т. Булигіна, А. Шмільов – семантика мовного знака є основним засобом формування смислу концепту.

Представники *когнітивного* підходу відносять концепт до явищ ментального характеру, розуміючи його як:

1. *Змістову одиницю пам'яті; абстрактну одиницю; мисленнєву конструкцію*: В. Маслова: «оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [цит. за: 34, с. 214; 119, с. 31]; Н. Мех: «ідеальні, абстрактні одиниці, якими людина оперує в процесі мислення» [121, с. 48]; «інтегративна, сумарна мисленнєва конструкція, яка у вербальній формі фіксує саме поняття, його цінність для концептоносіїв та образи їхньої мовної свідомості» [121, с. 49].

2. *Інформаційну структуру свідомості*: В. Маслова: «Концепт – це інформаційна структура свідомості, яка відображає знання та досвід людини»

[119, с. 31]; *О. Селіванова*: «Концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [168, с. 256];

3. *Квант структурованого знання*: *В. Яковлева*: «локалізований у свідомості людини квант структурованого знання, ментальне утворення (спрямоване до вищих духовних цінностей), позначене етнокультурною специфікою, що має вираження в мові» [197, с. 41].

4. *Ментальну одиницю / ментальне утворення*: *В. Старко*: «ментальна одиниця, включена в мережу подібних їй одиниць: ментального лексикону, мови мозку (*lingua mentalis*)» [178, с. 16]; *Л. Міллер*: «ментальне утворення, властиве індивідуальній та колективній свідомості певного етносу» [125, с. 42]. Відзначимо, що аналізовані дефініції відображають погляди західних науковців щодо визначення концепту: *Дж. Фодор*: ментальні уявлення, «ідеї в розумі», що є будівельними матеріалами нашого розуміння предмета відображення [208]; *С. Керрі, Г. Мерфі*: ментальне уявлення, яке розум використовує для позначення класу речей у світі [213; 206].

Представники *лінгвокультурного* підходу вважають, що концепти – це основні комірочки в ментальному світі людини, які виступають частиною культури тієї нації, до якої належить особа. На думку *Ю. Степанова*, концепти існують незалежно від того, знаємо ми про них чи ні. Науковець визначає їх як згустки «у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [34, с. 215], водночас зауважуючи: «... це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру» [179, с. 40].

Аналогічної думки дотримується й *Д. Ліхачов*, наголошуючи, що головне багатство мови знаходиться на рівні концептів і концептосфер, тому «дійсно, мова в потенційній формі її концептів – втілення всієї культури нації» [цит. за: 26, с. 287].

В. Карасик та Г. Слишкін лінгвокультурний концепт визначають як «умовну ментальну одиницю, що спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості та культури» [84, с. 75], а С. Воркачов – як «одиницю колективного знання / свідомості..., що має мовне вираження і відзначається етнокультурною специфікою» [27, с. 70]. Науковці одностайні в думці, що місцем перебування концепту є «свідомість», культура детермінує концепт, а мова та мовлення є лише сферами його реалізації [цит. за: 34, с. 215].

Концепт характеризує носіїв етнокультури й виникає безпосередньо під час взаємодії лексичного значення слова з культурою народу, досвідом людей і суспільства. На такій теоретичній позиції наполягають і Д. Ліхачов та О. Кубрякова, називаючи концепт (з притаманною йому емоційною, експресивною та оцінною конотацією) посередником між словами та дійсністю: «поняття концепту відповідає уявленню про ті значення, якими оперує людина в процесах мислення, які відбивають зміст досвіду і знань, зміст результатів усієї людської діяльності й процесів пізнання світу у формі певних «квантів» знання» [103, с. 90]. В. Карасик констатує, що «культурний концепт – це багатовимірне смислове утворення, у якому виділяються ціннісна, образна й поняттєва сторони» [85, с. 109].

Отже, культура етносу, його історія, звичаї, традиції, досвід – обов'язкові складники концепту, що впливають на формування смислу, структури, організацію номінативного поля. Це дає підстави стверджувати, що роль мови в лінгвокультурному підході другорядна, вона лише виконує функцію вербального вираження культурного компонента концепту. Зауважимо, що спільною рисою трьох підходів до розуміння концепту є існування беззаперечного зв'язку мови з культурою. Думки науковців розходяться під час визначення ролі мови у формуванні концептів.

Усі підходи до розуміння концепту, на думку В. Карасика, можна звести до двох – лінгвокультурного й лінгвокогнітивного, розмежування яких здійснено за трьома положеннями: 1) «концепти – первинні культурні

утворення, які трансформуються в різні сфери людського буття» [85, с. 147]; 2) «основним компонентом структури лінгвокультурного концепту є його ціннісний складник» [85, с. 147]; 3) «якщо лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, то лінгвокультурний концепт – від культури до індивідуальної свідомості» [85, с. 147].

У дисертації концепт “Поділля” розглянуто в лінгвокогнітивному аспекті, що дозволило охопити всю множину понять, які так чи так об’єктивують знання, думки, уявлення середньостатистичного носія мови про об’єкт дослідження й входять до його структурно-сислової організації. Робочим визначенням концепту слугує дефініція З. Попової та Й. Стерніна, яка відображає теоретичну концепцію роботи в обраному напрямі: «Концепт – це дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно внутрішню структуру, є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особи й суспільства, несе комплексну енциклопедичну інформацію про предмет відображення чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і відношення суспільної свідомості до цього явища чи предмета» [153, с. 24]. Нам імпонує й те, що в запропонованому визначенні науковці акцентують не лише на енциклопедичному матеріалі, а й на його верифікації (характеризує когнітивний аспект дослідження) у представників мовної спільноти.

1. 3 Співвідношення концепту із суміжними термінами

Відсутність єдиного чіткого визначення концепту призвело до його ототожнення з поняттям, лексичним значенням, стереотипом, художньою дефініцією, образом та ін. Проблему співвідношення концепту із зазначеними термінами спробувала розкрити Ж. Краснобаєва-Чорна, структурувавши термінологічне поле «концепт» і виділивши сім напрямів його інтерпретації. «Кожен із векторів демонструє зв’язок концепту з поняттям (логіко-філософський – Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), пропозицією (власне

філософський – Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), лексичним значенням (лінгвістичний – В. Гак, В. Звегінцев, Л. Резников, О. Татаренко, П. Чесноков та психолінгвістичний – О. Залевська, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн, Л. Лисиченко), стереотипом (лінгвокультурологічний – А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова), фреймом, гештальтом (когнітивний – В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, Й. Стернін), художньою дефініцією (літературно-культурологічний – Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська)» [цит. за: 32, с. 16].

У сучасній лінгвоконцептології серед вітчизняних і зарубіжних дослідників сформувалися два погляди щодо проблеми співвідношення концепту та зазначених термінів: представники першого підходу наголошують на їхній схожості, другого – протиставляють їх.

Концепт – поняття. «Найчастіше в лінгвістиці термін “концепт” асоціюється з близьким за значенням терміном “поняття”» [32, с. 16]. У логіко-філософській літературі на їхній схожості наголошують Р. Карнап і М. Кондаков, акцентуючи, що «концепт актуалізує відображений у понятті онтологічний складник і розташовується, за Р. Карнапом, ... між мовними висловами та денотатами (предметами), що їм відповідають» [цит. за: 102, с. 68]. В. Маслова вважає, що за внутрішньою формою терміни «концепт» і «поняття» – однакові, мотивуючи це тим, що концепт є калькою від латинського слова *conceptus*, що в дослівному перекладі означає «поняття, зародок».

«Лінгвістичний енциклопедичний словник, даючи визначення терміна «поняття», також настановує на думку, що це терміни-синоніми. Поняття витісняється з наукового обігу терміном «концепт»: поняття – 1) думка, що відображає в загальній формі предмети та явища дійсності за допомогою фіксації їхніх властивостей і відношень; останні (властивості і відношення) входять до поняття як загальні й специфічні ознаки, співвіднесені з класами

предметів і явищ; 2) те ж саме, що граматична або семантична категорія, як правило не найвищого рівня узагальнення» [цит. за: 109, с. 383–384; 32, с. 16]. Аналогічної думки дотримується й А. Бабушкін: «сьогодні мовознавці майже не оперують терміном «поняття» в його класичному значенні й віддають перевагу концептам» [цит. за 32, с.16; 6, с. 14].

«В. Дем'янков наголошував, що з 20-х років і до середини 70-х років ХХ століття в мовознавстві спостерігалася тенденція до ототожнення терміна “концепт” із “поняттям”, їм надавався статус слів-синонімів» [цит.за: 32, с. 16]. Проте, починаючи із середини 80-х років, вони розмежовуються як самодостатні репрезентативні одиниці. Дослідники заявляють про особливості концептів, які встановлюють межу між концептом і поняттям, роблять її все зримішою для лінгвістичного загалу.

У дисертації розглядаємо концепт як самодостатній термін, ширший за поняття. За трьома критеріями аналізу (змістовий, структурний, емоційний/експресивний) ідентифікуємо спільні та відмінні риси цих лексем.

Змістовий критерій. Змістом поняття найчастіше виступає найближче лексичне значення слова й сукупність важливих ознак об'єкта пізнання, а зміст концепту включає в себе і «зміст поняття, і смисл або комплекс смислів» [62, с. 25], усю сукупність знань про об'єкт, виражених сукупністю мовних засобів (лексичних, фразеологічних і т. п.) [119, с. 27]. За поняттям стоїть реалія, предметна субстанція, а за концептом – предметна віднесеність, предметний смисл, а також «слово – ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально-осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу» [62, с. 25].

Концепт включає, крім описово-класифікаційних, чуттєво-вольові, образно-емпіричні характеристики [102, с. 73], крім мовного – позамовне, крім ментального – почуттєве (В. Ужченко, К. Голобородько, М. Скаб). У цьому плані можна говорити про мовно-ментальну природу концепту.

Структурний критерій. Ю. Степанов, апелюючи до структури концепту та поняття стверджує, що «концепт має складну структуру, до якої, з одного

боку, належить все, чим характеризується будова поняття, а з іншого, до структури концепту входить те, що робить його фактом культури: вихідна форма, історія, згорнута до основних ознак змісту, сучасна асоціація, оцінки» [цит. за: 102, с. 73]. Концепт за своїм значенням набагато ширший від поняття, а саме поняття входить до структури концепту.

За емоційним / експресивним критерієм відмінність між концептом і поняттям полягає в тому, що люди концепт не лише мислять, а й переживають. На відміну від поняття, «концепт оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом; це «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово й виражене ним поняття» [119, с. 28].

Ще одна відмінність цих термінів, на думку В. Дем'янкова, полягає в тому, що люди можуть домовитись про поняття, про умовність його меж, дійти єдиного визначення, а концепт існує поза нашою домовленістю. Домовитись про концепт практично неможливо, адже він «живий», змінний, рухливий. Він змінюється з плином часу, разом із уявленнями та поглядами людини на світ, набуває нових якостей і характеристик, оновлює смисл. Поняття ж є загальноновизнаним. Концепт є набутком індивіда в процесі усупільнення та соціалізації, а поняття, значення (за О. Залевською) – це «конструкції, редуковані на логіко-раціональній основі продуктами наукового опису концептів» [цит. за: 102, с. 73].

Ще в середньовічній теорії Абельяра зазначено, що концепт – це «зібрання понять, пов'язування висловлювань в єдиний погляд на той чи той предмет за умови визначальної сили розуму» [цит. за: 20, с. 11]. Проте потрібно пам'ятати, що концепт не вичерпується поняттям, він (концепт) «охоплює весь зміст слова – і денотативний, і конотативний» [199, с. 75]. Оскільки концепт формується завдяки включенню в його смислову організацію «уявлень, образів, у тому числі й понять» [105, с. 143], то поняття мислиться вужче, є ядрним компонентом концепту (В. Карасик, С. Ляпін, Л. Чернейко та ін.). З цього приводу О. Селіванова зазначає: «концепт як інформаційна

різносубстратна структура інтегрує поняття як ядерну структуру з іншими результатами пізнавальної діяльності: уявленнями, гештальтами, асоціативно-образними, оцінно-емотивними компонентами тощо» [167, с. 423].

Підсумовуємо, що поняття та концепт терміни не тотожні, а самодостатні, однопорядкові одиниці зі схожою внутрішньою формою та відмінною структурою й специфічними для кожного рисами.

Концепт – лексичне значення. Проблему диференціації суміжних понять «концепт – лексичне значення», їхній взаємозв'язок і взаємозалежність найчастіше розглядають у тріаді «концепт – поняття – лексичне значення», так як поняття й лексичне значення «не мають повного збігу, але не мають і повного розриву» [102, с. 70]. Ми зупинилися на аналізі двох репрезентативних структур.

Співвідношення термінів, їхнє ототожнення спричинене тим, що значення найбільш точно розкриває суть концепту. В. Гак підтверджує цю думку, трактуючи лексичне значення «як зміст слова, що відображає у свідомості й закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, процес, явище; продукт мисленнєвої діяльності людини, пов'язаний із редукцією інформації людською свідомістю, з такими видами мисленнєвих процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення» [цит. за: 119, с. 262–263]. О. Татаренко під лексичним значенням розуміє конкретно-індивідуальний зміст слова.

Д. Ліхачов зазначає, що «концепт співвідносний зі словом в одному з його значень» [цит. за: 119, с. 26]. В. Москвін слова колеги трактує так: «такі характеристики, як наявність синонімів, внутрішня форма, сполучуваність, відносяться не до слова загалом, а до окремого його лексико-семантичного варіанта» [цит. за: 119, с. 26]. Тому цілком закономірним є твердження, що концепт – це поняття, співвідносне зі значенням слова.

За словами Д. Ліхачова, на ментальному рівні концепт витісняє, заміщує значення й виступає його «алгебраїчним вираженням» [111, с. 283].

Ще одна спільна риса концепту та значення – це розмитість їхніх меж. Лексичне значення, як і концепт, охоплює численні ознаки, відомі певному колективу, має здатність змінюватися з розвитком суспільства.

Концепт і лексичне значення мають чимало відмінного: 1) вони є одиницями різного статусу: значення є мовною сутністю, а концепт – психоментальною (О. Селіванова, Л. Лисиченко); 2) є продуктами діяльності різних видів свідомості: концепт – когнітивної свідомості людини, значення – мовної [153, с. 64–65]; 3) «концепт – одиниця концептосфери, значення – одиниця семантичної системи, семантичного простору мови» (З. Попова, Й. Стернін) [цит. за: 167, с. 414; 32, с. 18]; 4) хоч значення, як і концепт, є результатом відображення дійсності, але в той же час воно виступає частиною концепту. Отже, концепт – це інформаційна структура, набагато ширша за значення (С. Аскольдов, І. Карасик); 5) «концепт є об'єктом дослідження концептуального аналізу, а лексичне значення – семантичного аналізу (Т. Вільчинська)» [цит. за: 32, с. 18]. Лексичне значення слова представляє лише частину смислу концепту, виконуючи функцію його загальної репрезентації в мові.

Концепт – стереотип. Теорію стереотипів вивчали: Ю. Апресян, Е. Бартмінський, А. Байдурін, Ж. Коллян, І. Кон, В. Красних, У. Липман, Ю. Сорокін, С. Сілінський та ін. Наведемо декілька найбільш поширених визначень стереотипу. Представник комунікативної лінгвістики В. Рижков визначає стереотип як комунікативну одиницю певного етносу, «що здатна через актуальну презентацію соціально санкціонованих потреб здійснювати спонукальний типізований вплив на свідомість особистості – соціалізованого індивіда, формуючи в ньому відповідні мотивації» [160, с. 15–16]. На думку Ю. Прохорова, це передусім «визначене уявлення про дійсність чи її елементи з позиції «наївної» повсякденної свідомості» [цит. за: 119, с. 57]. У. Липман стереотипом називає упорядковані, схематичні «“картинки світу” в голові людини, які економлять її зусилля при сприйнятті складних об'єктів світу»

[цит. за: 119, с. 57], а В. Красних вважає, що це «деяка структура ментально-лінгвального комплексу, яка формується інваріантною сукупністю валентних зв'язків, приписаних поданій одиниці, які репрезентують концепт, що стоїть за одиницею» [цит. за: 119, с. 57].

Із цитованого матеріалу, стереотип постає як комунікативна одиниця певного етносу, одиниця мовної картини світу, структура лінгвального комплексу, що здатна здійснювати вплив на свідомість індивідів. Стереотипу притаманні такі риси: конкретність, схематичність, упорядкованість, національна детермінованість, однобічність; його часто порівнюють із мовним зворотом, усталеною формулою, шаблоном або трафаретом [32, с. 18].

В. Маслова характеризує стереотип як «деяке мінімізоване й національно-детерміноване уявлення про об'єкт або ситуацію» [119, с. 66; 32, с. 18]. Це трактування, а також такі функції як економія зусиль, формування та зберігання групової ідеології зближує концепт із стереотипом [32, с. 18]. Проблема їхнього розмежування вирішується так: 1) «концепт містить мовні знання, а стереотип – це образ-уявлення в його вербальній оболонці» [32, с. 18]; 2) концепт – поняття абстрактного рівня, стереотип є конкретним; 3) «концепт виступає феноменом парадигматичного плану, тобто він співвідноситься із системою ментальних утворень, а стереотип функціональний, він виявляється в комунікативній поведінці» [102, с. 74; 32, с. 18]; 4) «концепт зберігається у формі гештальтів і пропозицій, стереотип – у формі фрейм-структур» [85, с. 25]; 5) «концепту, на відміну від стереотипу, не властиві однобічність і схематичність» [32, с. 18]; 6) стереотипний образ стоїть за будь-якою одиницею мови, але не кожна лексема може стати концептом. Отже, стереотип є фрагментом, складником концепту, який існує у свідомості індивідів і суспільства.

Концепт – художня дефініція. Термін «художня дефініція» пов'язаний із концептом, адже вона (художня дефініція) – одне з джерел формування культурних концептів. Вона зароджується й існує в художній творчості,

«відображає авторський світогляд, індивідуально-особистісні пріоритети, інтелектуальний і художній потенціал творця, оригінальність погляду, нестандартність мислення, парадоксальність асоціацій, зіставлень» [102, с. 77–78]. Л. Грузберг стверджує, що культурний концепт є означуваним у художній дефініції.

Незважаючи на власну індивідуалізованість, художня дефініція виражає загальнолюдські погляди, уявлення про певні речі, події, предмети. Її головними ознаками є вплив на формування смислової сторони концепту та здатність змінювати його структуру при зміні сприйняття ХД в соціумі. Так, «тільки-но суспільство визнало пріоритетність вислову: «Все наше життя – гра» порівняймо з твердженням «Все наше життя – боротьба», змінився зміст трьох концептів – життя, гра, боротьба» [102, с. 78].

Концепт – образ – символ. Суміжна пара термінів «концепт – образ» мало досліджена. Їхній зв'язок найкраще проглядається в художній літературі, де образи виступають структурними домінантами концептосфери автора; пройняті духом часу й закорінені в підвалинах національної символіки [25]. Саме такі образи (за Т. Вільчинською) є художніми, аксіологічно й емоційно маркованими концептами.

М. Піменова [147] наголошує, що будь-який концепт – це образ, виражений у мові. Л. Буянова конкретизує думку колеги, що «лише художній концепт є ніби заміщувачем образу» [цит. за: 25, с. 51]. Проте, варто пам'ятати, що художнім образом ми можемо вважати тільки авторський концепт, створений митцем.

Актуальним видається твердження, що образ і символ «як творчі моделі естетично сприйнятого світу в його поняттях і розуміннях» та «як спосіб художнього відтворення світу» – складники концепту. Поділяємо думку В. Кононенка, що одним із шляхів розкриття концептуального смислу є «осмислення його внутрішньої форми, а через неї пізнання його місця в ланцюжку таких співвідношень, як слово – поняття – образ – символ» [97,

с. 248]. Науковець, акцентує на особливостях концептів у прозі, оскільки тільки «звернення до художніх текстів забезпечує, так би мовити, внутрішню глибинну характеристику концепту, його приховані, підсвідомі чи несвідомі, архетипні підвалини» [95, с. 15].

Словник термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики вирішує проблему розмежування перерахованих термінів у такий спосіб: поняття – це одна з форм існування концепту, яка містить загальні, суттєві ознаки предмета концептуалізації, є результатом їх раціонального відображення, й «має специфічні засоби вербалізації у вигляді лексем раціональної семантики» [117, с. 52].

Проблема диференціації суміжних понять є однією з найскладніших у сучасній лінгвістиці. Ми уніфікували напрацювання лінгвоконцептологів, виділивши індивідуально-диференційні риси цих термінів, що відмежовують їх від концепту. Це стало підставою для констатації факту, що перераховані наукові поняття є самодостатніми. Концепт виступає центральною одиницею, яка відображає знання різного ступеня абстракції й виражає загальне значення аналізованих термінів.

1.4 Трикомпонентна структура концептів, варіативність їхніх ознак і типології

Смисл і структура концептів є тими важливими чинниками, якими керуються науковці у виборі методики лінгвокогнітивного дослідження, описі та структуруванні лексичних засобів об'єктивації концептів.

Смисл концепту науковці визначають як сукупність когнітивних ознак, що ідентифікують і характеризують предмет концептуалізації. У його зміст «входять не лише актуально осмислені й використані у спілкуванні смислові компоненти, пов'язані зі словом, але й ознаки, які відображають загальну інформаційну базу людини, його енциклопедичні знання про предмет чи явище, вони можуть і не виявлятися в його мові й не усвідомлюватися миттєво

при пропонуванні відповідного слова, але є набутком особистого й колективного досвіду» [153, с. 69–70]. Структура концепту визначається базовими компонентами: чуттєвим образом, інформаційним змістом та інтерпретаційним полем, у яких здійснюється перерахунок когнітивних ознак у порядку їхнього зменшення. Опис структури концепту відбувається лише після опису його смислу.

Одним із перших про складність структурування концептів заговорив Ю. Степанов, виділивши три її складники: головну, актуальну ознаку; додаткову «пасивну» ознаку; внутрішню форму. Його думку поділяє й В. Маслова, наголошуючи, що: «Внутрішня форма або етимологічна ознака (етимологія) відкриваються лише дослідникам, для інших її існування опосередковане, як основа, на якій виникли й тримаються інші значення» [119, с. 41].

Іншою, порівняно з проаналізованими поглядами, видається трикомпонентна структура концептів, запропонована представниками лінгвокультурного напрямку: поняттєвий складник (В. Маслова номінує як фактуальний), перцептивно-образний, ціннісний (валоративний) складники [28; 119; 156].

Поняттєвий складник – значеннєвий мінімум смислу концептів, зафіксований у лексикографічних працях; це мовна репрезентація концептоназви, її позначення, опис, ознаки, дефініція, а також «зіставні характеристики цього концепту по відношенню до того чи того роду концептів, які ніколи не існують ізольовано» [85, с. 107]. Поняттєвий елемент концепту формує його ядерну та ближню периферійну зони. Перцептивно-образний компонент включає знання, образи, асоціації, які виникають у свідомості за допомогою зорових, слухових, тактильних, смакових характеристик предметів, відображених у нашій пам'яті. Ціннісний, валоративний компонент визначає ставлення індивідів, соціуму до концепту й відображений на периферії концепту.

У сучасних наукових розвідках спостерігається тенденція до визначення трикомпонентної структури концепту за допомогою методу польової стратифікації. Фактуальний складник (понятійний) формує ядрну, приядерну, ближню периферійну зони концепту, асоціативний та ознаковий – відображені на периферійних зонах концепту: ближній, дальній, крайній. Американський науковець Г. Мерфі відзначив, що структура концепту визначається множиною «необхідних і достатніх ознак», які характеризують предмет відображення [213].

В. Колесов та В. Кононенко вбачають у структурі художнього концепту поняття, образ та символ. На переконання зарубіжних дослідників З. Попової та Й. Стерніна, вона (структура) включає такі елементи: 1) образний компонент (ядро): перцептивні когнітивні ознаки; образні ознаки (метафоричне осмислення); 2) інформаційний зміст (або енциклопедичне поле, яке складається із чотирьох зон: категоріальної, диференціальної, описової, ідентифікаційної); 3) інтерпретаційне поле: енциклопедична, утилітарна, регулятивна, загальнооцінна, соціально-культурна, пареміологічна, міфологічна та символічна зони. Науковці пропонують виокремлювати в структурі концепту й когнітивні шари [182, с. 8–10]: історичний, сучасний, оцінний. Зауважимо, що структурні компоненти концепту безпосередньо залежать від своєрідності концепту-власного імені, сфери його побутування.

Над проблемою виокремлення основних ознак і властивостей концептів працювали Л. Бабенко, Т. Вільчинська, В. Карасик, А. Приходько, О. Селіванова, В. Старко, О. Кубрякова та ін. Зазначимо, що визначення тих чи тих особливостей концепту залежить від наукового підходу дослідників, мети дослідження, завдань, специфіки концепту, методології дослідження. Цим пояснюється відмінність у виділенні головних ознак концепту різними науковцями.

Однією з домінантних ознак концепту є *універсальність* (Л. Бабенко, Т. Вільчинська, Д. Ліхачов). Її суть полягає в тому, що більшість концептів

всезагальні та загальновідомі (кохання, любов, віра, боротьба, гра та ін.), трапляються в різних культурах і вербалізуються в мовах. Такі концепти, хоч і мають власні інваріантні риси, проте їхнє загальне значення – однакове для всіх культур і мов. Д. Ліхачов, говорячи про універсальність характеру концептів, наголошує: «Концепт – універсалія людської свідомості» [111, с. 285].

Мінливість структури концепту (здатність змінювати обсяг акумульованої ним інформації) пов'язана з трансформацією зовнішнього світу людини й внутрішньої системи цінностей [156, с. 52], насиченням його смислу та збільшенням обсягу за рахунок нових ознак. Це здатність концепту змінюватися під впливом інших концептів, історичного розвитку етносу та пізнання індивідами нової інформації про об'єкт вивчення.

О. Селіванова ці ознаки називає *динамізмом і креативністю* концептів, Т. Вільчинська – *мобільністю* [25, с. 53]. О. Кубрякова акцентує на можливості концепту розвиватися та «піддаватися подальшому уточненню й модифікаціям» [цит. за: 25, с. 53].

В. Колесов, С. Нікітіна однією з основних ознак концепту вважають *ментальність*: засвоєний людиною протягом життя ментальний досвід, зосереджений в свідомості та «відображається у вигляді смислів, або концептів єдиної концептуальної системи» [цит. за: 104, с. 14]. Концепти – це «основні одиниці ментальності, національного менталітету як образу мислення свідомості і самосвідомості» [201, с. 14].

З ментальністю тісно пов'язана й інша особливість – здатність *бути ретранслятором культури* (Т. Вільчинська), передавати з покоління в покоління характерний для певного етносу спосіб концептуального освоєння дійсності [201, с. 3], вірування, звичаї, традиції і т. д. Культура є частиною життя людей, «другою реальністю», об'єктом неперервного пізнання. Саме тому концепт постає «ніби згусток культури у свідомості людини» [25, с. 55].

В. Старко цю ознаку (концепт – ретранслятор культури) називає *культурною зумовленістю концепту*.

Константність (Л. Бабенко, Т. Вільчинська, Т. Космеда, С. Проскурін та ін.) концепту – це здатність постійно існувати, зберігати знання про світ у культурній свідомості пересічних громадян. Завдяки постійному побутуванню концепт здатний розвивати семантику слова «з розгортанням внутрішньої форми до логічної межі» [198, с. 35].

Дослідники досить рідко звертають увагу на *образність* (В. Колесов – художня образність концепту), *емоційність* та *оцінність* (А. Приходько – цінність). Звісно, це не применшує їхню роль, оскільки саме вони відрізняють концепт від суміжних термінів. Не менш важливою особливістю, пов'язаною з оцінністю, є здатність концепту *валоризуватися* – обростати ціннісними асоціаціями.

А. Вежбицька до властивостей концептів відносить здатність ділитися на *концепт-мінімум* і *концепт-максимум*. Концепт-мінімум обов'язковий для всіх мовців; це мінімальний набір ознак, необхідний для успішної комунікації в межах мово-культури. Концепт-максимум – максимальний набір ідей, спільний для представників мовної спільноти [цит. за: 178, с. 23].

В. Старко звертає увагу на те, що ознаки концепту-максимуму властиві не всім носіям мови, які *володіють концептами в різному обсязі*. А. Приходько наголошує, що індивідуальні концепти багатші й різноманітніші від колективних, мікрогрупових і загальнолюдських [156, с. 51], тому відсутність будь-яких елементів у свідомості певного носія / групи носіїв свідчить про відсутність цих елементів у структурі колективних, групових та загальнолюдських концептів. А. Сусов відзначає: «Завдяки постійному обміну знаннями між людьми концепт з індивідуального, особистісного утворення стає надособистісним знанням, а колективне знання, у свою чергу, вносить корективи до змісту особистісного знання» [цит. за: 167, с. 416].

А. Приходько до названих ознак концептів додає такі: комплексність, умовність і нечіткість, складноструктурованість. *Комплексність побутування* концепту – це його одночасна належність до мови, свідомості та культури [156, с. 51]. *Умовність і нечіткість* пов'язані з розмитістю меж концепту: віддалення вербалізаторів від ядра призводить до поступового згасання, зниження асоціативної цінності.

Складноструктурованість концепту пояснюється трикомпонентною моделлю його структурно-сислової організації – активний, пасивний та внутрішній (за Ю. Степановим) складники. Активний складник включає основні актуальні ознаки, відомі всім носіям культури й значимі для них; пасивний (історичний) складник містить додаткові ознаки, актуальні для окремих соціальних груп; внутрішня форма концепту – «не усвідомлювана в повсякденності, відома лише фахівцям, визначає зовнішню, знакову форму відображення концептів» [156, с. 52]. Для більшості представників мовної спільноти внутрішня форма є одним із культурно детермінованих елементів концепту.

Заслужують на увагу й такі ознаки концептів [дет. у: 152; 119]: *здатність взаємодіяти, переплітатися й утворювати цілісну систему* – концептосферу; *холістичність* (О. Селіванова, В. Старко); *аналізованість* (В. Старко); *зв'язаність концепту з іншими концептами*; *відкритість*; *цілісність та не жорстка структурованість* (О. Селіванова); *логічність*; *абстрактність* (А. Бабушкін, Н. Дорофєєва); *динамічність* (Л. Бабенко, О. Селіванова); *номінативна плотність концепту, рекурентність* (В. Карасик, З. Попова, Й. Стернін); *орієнтація на план вираження* (Н. Бондар).

Ознаки та властивості концептів є такими ж багатограними й різноманітними, як і його трактування. Зіставивши дефініції концепту, В. Маслова зробила висновок про інваріантні ознаки терміна, наголосивши, що: 1) «концепт – це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному вираженні, вербалізована за допомогою слова, з властивою їй польовою

структурою» [119, с. 35]; 2) «концепт – це основна одиниця обробки, збереження й передання знань»[119, с. 35]; 3) він (концепт) соціальний, має рухомі межі й конкретні функції, є основною ланкою культури [119, с. 35].

Іншим не менш дискусійним питанням лінгвоконцептології на сьогодні залишається проблема типологічної варіативності концептів. Звичайно, учені працюють над створенням загальної типології концептів, яка б уніфікувала всі критерії їхнього виділення, проте існуючі класифікації здебільшого залежать від методологічних позицій науковців, конкретної мети дослідження та інших факторів. Більшість дослідників описують окремі різновиди концептів не включаючи їх у системну організацію типологічної структури.

Українська дослідниця В. Іващенко здійснила спробу систематизації та типологізації концептів за такими класифікаційними параметрами: «походженням, статусним виявом ментальності щодо форми й змісту відображення, основними параметрами ментального простору, компонентним складом, характером об'єкта / суб'єкта відображення дійсності та особливостями вияву в ареалах мовних культур» [73, с. 61].

Розглянемо типи концептів за основними класифікаційними параметрами, найбільш актуальними й поширеними в сучасній лінгвістиці.

О. Селіванова класифікує концепти *за способом концептуалізації*, В. Старко – *за типом наповнення концептів*. У них типи концептів, як видно з розглянутого нижче матеріалу, повністю збігаються: уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії, гешталти. А. Бабушкін розглядає концепти *за когнітивними ознаками*: 1) мисленнєві картинки; 2) схеми; 3) фрейми; 4) гіпероніми – узагальнені образи; 5) інсайти – знання про функціональне призначення предмета; 6) сценарії; 7) калейдоскопічні концепти – сукупність сценаріїв і фреймів, пов'язаних із переживаннями і почуттями [168; 7; 178].

Відповідно до підходів сучасної лінгвістики термінологічна енциклопедія розглядає типи концептів *за об'єктом концептуалізації*: антропоконцепти,

натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні, концепти-архетипи [168, с. 258].

Найбільш дослідженими серед когнітологів є типи концептів *за належністю суб'єктові концептуалізації*. Їх досліджували О. Селіванова, Т. Вільчинська, В. Іващенко, В. Старко, Т. Космеда, В. Красних та інші. До цього типу належать: 1) індивідуальні / суб'єктивні / персональні / авторські / ідіоконцепти; 2) узуальні / групові (мікрогрупові, макрогрупові); 3) етноконцепти / національні (Г. Богданович, Н. Железняк, О. П'ятецька, Т. Космеда, М. Раєвська) / етнічні; 4) загальнолюдські / загальні / універсальні [168; 167; 73; 25; 178].

За обсягом інформації О. Селіванова виокремлює нульові (за його відсутності), еталонні (у пересічних носіїв мови), специфіковані й енциклопедичні типи концептів [168, с. 258]. В. Іващенко називає такий критерій як *смиловий обсяг* (ступінь внутрішньоструктурної інтеграції), за ним концепти поділяються на макроконцепти (багатовимірні, складні) – мають надзвичайно розгалужену семантичну сітку – і мікроконцепти (одновимірні, прості) – семантична сітка структурується в якомусь одному напрямі [73, с. 60].

Ю. Степанову належить неординарна типологія концептів, критерієм виокремлення якої є *зміст поняттєвих структур*: 1) «рамкові поняття» (актуальна ознака чи їхня сукупність становить основний зміст концепту, його рамку); 2) «поняття зі щільним ядром» (культурно значущі у своїй цілісності); 3) духовні концепти (передають внутрішній стан людини, не описуються, а переживаються); 4) концепти про людину (живуть у концептуальному часі чи поза ним, там, де хронологія не має значення) [цит. за: 73, с. 54–55]. Дослідник також пропонує розглядати концепти за двома типами: *наукові* та *художні*. Науковими він називає «такі концепти, які формуються як синонімічні, мінімум парами, є парними утвореннями та не є ізольованими», ненаукові,

художні – «такі концепти, які при звичайному застосуванні мови не піддаються парному утвердженню, є абсолютними ізолятами» [180, с. 36].

Щодо *змісту відображення* концептів виділяють: а) концепти-етимони або вроджені / вихідні / чисті / первинні / формальні / апріорні; б) культурні / культурно-специфічні / культурологічні / культурно-історичні або концепти культури та епохи. *За типом вираження* концепти поділяються на: вербальні (словесні, мовні) та невербальні (жести, рухи, візуальні, акустичні знаки) [68, с. 53].

Зважаючи на *ментальну природу* концепту, А. Вежбицька, К. Хегера, С. Проскурін, З. Попова виділяють: а) концепти-автохтони (внутрішньомовні одиниці, що містять у семантиці «предметні» й етнокультурні семи); б) протоконцепти як «універсальні концепти»; в) «ноєми» (ментальні одиниці, що забезпечують еталон порівняння в міжмовному зіставленні та перекладі); г) метафізичні (ментальні сутності високого або граничного ступеня абстрактності); д) потенційні (ментальні структури, які не мають відповідних лексем для вираження, не є ціннісно-значущими для суспільства, оскільки не можуть бути описані за допомогою предикатів «добре», «погано») [цит. за: 73, с. 65–66].

Залежно від *ролі концепту в структурі свідомості носія / носіїв мови* вони диференціюються на культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні та філософські [168, с. 258].

В. Іващенко за *параметром локалізації концепту в конкретній сфері людської свідомості* зараховує: наукові, ненаукові, логічні, науково-логічні, філософські, історіософічні, моральні, художні, оноματοпоетичні, естетичні, міфологічні, наївно-побутові, політичні, суспільно-політичні, лінгвістичні тощо [74, с. 392–393].

В. Маслова доводить, що всі концепти можна розділити на: 1) *світ* – простір, час, число, батьківщина, зимова ніч; 2) *стихії та природа* – вода, вогонь, дерево, квіти; 3) *уявлення про людину* – геній, дурень; 4) *моральні* –

сумління, гріх, правда, істина; 5) *соціальні поняття та відношення* – свобода, воля, дружба; 6) *емоційні концепти* – щастя, радість; 7) *світ артефактів* – храм, дім, геральдика, сакральні предмети; 8) *концептосфера наукового знання*: філософія, філологія, математика; 9) *концептосфера мистецтва*: архітектура, живопис, музика [119, с. 70]. Така класифікація дослідниці ґрунтується на тематичному підході до типології концептів і є досить продуктивною, адже, за її словами: «Концепт для людини не може бути ні дефініцією, ні набором деяких ознак, він – живе знання, тобто динамічне функціональне утворення – продукт переробки вербального й невербального досвіду, і як будь-яке знання, він змінний та невловимий ...» [119, с. 70].

У лінгвістиці існує ще чимало типів концептів: одні належно теоретично обґрунтовані, інші – ні. О. Селіванова наголошує, що: «співіснування універсальних, етнічних, групових й індивідуальних концептів, певний перетин чи поєднання їх у колективній чи індивідуальній свідомості визначає можливість окремої людини бути зрозумілою іншій на підставі певної знакової системи (мови, продуктів культури групи, етносу чи цивілізації в цілому) і соціально й культурно маркованої діяльності. До того ж у значенні мовних одиниць – у семантиці слів і фразеологічних зворотів – фіксуються колективні та стабільні смисли» [167, с. 416].

1.5 Концепти-власні географічні назви в річищі лінгвоконцептуальних досліджень

Концепти-власні географічні назви на арені лінгвістичних пошуків з'явилися порівняно недавно. «Їхня поява датується останніми десятиліттями ХХ століття та спричинена розвитком когнітивної ономастики» [37, с. 125]. Ідея поєднати ономастику та когнітивну лінгвістику належить німецькому науковцю Олафу Єкелю, який у 90-х рр. ХХ ст. запропонував «звести докупи лінгвістичні дисципліни, які – хоч вони досі не контактували – можуть багато

від цього здобути: когнітивну лінгвістику та ономастику» [цит. за: 87, с. 16–17].

Перші спроби витлумачення власних назв (етнічних назв слов'ян, територіальних назв) зафіксовані в літописі Нестора-літописця. В українському мовознавстві ці проблеми порушені в працях К. Цілуйко, О. Стрижака, А. Непокупного, І. Железняка, В. Німчука та ін. С. Вербич наголошує на необхідності вивчення онімів у часопросторі, що унаочнить схему поширення топонімічної моделі, її зв'язок з історичним минулим конкретного регіону. Власна назва є важливою одиницею спілкування, яка може нести в собі інформацію про предмет номінації, його риси, функції.

Концепти сприймаються й засвоюються пам'яттю індивідів через власні назви, що «концентрують навколо себе всю інформацію, пов'язану із суб'єктом, стаючи основними одиницями систематизованої в оперативній пам'яті інформації, видобутої з тексту» [114, с. 4].

Топоніми, які відіграють важливу роль у культурно-історичному плані держави, регіону, набувають статусу культурних концептів. Вони поєднують «мовну й позамовну інформацію, а увійшовши до канви літературного твору (поетичного, прозового), указують на просторово-часові особливості тексту» [цит за: 37, с. 125]. Такі власні географічні назви здатні конкретизувати простір, який змінюється з часом. Закономірним є той факт, що «з топонімами до художнього тексту вводиться категорія історичного часу та історичних подій» [52, с. 208]. Підкреслимо, що історичний час та подія не мислимі без території їхньої локалізації, а географічний простір завжди повен життя, тому *простір–час–подія* – взаємопов'язані та взаємозалежні елементи аналізу топонімічних концептів. «Топоніми в художньому тексті є засобом локалізації, мають свої явні чи приховані стилістичні мотивації, прямі чи непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту й за її межами» [164, с. 105]. На текстуальній важливості власних назв наголошує також і С. Співак:

вони відіграють «визначальну роль у процесі упорядкування художньої інформації в текстовій тканині» [цит. за: 87, с. 59–60].

Топонімічна система художнього тексту складна й «індивідуальна, залежить від творчого задуму письменника, від жанру твору, а інколи й від життєвого досвіду самого митця. Топоніми відображають не лише авторське світобачення, знання, досвід, а передусім – почуття та відчуття народу, який проживає на цій території» [37, с. 125].

Досліджуючи топонімічні системи в художніх текстах відомих письменників української та зарубіжної літератури, лінгвісти дійшли одностайного висновку, що не всі топоніми, ужиті в канві твору, реальні. Часто письменники вдаються до «видозміни, шифрування топонімів чи їхньої заміни неіснуючими. Тому прийнято розрізняти три групи топонімів (за О. Нікольським): видумані (створені уявою автора), реальні, видозмінені реальні. Ю. Доманський називає ці групи по-іншому: реально-географічні, видумані та зашифровані» [цит. за: 37, с. 125]. Ю. Карпенко виділяє топоніми заднього й переднього планів. «Перші локалізують місце дії художнього твору, другі – виходять далеко за рамки цієї локалізації» [цит. за: 37, с. 125].

«Констатуємо також і те, що топонім – це «вмістилище» знань про конкретну географічну територію (місто, регіон, країну), що зберігає та передає від покоління до покоління інформацію про історію, культуру, звичаї, а також досвід мешканців, набутий у процесі трудової діяльності й історичного розвитку етносу» [37, с. 125]. Присутність топонімів у художньому тексті «завжди відображає простір перебування людини» [146, с. 16], а їхня унікальність як культурних знаків полягає в здатності формувати образ нації з властивим їй світобаченням, світорозумінням, моральними, етичними й естетичними поглядами.

Отже, топоніми – це чинники «обробки інформації при її сприйнятті», «гачки чи вудки, що витягають із ментального лексикону потрібні фрагменти знань» [87, с. 115]. Власні назви накопичують і зберігають знання про предмет

концептуалізації в пам'яті індивідів, щоб у разі необхідності ретранслювати їх за допомогою мовних засобів.

Власні назви (топоніми, антропоніми) у художній прозі досліджували О. Векуа [18], І. Ільченко [75], Т. Кальченко [83], О. Карпенко [89; 90], Ю. Карпенко [91], А. Коханська [101], Г. Лукаш [115], Т. Можарова [126; 127], М. Торчинський [191], М. Фененко [194], І. Хлистун [19], Г. Шостакова-Ніколенко [203] та ін.

Концептам-топонімам присвятили свої наукові праці: О. Данилевська («Топоніми-концепти України та Франції»), Т. Мудраченко (концепт «Україна»), Я. Прихода (концепт «Європа»), О. Присяжнюк (концепт «Україна – Європа»), О. Бураго (концепт «Київ»), М. Новикова, Н. Величко (концепт «Крим»), О. Гришина, О. Урусова (концепт «Америка»), Х. Дацишин, Н. Ніколенко, О. Орлова, М. Цветкова (концепт «Росія»), І. Мартьянова (концепт «Китай»), О. Вороніна (концепт «Франція»), А. Соснін (концепт «Лондон»), Г. Корчевська (концепт «Москва»), О. Кириченко, І. Тарасова, В. Ніконова (концепт «Петербург») та ін.

Наукові праці демонструють нові підходи й методи дослідження концептів-власних географічних назв. Аналізуємо, на наш погляд, найбільш цікаві та вагомі праці.

Наукова розвідка О. Присяжнюк «*Концепт “Україна – Європа” крізь призму топонімів у романі “Маруся Чурай” Ліни Костенко*» засвідчує, що концептуальна система «Україна – Європа»: 1) «формується з лексем виключно на позначення українських і європейських географічних назв» [154, с. 201]; 2) «презентована загальними назвами й онімами на позначення просторово-географічних назв» [154, с. 201]; 3) виявляє опозиції «місто – село», «український – європейський» та ін.; 4) виражає провідний мотив європеїзованості в концептосфері українців щодо етнічного, територіального, політичного «єго»-сприйняття [154, с. 201].

Т. Мудраченко «*Актуалізація концепту Україна в сучасному англомовному газетному дискурсі*» (2013 р.) [130]. «Концепт “Суверенна Україна” проаналізований на матеріалі статей газети New York Times за 1991 – 1997 рр.» [37, с. 127]. Дослідниця подає концепт у вигляді концептуального простору, що складається із чотирьох складників: політика України, економіка України, народ України, культура України. Також Т. Мудраченко «описала буквальну і метафоричну кваліфікацію референтів концепту “Україна”» [37, с. 127]. Структуру зазначеного концепту в дисертації дослідниці відображено за фреймовою моделлю. Базовою об’єднувальною «ланкою є схема класифікації ідентифікаційного фрейму, яка репрезентує енциклопедичну інформацію про Україну» [37, с. 127].

О. Бураго («*Концепт “Київ” у російськомовній поезії XIX – XXI ст.*», 2017 рік) є прихильницею методу польової стратифікації. Дослідниця підкреслює, що аналізований нею концепт “Київ” «має складну польову структуру, де не просто виділяються ядро й периферія, але й ще один пласт – інтерпретаційний, який, знаходячись на периферії, охоплює ядро, утворене за його участі» [15, с. 141]. Ядро концепту утворене лексичною домінантою *город Киев*, периферія – фактуальними / понятійними (*столиця, столичный град, столица разума*, а також назви топооб’єктів міста), образними (колективний образ міста: «*наш город*», «*град небесный*», «*образ сияющего в ночь перед Рождеством Киева*», «*Жилище чародеев*», «*святой город*») й асоціативними (*волшебный и колдовской город, логово змиево, любимый, загадочный, древний, город белых каштанов*) ознаками.

Я. Прихода [155] («*Концепт “Європа” в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти*», 2005 р.) розкрила смисл концепту “Європа” на основі мовних засобів його представлення й «описала перспективні моделі концепту в контексті України» [37, с. 126], зосередила увагу не лише на розкритті еволюції та смислу концепту, а й на аналізі, узагальненні його сучасного осмислення, що дало їй можливість найбільш

точно схарактеризувати семантичне поле концепту. Особливе місце в праці «посідає асоціативне поле концепту, до складу якого входять метафоричні образи сучасного газетно-публіцистичного дискурсу» [37, с. 126].

Я. Прихода зауважує, що структурні елементи концепту: культура, політика, економіка, релігія, право «є своєрідним каркасом, який стягає численні значення в цілісне дискретне утворення» [цит. за: 37, с. 126; 155, с. 8]. За словами дослідниці, «концепт “Європа” означає географічну реалію, яка так чи так визначає її історичну долю» [155, с. 8]. Я. Прихода констатує, що концепт “Європа” має географічний, політичний, економічний, культурний, релігійний чинники [155]. Дослідниця зазначає, що перші географічні уявлення про Європу сягають міфології й творять міфологічну концепцію континенту як культурної й іделогічної моделей [155, с. 13]. У дисертації зазначено, що концепт “Європа” «складається із сукупності різноманітних елементів – концептів-мінімумів, що моделюють концепт-максимум (політика, економіка, культура). Просторово-часовий локус лише підтверджує зміни в ієрархії концептів-мінімумів, що наповнювали новим змістом і збагачували концепт-ядро» [цит. за: 37, с. 126; 155, с. 13].

Дослідження концепту “Європа” проводилося на матеріалі газетних текстів і на матеріалі публіцистичної творчості українських письменників І. Багряного, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, У. Самчука.

О. Гришина в праці «*Концепт “Америка” в сучасній російській мові*» (2004 р.) здійснила аналіз концепту на матеріалі російських публіцистичних текстів. Дослідниця виокремила мовні репрезентанти концепту “Америка”, описала їхні прямі й переносні значення. Особливу увагу вона «відводить стереотипам, які сформувалися у свідомості росіян щодо американців: *багаті, усміхнені, ділові, практичні, самовпевнені, турбота про здоров'я* та інші. Ці лексичні одиниці належать до субфрейму “Мешканці Америки”» [37, с. 126]. Структурно-сміслова організація аналізованого концепту містить сім фреймів: «*Америка – держава*», «*Америка – людина*», «*Америка – кінцевий пункт*»,

«Америка – вихідний пункт», «Америка – живе створіння», «Америка – тварина», «Америка – артефакт», кожен із яких містить субфрейми та слоти. Найменш численними, як стверджує дослідниця, є фрейми: «Америка – тварина», «Америка – артефакт», «Америка – кінцевий пункт», «Америка – вихідний пункт» [цит. за: 37, с. 126–127; 47].

Наукова праця О. Орлової «Актуалізація концепту “Russia” (“Росія”) в американській публіцистиці» (2005 р.) спрямована «на виявлення структури концепту “Russia” та форм його мовної реалізації в американському публіцистичному дискурсі. Аналіз концепту здійснено шляхом фреймового методу» [37, с. 127]. «До ознак категоризації Росії вона відносить: побутові, живої істоти, антропоморфні, неживого, простору. Саме ці категоріальні ознаки лежать в основі формування первинних фреймів» [37, с. 127]. Дослідниця виділила такі способи вербалізації аналізованого концепту “Russia”: 1) за допомогою лексеми «Russia»; 2) лексем «Russia», «Russians»; 3) інших лексем: «Soviet», «motherland» [138; 37]. О. Орлова структурно-смыслову організацію концепту “Russia” в американському публіцистичному дискурсі представила за допомогою чотирьох фреймів («Росія – країна/територія», «Росія – держава», «Росія – кінцевий пункт», «Росія – вихідний пункт») і п’яти метафоричних моделей («Росія – людина», «Росія – жива істота», «Росія – тварина», «Росія – рослина», «Росія – артефакт/предмет»). Дослідниця визначила, що найчисленнішими серед фреймів є: «Росія – держава», «Росія – країна/територія», а серед метафоричних моделей – «Росія – тварина» [37].

Концепт “Лондон” представлений в дисертації А. Сосніна «Засоби вербалізації концепту “Лондон” в англійському культурному просторі» (2007 р.). Дослідження здійснено на матеріалі літературних текстів англійських авторів (XIV–XXI століття), англійських періодичних видань та лексикографічних праць (тлумачні, фразеологічні, енциклопедичні словники) [176; 37]. А. Соснін акцентує увагу на етимології концепту, виділенні

регулятивних і нерегулятивних похідних власної географічної назви. «Під регулятивними похідними він розуміє стійкі словосполучення, а під нерегулятивними – метафоричні елементи. Виділення ключових метафор і формування концепту “Лондон” дозволило авторові актуалізувати уявлення про місто як організм» [37, с. 127; 176].

Г. Корчевська («*Концепт “Москва” в російській мовній картині світу й поетичному ідіолекті М. Цветаєвої*», 2002 р.) дослідила концепт “Москва”, показавши «ефективність польового методу для системного аналізу одиниць-носіїв концепту, системно-структурного уявлення семантичних компонентів концепту та виявлення гельштатної структури концепту» [цит. за: 37, с. 128; 99, с. 20].

У процесі роботи виявлено неоднозначність осмислення концепту “Москва”: для російської мовної картини світу Москва – це зразкове місто, еталон для наслідування; для російської поетичної мови – місто контрастів, мала батьківщина, місце становлення поетичних особистостей; для «М. Цветаєвої – це передусім батьківщина, добре знайомий і любий світ, де пройшли найкращі роки життя» [37, с. 128]. Підсумовуючи результати наукової розвідки, Г. Корчевська констатує: «лексичні репрезентанти концепту (столиця, центр держави, місто, велика кількість церков, Третій Рим, початок Росії, місто наречених, образ Москви-матері) є уявленнями-асоціатами» [цит. за: 37, с. 128].

О. Кириченко в науковій праці «*Концепт “Петербург” у мовному побуті міста*» [92] дослідив зміст концепту “Петербург” на матеріалі розмовного мовлення містян. Він наголосив, що зміст аналізованого концепту «у всій ширині й глибині відображає реалії та явища життя міста» [92, с. 8; 37], а мовне середовище Петербурга визначає мовну свідомість містян у сприйнятті географічного об’єкта. О. Кириченко наголосив, що вплив традицій петербурзького тексту, реклами, ЗМІ проявляється у використанні

стереотипних перифраз, у називанні літературних імен, пов'язаних з містом – Достоевський, Пушкін, Блок та ін. [за: 92, с. 17–18; 37, с. 128].

В. Ніколаєва вивчила специфіку концепту “Петербург” у поетичних текстах О. Мандельштама та О. Кушніра («*Концепт “Петербург” у поетичному ідіолекті Осипа Мандельштама й Олександра Кушніра*», 2007 р. [135]). Вона описала смисл концепту, виділила його асоціативний елемент, «визначила експліцитні та імпліцитні мовні засоби індивідуально-авторської репрезентації концепту» [37, с. 128]. Аналіз структурно-сислової організації концепту проведено за допомогою методу польової стратифікації лексичних засобів його об'єктивації. В. Ніконова виділила *ядро* – дефініції тлумачних та енциклопедичних словників; *приядерну зону* – деривати власної назви, етимологія слів-топонімів, *ближню периферію* – лексеми-асоціати; відомості зафіксовані в статтях «Російського асоціативного словника»; реакції на слова-стимули, отримані в результаті проведеного експерименту; образні перифрастичні назви міста; *дальню периферію* – опис поетами реалій міста [за: 37, с. 128; 135, с. 8–9].

М. Фененко, досліджуючи топоніми у творчості Т. Шевченка, відзначив, що «вживання власних географічних назв – топонімів – має важливе допоміжне значення, сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Уживання топонімів свідчить про світогляд автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [цит. за: 164, с. 105].

Концепти-власні географічні назви «міста, країни неодноразово ставали предметом дослідження в Україні та за кордоном» [37, с. 129]. У міру своєї складності й унікальності, концепти-власні географічні назви, що репрезентують історико-етнографічну територію держави, так і не стали предметом вивчення української лінгвоконцептології.

Т. Космеда слушно зауважила, що «українську культуру характеризують такі концепти-власні назви, як Чигирин, Київ, Дніпро, Прип'ять, Десна [...], концепти-антропоніми – Франко, Леся Українка, Марко Вовчок, Г. Сковорода

[...], у духовно-моральній свідомості українця виділяються й, наприклад, такі концепти-персонажі літератури, як Катерина, Чіпка, Микола Джеря, Захар Беркут [...]. Вони давно набули суто національного характеру» [цит. за: 87, с. 78; та 37, с. 129]. Загалом погоджуємося з таким твердженням, проте, на нашу думку, до цього переліку українських концептів-власних назв варто було б віднести й такі, не менш важливі, концептоназви як “Поділля”, “Полісся”, “Буковина”. «Вони славляться не лише насиченим історичним минулим, а й культурою, що передавалася від покоління до покоління сотнями тисяч років. Ціннісний компонент робить ці географічні назви важливими концептами української нації та культури» [37, с. 129].

Отже, лінвоконцептологія – молода й перспективна галузь когнітивної лінгвістики, з окресленим предметом, об’єктом, потужною термінологічною базою (когнітивна база, концептуалізація, категоризація, концептуальна система, концептуальна картина світу, концептосфера, константи культури, концепт) і методологією дослідження.

Базовою одиницею лінвоконцептуального дослідження є концепт, трактування якого здійснюється відповідно до лінгвокогнітивного й лінгвокультурного напрямків, залежить від специфіки концепту, сфери його побутування, позиції дослідника та обраної ним методології. У дисертації розглядаємо концепт у лінгвокогнітивному аспекті як дискретне ментальне утворення, базову одиницю мисленнєвого коду людини, що є результатом пізнавальної діяльності особи й суспільства, несе комплексну енциклопедичну інформацію про предмет відображення чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю, відношення суспільної свідомості до цього явища чи предмета.

Співвідношення концепту із суміжними термінами (поняття, лексичне значення, стереотип, художня дефініція, образ, символ) спричинене його дефініційною варіативністю й розглядається лінгвістами з позицій

тотожності – нетотожності. Зауважено, що ці поняття різні, але їх об'єднує перетин деяких ознак і функцій. Концепт виступає центральною одиницею, яка виражає загальне значення всіх аналізованих лексем, що є його типологічними різновидами, засобами вираження концептуальних ознак у мові.

Термінологічна розбіжність потрактувань концепту вказує й на багатогранність, різноманітність його ознак, властивостей, структурної та типологічної організації.

Серед ознак, властивостей концептів виділяємо такі як універсальність, мінливість структури, мобільність, ментальність, здатність ретранслювати культуру, образність, емоційність, оцінність, комплексність побутування, умовність, нечіткість, відкритість, цілісність, логічність, абстрактність, рекурентність, здатність взаємодіяти, переплітатися й утворювати цілісну систему.

Структурно-сміслові наповнення концептів складається з трьох компонентів: фактуального (поняттєвого), ознакового й асоціативного, об'єктиватори яких формують ядерну, приядерну та периферійну зони їхньої польової організації.

Типологія концептів характеризується варіативністю класифікаційних параметрів: способом концептуалізації, типом наповнення, когнітивними ознаками, об'єктом / суб'єктом концептуалізації, обсягом інформації, змістом поняттєвих структур, змістом відображення концептів, роллю концепту у свідомості носія / носіїв, параметром локалізації концепту в конкретній сфері людської свідомості.

Концепти-власні географічні назви – це унікальні культурні концепти здатні формувати образ етносу, накопичувати й зберігати у свідомості індивідів інформацію про предмет концептуалізації. Вони, відображаючи особливості історико-етнографічної території, світорозуміння, світосприйняття, світобачення носіїв, а також передаючи генетичний код нації, набувають статусу національних.

У художній прозі концепти-власні географічні назви відображають авторське осмислення дійсності, своєрідність соціально-історичного, культурного, інтелектуального досвіду соціуму, мову регіону, указують на просторово-часові координати літературного твору.

У річищі сучасних лінгвоконцептологічних досліджень спостерігаємо тенденцію до опису структурної організації концептів-власних географічних назв за двома моделями – фреймовою та польовою.

Література до розділу

1, 2, 3, 6, 7, 12, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 34, 37, 42, 43, 44, 47, 51, 53, 54, 60, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 130, 133, 134, 135, 136, 138, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 191, 194, 197, 198, 199, 201, 203, 206, 207, 208, 211, 212, 213.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ “ПОДІЛЛЯ”

2.1 Лінгвістичний статус художнього концепту, засоби його мовної реалізації

Художні концепти як центральні одиниці художньої лінгвоконцептології набувають статусу конкурентоспроможних (конкурують із науковими) наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Специфіку побутування етнічних і національних концептів у літературних текстах розглядають вітчизняні науковці (А. Башук, К. Голобородько, Ю. Дем’янов, О. Задорожна, В. Кононенко, О. Криштанович, Г. Лукаш, Н. Мех, Р. Пасічник, А. Пікалова, Т. Попова, Т. Радзієвська, Л. Сваричевська, М. Скаб, Ю. Теглівець, С. Шуляк) і зарубіжні (С. Аскольдов, О. Беспалова, Л. Бутакова, Н. Єремєєва, Л. Міллер, Г. Немец, В. Пищальникова). Зауважуємо, що в їхніх працях натрапляємо на відсутність єдиної теоретично обґрунтованої дефініції «художній концепт». Лінгвоконцептологи послуговуються термінами «художній концепт», «текстовий концепт», «літературний концепт», що призвело до виокремлення трьох поглядів щодо його номінації.

Перший погляд сформований групою лінгвістів, які в наукових розвідках використовують термін «художній концепт». «Художні концепти виражають індивідуальне, особливе, можуть розподілятися за тими ж рубриками, що й концепти пізнання (власні назви, емоційно-оцінний простір, духовні цінності, абстрактні поняття), однак художні концепти функцію заміщення реалізують у знаці-символі» (Т. Космеда) [цит. за: 25, с. 71]. Другий погляд об’єднує роботи, у яких уживаються синонімічні терміну «художній концепт» поняття – «текстовий концепт», або «концепт прецедентного тексту» (Г. Слишкін); «метафоричний концепт» (А. Башук). Третій погляд представлений науковими дослідженнями, у яких на позначення аналізованої дефініції використовуються описові звороти типу «концепт у художній прозі», «концепт у поетичній мові»,

«концепт у творі (романі, поезії)», а також розгорнуті характеристики, наприклад: у прозовому художньому тексті насиченість концептуальними структурами помітно зменшується, але виникає можливість простежити шлях накопичення конотацій, які характеризують концепт й створюють цілеспрямований образ (В. Кононенко) [цит. за: 25, с. 72].

Вважаємо за доцільне послуговуватися терміном «художній концепт», адже він існує «в рамках визначеної ідіосфери як частини художньої картини світу, обумовленої асоціаціями творця й виникає як натяк на можливі значення, як відголосок на попередній мовний і культурний досвід людини, який виражає індивідуально-авторське осмислення предметів і явищ» [110, с. 23].

У лінгвістиці побутують різні думки щодо опису сутності терміна «художній концепт». Його розглядають як:

1) *одиницю свідомості творця художнього тексту*: за О. Беспаловою: «одиниця свідомості письменника, яка репрезентується в художньому творі або сукупності творів і виражає індивідуально-авторське розуміння суті предметів чи явищ» [цит. за: 187, с. 742]; за Л. Букреєвою: «одиниця індивідуальної свідомості авторської концептосфери, вербалізована в художніх текстах письменника» [14, с. 47]; за І. Тарасовою: одиниця індивідуально-авторської концептосфери, вербалізована в єдиному тексті його творчості, що не виключає можливості еволюції смислового наповнення концепту від одного періоду творчості до іншого [за: 11, с. 74];

2) *складне ментальне утворення* (Л. Міллер): «складне ментальне утворення, що належить не лише індивідуальній свідомості, але й психоментальній сфері визначеного етнокультурного суспільства» [125, с. 41];

3) *мовленнєво-розумове утворення* (О. Кагановська вживає термін «текстовий концепт», указуючи на його належність художній літературі): «кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту,

характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору» [цит. за: 80, с. 56; 117];

4) *структуру когнітивного рівня мовної особистості* (Л. Петрова): «структура когнітивного рівня мовної особистості, репрезентована мовними одиницями, засобами художньої образності, що відображає художньо-образне світосприйняття» [145, с. 144];

5) *ментальну операцію* (Ж. Женетт – текстовий концепт): «ментальна операція, що полягає в редукуванні об'єкта або події, до яких зведена дія в художньому творі» [цит. за: 80, с. 53];

6) *інструмент* (В. Ніконова), «що дозволяє розглянути в єдності художній світ твору та національний світ культурно-етнічної спільноти. Досліджуючи художній концепт, отримуємо інформацію і про культурну специфіку спільноти, і про особистість автора твору» [136, с. 174];

7) *образ, символ, мотив* (В. Зусман – літературний концепт): це образ, символ або мотив, що має «вихід» на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, які лежать поза художніми творами та відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень у різних ракурсах [69, с. 13].

Науковці зауважують, що художній концепт варто розглядати як одиницю концептосфери письменника, яка виражає індивідуально-авторське розуміння предмета концептуалізації й відображає соціально-історичні, культурні, етнографічні, інтелектуальні, мовні особливості суспільства. Наголошено також на суспільній вагомості художніх концептів. Це спричинено тим, що письменник пише літературний твір на основі реальних подій чи під враженням особисто пережитих емоцій. Він передає дух епохи, у якій творить, традиції, культуру, побут жителів конкретної території, відтворює мову населення. Часто прототипами образів головних героїв стають реальні історичні особи. Звичайно, твердження «художній концепт – це переосмислений лінгвокультурний концепт» [110, с. 16] викликає певні сумніви, та й навряд чи художній твір може існувати без авторського домислу,

який, на нашу думку, допомагає передати колорит і смислове навантаження предмета концептуалізації. Сутність і своєрідність художнього концепту розкривають ідіостильові поетичні образи, метафори, порівняння.

В. Кононенко із цього приводу зауважує, що письменник свідомо чи несвідомо передає не лише власні уявлення про смислову організацію концепту, але й етнопсихологічні й психолінгвістичні основи загальнонародного розуміння предмета концептуалізації [див. 95, с. 15], тому, на його думку, звернення до художньої літератури забезпечує «внутрішню глибинну характеристику концепту, його, можливо, приховані, підсвідомі або несвідомі, архетипні підвалини» [95, с. 15].

Художні концепти постають як одиниці когнітивного рівня, ментальні утворення та двопланові структури. Об'єктивація художнього концепту свідчить про його вербальний характер. Концепт постає як реальність, відображена у свідомості через мову. У розумовому плані текстовий концепт розглядають як образ, що втілює культурно-зумовлені уявлення мовців про довкілля [дет. у: 80, с. 50]. Отже, мова відтворює сприйняту, переосмислену та закладену автором у концепті дійсність (народне мистецтво, етнокультуру, інтелектуальну власність поколінь), реалізовану в прозовому тексті різними лексичними репрезентантами. Що більша варіативність слів-маркерів концепту, то він стабільніший, стійкіший у свідомості представників мовної спільноти.

Але чи здатні слова-маркери передати весь смисл аналізованого концепту? Звичайно, що ні. Смисл концепту визначається сумою мовних і немовних засобів вираження, він може актуалізуватися за допомогою образів, схем, картинок, асоціацій, які найчастіше уявляються й не потребують словесного опису. «Ніякий концепт не виражається в мові повністю, оскільки: 1) концепт – це результат індивідуального пізнання, а індивідуальне потребує комплексних засобів для свого вираження; 2) концепт не має жорсткої структури, він

об'ємний, і тому виразити його цілком неможливо; 3) неможливо зафіксувати всі мовні засоби вираження концепту» [85, с. 108].

Отже, у процесі аналізу концептів провідну роль відведено вербальним засобам їхньої реалізації. Репрезентація концептів у мові відбувається за допомогою слова, яке носить статус імені концепту, слугує засобом фіксації, побудови та передачі концептуального змісту представникам суспільних верств.

Слово влучно й чітко репрезентує смисл концепту, передає не всі, а лише найбільш дотичні до концепту ознаки. Увесь смисл концепту можна передати «сукупністю мовних засобів, усім номінативним полем концепту, кожний із яких розкриває лише його частину» [10, с. 94]. Г. Слишкін зазначає, що ім'я концепту – не єдиний знак, який активує концепт у свідомості людини: що різноманітнішим є потенціал знакового вираження концепту, то вища його ціннісна значущість для мовного колективу [за: 25, с. 46]. В. Гак додає: «... усі елементи тексту беруть участь у номінативній функції» [цит. за: 166, с. 2].

А. Вежбицька, досліджуючи мовні репрезентанти концептів, поділяє їх на прямі та непрямі. «Прямі засоби вербалізації – це слова, етимологію яких можна звести до ключової лексеми концепту» [цит. за: 25, с. 68]. В. Кононенко розширює і доповнює думку колеги: «Навколо слова, що позначає концепт і пов'язаних із ним слів-понять, створюється свого роду семантичне поле, максимальний і достатній концепт, у межах якого й виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди» [цит. за: 66, с. 210]. Непрямі засоби охоплюють лексичну сполучуваність, граматичні характеристики та іншу інформацію, яка впливає з прямих номінантів концепту.

Уніфікувавши погляди науковців щодо проблеми об'єктивації концептів, виокремлюємо такі мовні засоби репрезентації концептуального змісту: слово; словосполучення; стійкі сполучення слів – фразеологізми, речення, тексти, сукупності текстів.

В. Яковлева зауважила, що: «Погоджуючись із поділом щодо основних форм вираження концепту, якими постають слово і словосполучення, окремі вчені значно розширюють перелік засобів мовного вираження одиниць концептуальної системи, включаючи до їх складу етимологію слів, парадигматичні зв'язки (синоніми, антоніми), словотвірні ланцюжки, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію, мовні шаблони» [205, с. 52].

С. Воркачов відносить до вербалізаторів ще й «когнітивну пам'ять слова – смислові характеристики мовного знака, пов'язані із системою духовних цінностей носіїв мови» [25, с. 45], а Л. Компацева, З. Попова, Й. Стернін додають до цього списку паремії та афористику [25]. На думку В. Старка, важливу роль у дослідженні концептів відіграють однослівні номінації (незалежно від їхньої частиномовної належності) та аналіз дериваційних зв'язків слова-імені концепту.

Серед науковців існують певні суперечності щодо того, чи можна тексти вважати мовними репрезентантами концептів. Ми ж підтримуємо тих науковців, які зараховують тексти й мікротексти до числа концептуальних вербалізаторів, вважаючи, що лише частина концептуальної інформації має мовну «прив'язку», а друга її частина представлена в психіці принципово іншим чином, тобто ментальними репрезентаціями другого типу – образами, картинками, схемами [1; 2; 15]. Л. Бабіна також наголошує, що «одні концепти можуть бути репрезентовані за допомогою лексем чи фразем, інші – за допомогою висловлень, і нарешті, є такі концепти, репрезентація яких здійснюється цілими текстами» [87, с. 37–38]. У художніх концептах провідне місце відведено текстовому вербалізатору, адже «ніяка лексико-фразеологічна вербалізація не впорається з передачею всіх відтінків індивідуально-авторського світобачення» [151, с. 83].

Описані репрезентанти художніх концептів – не універсальні. Лексичні засоби об’єктивації концептів у мові визначає сам концепт, його тип, специфіка побутування, а також матеріал, на якому проводиться аналіз.

2.2 Своєрідність концепту “Поділля” як провідного в концептосфері Михайла Стельмаха

Концепт “Поділля” – провідний концепт у концептосфері Михайла Стельмаха, “глибинний смисл якого розкривається через систему взаємопов’язаних і взаємозумовлених образів, утілених у словесну форму й актуалізованих у відповідних контекстуальних позиціях” [24, с. 193; 35]. Письменник неодноразово акцентував, що Поділля відведене центральне місце в його мовомисленні: «І досі зачудованими очима бачу, як шляхами Поділля, наздоганяючи ворогів, вихором промчали червоні козаки та й залетіли в югу історії. І не в церквах, а на землі батьків, біля червоної пшениці і сивого жита, бачу наших селянських мадонн із серпом у руці, з дітьми біля ніг... І тому мужність вояцька, краса жіноча і чари рідної землі стали для мене тими корогвами, без яких я не уявляю свого життя і слова...» [16, с. 7; 35].

Своєрідність концепту “Поділля” відображена в ознаковій різноманітності [35, с. 42]: належність індивідуально-авторській свідомості; регіональна спрямованість концепту, його апеляція до історії, культури, звичаїв, традицій, мови; історична закріпленість за концептом-власною географічною назвою; просторова прив’язаність; вихід концепту за рамки одного твору письменника; інтерпретація з позицій тріади «читач – твір – автор», – та типологічній специфіці.

Належність індивідуально-авторській свідомості. Концепт “Поділля” виступає основною одиницею концептуальної картини світу письменника, репрезентує його бачення, відчуття, розуміння предмета концептуалізації [35, с. 42]. «Автор вносить у концепт індивідуальні змісти, відмінні від загальнономовних, що й пояснюється його оцінною позицією та специфічним

світосприйняттям» (В. Ніконова) [цит. за: 136, с. 176; 35]. «У художньому концепті сублімуються поняття, уявлення, емоції, почуття, вольові акти автора. Зміст концепту залежить від жанрової специфіки цього тексту й особливостей авторської концептосфери» [цит. за: 35, с. 42; 136, с. 176]. «Слово-концепт у художньому творі завжди отримує в неповторному поетичному світі автора унікальне втілення, що служить для збагачення картини світу читача і концептосфери культури в цілому» [79, с. 39].

Регіональна спрямованість художнього концепту «виявляється у зверненні до культурно-історичного минулого краю. Знання, закладені в аналізованому концепті, відображають національну специфіку твору, його належність до певного культурного соціуму. Концепт “Поділля” є своєрідним поняттєвим елементом, умовною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості й культури подільського народу» [35, с. 43].

В. Кононенко вважає, що в ракурсі тлумачення художніх концептів з урахуванням історії, культури, мови, звичаїв, традицій, вірувань етносу «визначальне місце посідають твори національної класичної літератури, стосовно українського письменства – передовсім ХІХ – початку ХХ століття» [95, с. 23]. «Саме в цей період українська художня проза й поезія набули загальнонародного, загальнонаціонального характеру, подали високі зразки художньої майстерності, виявили глибинні, часом потаємні, часом до кінця не пізнані особливості “української душі”» [цит. за: 35, с. 43]. Науковець виділяє творчість таких письменників, як Т. Шевченка, І. Котляревського, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, М. Куліша. Ми вважаємо доцільним зарахувати до їхнього кола ім’я співця подільського краю – Михайла Стельмаха.

Історична закріпленість за концептом-власною географічною назвою зумовлена еліптичною функцією концепту, відображеною в його етимології: концепт своїм ім’ям ставить питання й одночасно дає на нього можливі, не прораховані заздалегідь, відповіді.

Просторова прив'язаність. Л. Міллер стверджує, що художній концепт «позбавлений просторово-часових координат» [124, с. 16; 35]. У дисертації доповнюємо це твердження: концепти-власні географічні назви в прозовому творі характеризуються просторово-часовою прив'язаністю, оскільки «події розгортаються на чітко окресленій географічній території (навіть якщо це маленьке село чи містечко), в окреслених часових рамках (зазначається якому історичному періоду відповідає твір). Особливо яскраво просторово-часова прив'язаність цих концептів прослідковується в історичних романах і повістях» [35, с. 43].

Вихід концепту за рамки одного твору письменника. Концепт “Поділля” існує в художніх текстах Михайла Стельмаха, об'єднаних місцем дії, сюжетними лініями та регіональною автентичністю: події роману-хроніки «Велика рідня», роману «Кров людська – не водиця» відбуваються в подільському селі Новобугівка [9, с. XI], роману «Хліб і сіль» – селі Медвин, автобіографічних повістей «Гуси-лебеді летять» та «Щедрий вечір» – у рідному селі Дяківцях, роман «Дума про тебе» та роман-епопея «Чотири броди» акціонально прописані в подільських селах (автор використовує декілька топооб'єктів для зображення подій та персонажів). Єдиним твором, що не належить до «подільської прози», є кіноповість «Над Черемошем».

Ще однією важливою рисою аналізованого концепту є його інтерпретація з позицій тріади «*читач – твір – автор*». При осмисленні художнього концепту авторська свідомість, що породила концепт, і свідомість читача, що сприймає концепт, вступають у рівноцінний діалог. Тому в художньому концепті завжди присутні два простори: простір мислення автора та простір мислення читача. Автор зображає події крізь призму свого світобачення, а читач сприймає їх через власні відчуття та світорозуміння. «У ході діалогу твору з читачем діють прямі і зворотні зв'язки, що породжують концепти» [цит. за: 35, с. 44; 179, с. 167], а концепти виникають у літературі тому, що твір, як і слово, «однаково належить тому, хто говорить, і тому, хто слухає» [цит. за:

35, с. 44; 179, с. 167]. Відомий італійський письменник і філософ Умберто Еко стверджував, що в тексті потрібно шукати три речі: 1) що каже автор; 2) що каже сам текст, незалежно від намірів автора; 3) що читач знаходить у тексті. Художній текст виступає в ролі «комунікативного цілого», створеного автором (перше народження) та пережитого, осмисленого читачем (друге народження при його сприйнятті).

Типологічна специфіка концепту. Концепт “Поділля” визначено (класифікаційний параметр – «локалізація концепту в конкретній сфері») як *художній концепт зі стрижневим словом – топонімом*, який спрямований на комплексне відображення ідіостильового тлумачення предмета дослідження шляхом апелювання до географічного простору, історії, культури, діалектного мовлення краю.

Концепт “Поділля” – провідний у концептосфері Михайла Стельмаха. Його багатогранність проявляється в різноманітті власнеконцептуальних ознак-особливостей і типологічній специфіці. Аналізований концепт є ізолятом, що при звичайному застосуванні мови не піддається парному утвердженню й, побутуючи в прозових текстах письменника, об’єднує елементи ідіостильового та національно-етнічного розуміння інформації про предмет відображення.

2.3 Методологічні засади дослідження концепту “Поділля”

Методика дослідження концепту “Поділля” полягає у використанні необхідних для розуміння, вивчення й детального розкриття змістоформи концепту сукупності методів і прийомів, як правило, у визначеній послідовності.

Концептуальний аналіз (КА) «є не стільки окремим методом, скільки сукупністю методик, об’єднаних спільною метою» [167, с. 419–420] та спрямованих на дослідження структур репрезентації знань, а тому є універсальним методом опису концептів. Уперше про метод дослідження

концептів заговорив К. Кавелін у 40-х роках XIX століття, сформувавши основні вимоги до нього: у процесі вивчення народних обрядів, приказок, звичаїв необхідно шукати їхній безпосередній, прямий, буквальний смисл – внутрішню форму. Пізніше методом КА зацікавилися інші дослідники. Він збагачувався новими положеннями, тлумаченнями, методиками та прийомами, які забезпечують максимально повний опис смислу предмета концептуалізації. Сьогодні КА, на думку Б. Борухова, є дещо більшим ніж просто аналіз, адже він «дозволяє заглянути в душу мови, в опредмечене в мові світорозуміння, ідеологію, систему цінностей, яка прямо пов’язує мову з душею суб’єкта, його внутрішнім світом, мисленням і тим самим заповнює прірву між мовою і мисленням» [цит. за: 197, с. 20].

Ще Ю. Степанов відзначав, що, говорячи про метод дослідження концептів, ми фактично розглядаємо структуру концепту, реальність його побутування в сучасному соціумі. Отже, КА спрямований на дослідження структури концепту, вираженої різними вербалізаторами; виявлення диференційних ознак, що вирізняють його з-поміж інших. Кінцевим результатом КА є опис концепту та моделювання його польової організації.

Мета КА полягає у виявленні ознак досліджуваних концептів, «тобто тих компонентів, що складають ментальне поле концепту» [175, с. 166] та концептуального смислу, навколо якого згруповані слова, категорії, знання. В. Телія підкреслює, що «саме вивчення сполучуваності (передусім метафоричної) видається багатьом лінгвістам основою методу концептуального аналізу» [цит. за: 25, с. 93]. КА передбачає включення в систему понять когнітивних категорій (предметності, означуваності, процесуальності), а також враховує взаємодію субстантивних, ад’єктивних і дієслівних позначень [95, с. 7], оскільки «кожне слово десятками й сотнями ниточок пов’язане зі значенням багатьох інших» [119, с. 44]. Лінгвісти також наголошують, що під час аналізу концепту необхідно пам’ятати про

найважливіший принцип КА – «врахування суб'єкта концептуалізації, його внутрішнього світу та обсягу концепту» [133, с. 170].

Що більше методів і прийомів використано в процесі аналізу того чи того концепту, що різноманітнішими вони є, тим вірогіднішою виявиться модель концепту, то більше ознак буде виявлено. В. Карасик наголошував, що «методика вивчення культурних доміант у мові представлена системою дослідницьких процедур, спрямованих на висвітлення різних сторін концептів, а саме смислового потенціалу відповідних концептів у культурі» [85, с. 171].

Виділяємо методи КА за частотністю їхньої пріоритетності:

- польовий метод (Т. Вільчинська, О. Селіванова, В. Старко, Н. Дорофєєва, З. Попова, Й. Стернін);

- етимологічний аналіз (Т. Вільчинська, О. Селіванова, В. Карасик, Ю. Степанов);

- асоціативний експеримент (Т. Вільчинська, О. Селіванова, Ю. Апресян, Г. Богданович);

- дистрибутивний аналіз;

- компонентний аналіз (Т. Вільчинська, О. Селіванова, А. Кирилина);

- контекстуальний аналіз (В. Старко, Т. Вільчинська, О. Селіванова);

- пареміологічний аналіз (В. Старко, В. Карасик);

- анкетування (В. Карасик, Г. Богданович);

- дефінування / дефініційно-компонентний аналіз (В. Карасик, Н. Дорофєєва);

- аналіз словникових дефініцій ключового слова (В. Старко);

- зіставний аналіз (О. Селіванова, В. Старко);

- тренувана інтроспекція (В. Старко, А. Вежбицька). А. Вежбицька наголошує, що «сама інтроспекція, без мовної верифікації, ще не дає достовірних результатів, а дослідницькі побудови й висновки, здобуті таким чином, не можна беззастережно вважати такими, що стосуються

загальнономовного рівня», вона «... обов'язково має бути підкріплена мовними даними» [цит. за: 178, с. 34];

- інтерв'ювання (В. Карасик);
- дискурсний аналіз (Н. Дорофєєва);
- методика ключових слів (А. Кириліна);
- архетипний аналіз (О. Селіванова) [178; 25; 168].

А також методи та методики, виділені В. Старком: метод кількісного аналізу; конструювання прикладів; тести на суперечність; аналіз комбінаторного потенціалу об'єктивацій концепту, їхньої усталеної сполучуваності, типових синтаксичних конструкцій; аналіз полісемії вербалізаторів, їхніх дериватів; аналіз значення і сфери вживання фразеологізмів; групування об'єктивацій концепту за семантичними ознаками; перехід від семантичних ознак до концептуальних [178, с. 34].

Перераховано не всі методи і прийоми КА, а лише основні з них, найбільш уживані під час аналізу концептів. До КА відносять і спеціальні методики, такі як: теорія профілювання (Є. Бартмінського), теорія вертикальних синтаксичних полів (С. Прохорова), теорія вертикального контексту (О. Ахманова, І. Гюббенет), фреймовий підхід (С. Жаботинської) [25; 119].

Ряд авторів (Н. Слухай, О. Снитко, Т. Вільчинська та ін.) виділяють 10 авторських методик у дослідженні концептів [175, с. 171–176]. *Методика аналізу культурних концептів, за Ю. Степановим* ґрунтується на дослідженні вербальних і невербальних знаків, до яких учений додає знання, отримані шляхом історико-етимологічного аналізу. Важливість етимологічного аналізу, на його думку, полягає в тому, що «внутрішня форма є першоосновою», з якої виникли й розвиваються інші значення [див.: 175, с. 171]. *Методика структурно-семантичного аналізу концептів, за І. Михальчуком*, побудована на аналізі семантики структурних компонентів концепту в синхронному й діахронному зрізах. Цей метод дає можливість простежити еволюцію концепту від моменту його зародження до наших часів. *Методика вивчення культурних*

домінант, за В. Карасиком, спрямована на виявлення смислового потенціалу концепту в культурі, опираючись на метод спостереження над мовним матеріалом та на метод експерименту, зокрема анкетування носіїв мови. Методика аналізу за принципом «розчленованого визначення» С. Нікітіної, що ґрунтується на семантичному описі слів-репрезентантів концепту та визначенні їхніх зв'язків із іншими концептами культури. Асоціативна методика Л. Чернейко визначає глибинні, підсвідомі, асоціативні зв'язки слів-вербалізаторів концептів у мовній свідомості як окремих індивідів, так і колективу. Метод логіко-семіотичної рамки, за Н. Слухай, призначений для дослідження концептів-образів у художніх текстах. До цього списку належать також дослідження концепту на основі аналізу семантичного простору слова, за М. Скаб; концептуальний аналіз на базі ментально-психонетичного комплексу, за О. Селівановою; метод семантико-аксіологічного поля, за Т. Вільчинською та етноцентрична методика А. Вежбицької.

Зважаючи на різноманіття запропонованих дослідниками методів і прийомів, що входять до складу КА, в лінгвістиці виділяють такі його напрями [202, с. 192–193]: культурологічний (Ю. Степанов), лінгвокультурологічний (В. Карасик, С. Воркачов, Г. Слишкін), логіко-ейдетичний (С. Жаботинська, А. Вежбицька), семантико-когнітивний напрямок (М. Болдирєв, Й. Стернін, З. Попова, Н. Арутюнова), когнітивно-поетичний (О. Кагановська, О. Воробйова, Л. Белехова), когнітивно-дискурсивний (О. Кубрякова, О. Морозова, І. Шевченко) та філософсько-семіологічний (А. Кравченко).

Одним із найбільш популярних і широко застосованих під час аналізу концептів різних типів є четвертий – семантико-когнітивний напрямок – *семантико-когнітивний аналіз концептів*, методика якого дозволяє виявити «особливості не лише національного, але й групового мислення, й усе різноманіття індивідуально-авторських концептосфер» [153, с. 13]. Детально цей метод описаний зарубіжними лінгвістами З. Поповою та Й. Стерніним.

Науковці виділяють такі головні етапи семантико-когнітивного дослідження [153, с. 111–150]: побудова номінативного поля концепту; аналіз та опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних репрезентантів концепту, тобто виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю; верифікація отриманого когнітивного опису в носіїв мови; опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак; моделювання концепту.

Побудова номінативного поля концепту спрямована на виокремлення та опис сукупності мовних засобів вираження концепту, що формують його смислове наповнення. Головним на цьому етапі є встановлення ключового слова-репрезентанта, виділення ядра та периферії концепту. Унаслідок аналізу й опису семантики мовних засобів номінативного поля лексичні одиниці отримують аналіз своїх словникових дефініцій, з яких випливають додаткові ознаки концепту.

Когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних одиниць є найважливішим етапом семантико-когнітивного аналізу, оскільки він (етап) «переводить мовні дані в когнітивні й дозволяє розпочати моделювання концепту» [153, с. 139]. Когнітивна інтерпретація – це узагальнення та систематизація близьких за семантичними ознаками слів-репрезентантів, які після цього інтегрують як єдина когнітивна ознака. Ранжування ознак за яскравістю уможлиблює їхній розподіл по зонах: ядро, периферія, інтерпретаційне поле.

Верифікація концепту в представників мовної спільноти – це, передусім, своєрідне підтвердження того, що концепт існує не лише в лінгвістичних джерелах і характеризується суб'єктивізмом, а й побутує у свідомості сучасного соціуму, чим і визначається його актуальність і цінність.

На етапі опису смислу концепту у вигляді переліку когнітивних ознак здійснюється перерахунок у порядку зменшення їхнього кількісного складу.

Моделювання концепту складається із трьох взаємодоповнювальних частин: опису макроструктури концепту, опису категорійної структури концепту й опису польової організації концепту. Моделювання макроструктури й польової (словесної чи графічної) організації концепту – це лише гіпотетична, дослідницька, наближена до ідеалу модель концепту, оскільки неможливо «описати зміст деякої мовної одиниці в тому вигляді, у якому вона існує у свідомості носіїв мови..., ми можемо лише будувати певні припущення, моделі у відношенні того, що не піддається прямому спостереженню» [153, с. 115].

Останнім часом набув популярності *метод семантико-аксіологічного поля*, який забезпечує адекватне моделювання концептів і встановлення їхніх вербалізованих і прагматично-оцінних концептуальних смислів, здатен виявити специфіку індивідуально-авторських концептів. Він передбачає дослідження етимології та внутрішньої форми вербалізаторів концепту; визначення усталених дефініцій предмета концептуалізації у філософії, теології, психології, лінгвістиці, художніх текстах; встановлення співвідношення концепту з національним менталітетом того чи того соціуму.

Метод семантико-аксіологічного поля спрямований також і на аналіз дистрибутивних відношень, атрибутивних та опозитивних синтагм, словотвірний аналіз слів-репрезентантів. До переваг цього методу відносимо: моделювання польової структури концепту (ядро, приядерна зона, периферія: ближня, дальня, крайня), виявлення ознак концепту та визначення оцінки концепту в індивідуальній і колективній свідомості носіїв мови.

Методика дослідження концепту безпосередньо залежить від його складності, підходу, у рамках якого здійснюється реконструкція концептувласної назви, від розуміння структурно-сислового наповнення концепту, від цілей та завдань, поставлених дослідником і від характеру джерельної бази.

Досліджуючи концепт “Поділля” в мовотворчості Михайла Стельмаха, ми опираємося на положення семантико-когнітивного напрямку. Нам імпонує те,

що такий аналіз не обмежений жорсткою технікою прийомів і дозволяє певне варіювання з урахуванням особливостей аналізованого концепту. Деякі етапи аналізу ми замінили більш продуктивними, а також додали інші методи та прийоми КА, спрямовані на детальний і всебічний опис предмета концептуалізації.

Методика дослідження концепту “Поділля” містить такі етапи:

1) Ідентифікація інформаційного змісту концепту шляхом аналізу семантики його мовних виразників – потенційних вербалізаторів, у результаті якого лексичні одиниці вказують на інші додаткові ознаки концепту.

2) Верифікація вербалізаторів концепту “Поділля” як підтвердження актуальності предмета дослідження та достовірності його мовних репрезентантів.

3) Побудова структурно-сислової організації концепту “Поділля” шляхом узагальнення семантики вербалізаторів концепту, їхнього розподілення на тематичні компоненти-ідентифікатори.

4) Опис тематичних компонентів смислового наповнення концепту “Поділля”, їхніх мовних репрезентантів.

5) Побудова номінативного поля концепту.

6) Моделювання польової організації концепту (ядро, приядерна зона, ближня, дальня, крайня периферії), побудова його графічної моделі.

Етапи дослідження концепту “Поділля” ґрунтуються на використанні таких методів і прийомів, спрямованих на його всебічне розкриття: етимологічний аналіз, аналіз словникових дефініцій ключового слова, історичний аналіз, дефініційно-компонентний аналіз, асоціативний метод (побудова асоціативних зв’язків), метод анкетування, метод спостереження над мовним матеріалом, метод кількісного аналізу, польовий метод (словесна та графічна моделі концепту), прийом групування семантичних ознак різних вербалізаторів концепту, прийом переходу від семантичних ознак концепту до концептуальних, прийом верифікації.

2.4 Ідентифікація структурно-сміслових компонентів-вербалізаторів концепту “Поділля”

Дослідження концепту “Поділля” на матеріалі прозової спадщини М. Стельмаха потребує виокремлення в його структурі компонентів-складників, що спрямовує дослідника на аналіз етимології, словникових дефініцій терміна, адміністративно-територіального розташування краю, фізико-географічних рис регіону, його історичного та культурного розвитку – регіонально-локальної специфіки. Така різноплановість дослідження пояснюється тим, що в основі поділу на етнографічні райони закладені «генетично споріднені й однотипні особливості, властиві для традиційно-побутової культури проміжних одиниць (субетносів та етнографічних груп) певного етносу, що сформувалися внаслідок взаємодії різних природно-географічних, історичних, соціально-економічних, внутрішніх і зовнішніх культурних чинників» [40, с. 179]. Ідентифікація концептуальних ознак безпосередньо залежить від ознакової та типологічної варіативності концепту.

У тлумачних словниках української мови термін “Поділля” дефіновано як «*низовинна місцевість, долина*» [45, с. 486; 20, с. 823]. Словарь української мови Б. Грінченка показує два значення лексеми: 1) *часть, доставшаяся въ надѣль*; 2) *низменная мѣстность* [171, с. 241]. Топонімічний словник України подає розгорнуте й детальне визначення оміма: Поділля – *історико-географічна область*, що розташована між Південним Бугом і Дністром. Територія краю – «*дольна, тобто являє собою місцевість, розташовану нижче відносно Покуття і Прикарпаття*» [189, с. 17]. Територія Поділля входила до складу Галицького князівства, у літописі XIII ст. зустрічається під назвою «Русь Дольная, Понизье». Східна частина Пониззя, що розташована у верхів’ї Південного Бугу та його приток, у той час була відома під назвою Побужжя, а в другій половині XIV ст., після монголо-татарського нашествия, за нею (територією) закріпилася літописна назва – Поділля. Найменування виводять від давньоруського апелятива *дол, подол*, синоніма давньоруського *низ*. *Подоль* – «нижня частина міста; місця,

розташовані в долині ріки» [189, с. 17]. Уперше термін “Поділля” згадується в Литовському літописі 1362 року, а як самостійна адміністративно-державна одиниця – у XIV століття в грамоті князя Олександра Кириятівича, який називав себе «господарем землі Подільської» [149, с. 7]. За час свого існування етнонім змінював назву, у різні історичні періоди звучав по-різному: «*Подоле*», «*Подол*», «*Русь Дольная*», «*Подольська земля*», «*Подільське воєводство*», «*Подільська область*», «*Подільське намісництво*», «*Подільська губернія*».

Поділля – історико-географічна назва крайнього заходу лісостепу Правобережної України. Регіон розташований «в межах подільської частини Волино-Подільської плити, західного схилу Українського кристалічного масиву та східної частини Галицько-Волинської западини (Львівської мульди). Найбільша частина Поділля лежить у межах Волино-Подільської плити, якій у географічному відношенні відповідає Подільське плато» [184, с. 35]. Межа між Українським кристалічним масивом та Волино-Подільською плитою проходить по лінії Шепетівка – Летичів – Могилів-Подільський.

Опираючись на лексикографічні, історичні та етнографічні праці (Поділля – місцевість, територія, регіон), а також беручи до уваги ознаки й тип концепту “Поділля” (пит. 2.2.), виокремлюємо перший базовий тематичний компонент у його структурі – «*географічно-мовний*». Другим тематичним компонентом називаємо «*історично-мовний*» (Поділля – історико-етнографічний регіон, історико-географічна область): будь-яка географічна ділянка на мапі наділена історичним минулим. Третій тематичний компонент – «*мовний*» – ідентифікований за допомогою асоціативних ланцюжків: географічна територія наділена історичним минулим і заселена етнічною групою осіб → населення регіону спілкується «своєю» мовою, зі сформованими й зафіксованими говірковими особливостями, притаманними лише цій місцевості.

Усі три компоненти структурно-сислового наповнення концепту “Поділля” базуються на чіткій прив’язці до географічних кордонів регіону, які в різні історичні періоди зазнавали трансформацій. Найдавніша територія

Поділля займала величезний простір у межиріччі Дністра та Південного Бугу, від їхніх верхів'їв до Чорного моря [149, с. 9]. У XIII ст. Поділля («Пониззя») займало територію в гирлі річок Ушиця, Смотрич, Збруч і Серет. У другій половині XIV ст. межі подільської землі на сході проходили від Брацлава до Дністра, на заході – до річки Стрипа, на півдні – по Дністру, на півночі – по Південному Бугу [149, с. 9]. З утворенням Подільської губернії до її складу ввійшли 12 повітів: Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький (Хмельницька область), Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Літинський, Могильовський, Ольгопільський, Ямпільський (Вінницька, Одеська області). Скасування Подільської губернії призвело до утворення на її території трьох областей: 1932 р. – Вінницька, 1937 р. – Хмельницька, 1939 р. – Тернопільська.

Проблема історико-етнографічних меж Поділля й на сьогодні залишається відкритою. Погляди істориків та етнографів розходяться під час окреслення сучасних адміністративних кордонів регіону. Т. Косміна, В. Косаківський стверджують, що Поділля за сучасним адміністративно-територіальним поділом охоплює Вінницьку, північ Одеської, Хмельницьку (так зване Східне Поділля) та Тернопільську (так зване Західне Поділля) області [149, с. 5]. Л. Баженов та В. Кушнір зараховують до Поділля ще й північно-західну частину Одеської області з містами Балта, Кодима та ін. С. Макарчук, описуючи регіон Поділля, наголошує, що його територія охоплює більшу частину Вінницької, Хмельницької, Тернопільської областей, а також «суміжну з ними на півдні – частину Чернівецької, на заході – частини Івано-Франківської та Львівської областей» [цит. за: 59, с. 132]. А. Пономарьов, послуговуючись історичними фактами про скасування Подільської губернії та утворення на її території трьох областей, до Поділля відносить Вінницьку, Хмельницьку й Тернопільську області. Географ Г. Денисик у праці «Природнича географія Поділля» дотримується цієї ж позиції: «Сьогодні в межі Поділля входять території трьох адміністративних областей – Вінницької (Східне Поділля), Хмельницької (Центральне Поділля), Тернопільської

(Західне Поділля)» [55, с. 6]. Топонімічний словник України до складу сучасного Поділля відносить лише дві адміністративні одиниці – Хмельниччину та Вінниччину.

У процесі ідентифікації вербалізаторів географічно-мовного, історично-мовного та мовного компонентів концепту “Поділля” опираємося на праці А. Пономарьова, Г. Денисика й аналізуємо локативні риси трьох адміністративних областей – Вінницької, Хмельницької, Тернопільської.

Географічно-мовний компонент структурно-сислового наповнення однослівного концепту “Поділля” представлений двома лексико-тематичними групами (ЛТГ): «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв», «Номінації на позначення подільських власних географічних назв».

Історично-мовний компонент концепту “Поділля” охоплює три ЛТГ: «Історичні антропонімації», «Відантропонімні номінації», «Номінації підпільних історичних угруповань, з’єднань». ЛТГ «Історичні антропонімації» за соціальним статусом носія поділяємо на 2 підгрупи: «Військові, державні та політичні діячі» (гетьмани, сотники, отамани, командири, командувачі та керівники загонів, полковники, полководці, пани, князі, графи), «Діячі культури та мистецтва» (художники). Антропоніми виконують асоціативну функцію, миттєво відносять читача до краю, уродженцями якого вони є чи на території якого прославились. ЛТГ «Відантропонімні номінації», «Номінації підпільних історичних угруповань, з’єднань» – менш численні за кількісним показником, але не менш важливі за смисловим і функціональним аспектом.

Мовний компонент структури досліджуваного концепту проявляє себе в прозових текстах М. Стельмаха через лексичні діалектизми, які формувалися з розвитком суспільно-культурного життя етносу й стали ідентифікаторами «територіального обличчя» особистостей.

Проаналізувавши етимологію, словникові дефініції терміна “Поділля”, його фізико-географічне положення, стверджуємо, що Поділля – це передусім

територіально окреслена місцевість, що знаходиться в долині, низовині, має власну історію та культуру; структурно-сміслове наповнення аналізованого концепту – трикомпонентне: географічно-мовний, історично-мовний, мовний.

Графічна модель структурної організації концепту “Поділля” в текстах Михайла Стельмаха зображена на рис. 2.1.

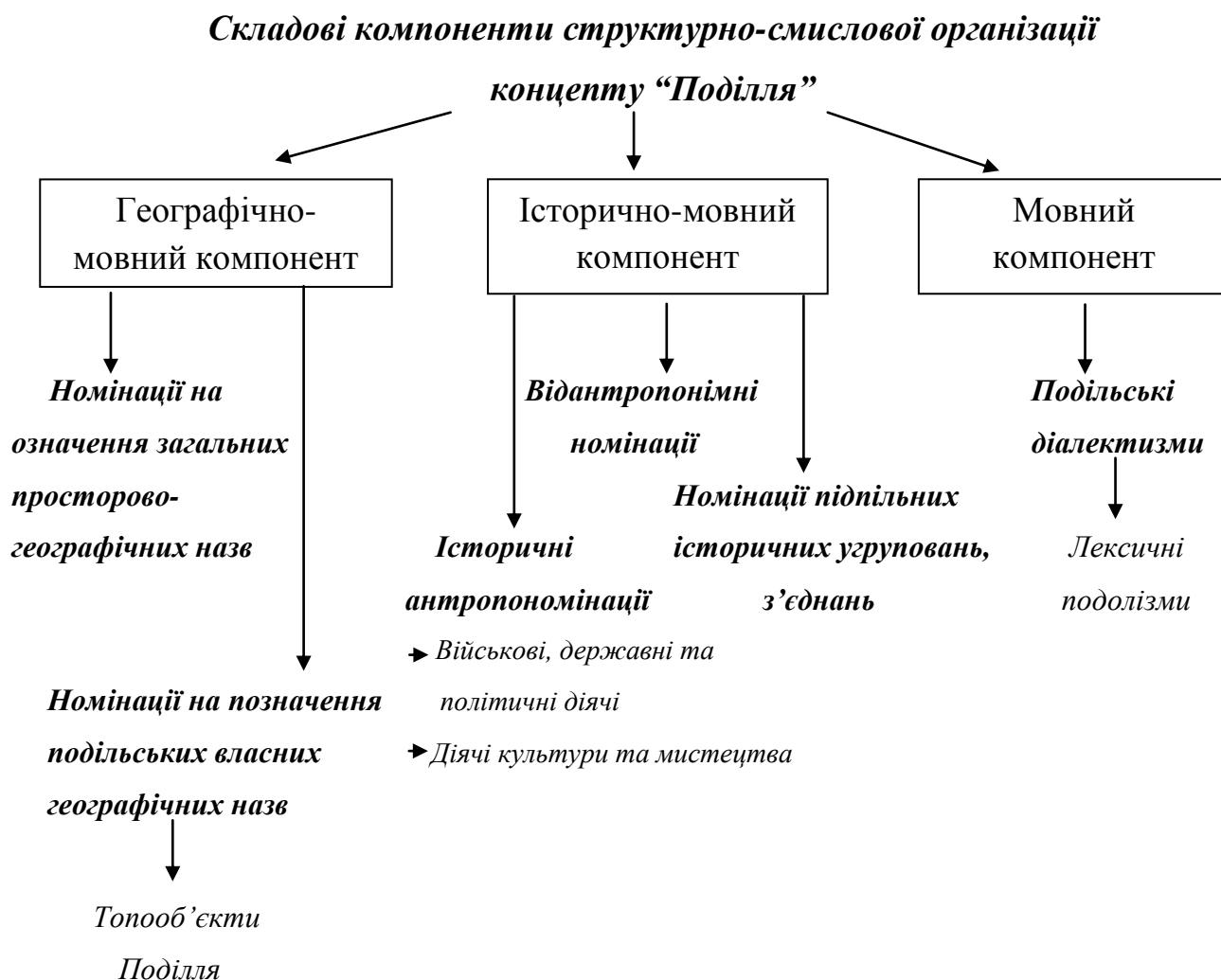

Рис. 2.1

Об'єктивації цих компонентів-ідентифікаторів, їхні тропи формують номінативне поле концепту “Поділля”, представлене холистичною, ознаковою та асоціативною номінаціями (дет. у пит.: 3.4).

2.5 Верифікація об'єктивацій концепту “Поділля”

Верифікація – додаткова процедура «семантико-когнітивного аналізу, що підвищує надійність і психологічну достовірність опису змісту і структури концептів» [153, с. 139]. Це своєрідна перевірка, отриманої шляхом суцільної вибірки, інформації в представників мовної спільноти з метою уникнення суб'єктивізму дослідника під час окреслення вербалізаторів художнього концепту та його когнітивних ознак: носії мови підтверджують або спростовують ту чи ту об'єктивацію, визначаючи яскравість когнітивної ознаки в структурній організації концепту.

К. Мізін наголошує, що «... результати, отримані шляхом лінгвістичної інтроспекції, повинні проходити експериментальну перевірку» [123, с. 34] для достовірної ідентифікації лінгвокультурно значущої інформації. Найкращим методом, який виявляє накопичені у свідомості соціуму факти, асоціації, образи, вважаємо асоціативний експеримент.

Верифікація вербалізаторів концепту “Поділля” в сучасних носіїв мови (вік: 17 – 43 роки) здійснена шляхом анкетування. Анкета містила три блоки запитань, спрямовані на максимально повне розкриття інформаційного змісту предмета концептуалізації, підтвердження чи спростування виділених структурних компонентів-ідентифікаторів та їхніх репрезентантів, які формують номінативне поле аналізованого концепту. В експерименті взяли участь 450 осіб – мешканці Вінницької (321), Тернопільської (29), Хмельницької (100) областей. Релевантними для нашого дослідження вважаємо об'єктивації, які збігаються принаймні в двох опитаних, номінації з одиничним показником не розглядаються.

Перший блок запитань спрямований на розкриття носіями мови лексичного значення номінації концепту, підтвердження чи спростування структуротворчих компонентів предмета концептуалізації – географічно-мовного, історично-мовного, мовного. Розглянувши запитання «*Продовжіть речення: Поділля – це...*» та «*Поясніть значення лексеми “Поділля” людині, яка*

вперше його чує», з'ясовано, що лексема Поділля у свідомості опитаних постає як:

1) *Край (159): мальовничий край України, що розпростався в центрально-західному регіоні України (59); мій рідний, любий край (44); край, де я народилася / народився і живу (42); край, де проживають друзелюбні люди (9); історичний край (5).*

2) *Регіон / район (142): регіон України (50); регіон України необмежений кордонами, до нього входить три області: частина Тернопільської, Хмельницька й Вінницька (39); етнічний регіон України, який знаходиться на центральному-заході держави (30); історико-етнографічний район, що знаходиться між річками Південний Буг і середньою частиною Дністра (21); регіон України, що знаходиться на Подільській височині (2).*

3) *Частина (128): частина України, до якої входить Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області (55); частина України з найкращими землями, найпрацьовитішими людьми, зі своїми звичаями, традиціями, красою природи та великою річкою Буг (42); центральна частина України (31).*

4) *Територія (110): територія України, яка охоплює сучасні райони Хмельницької, Вінницької, Тернопільської областей та частину Одеської (50); територія України, яка охоплює центрально-західні області (36); територія центральної України, яка має свою культуру, традиції та діалект (18); територія, що охоплює декілька областей Правобережної України (6).*

5) *Область (106): історико-географічна область (36); історико-етнографічна область України, що охоплює території сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської областей (31); географічна область України, що охоплює територію Вінниччини, Житомищини, Чернівеччини, Хмельниччини (24); область, на якій однакові природні особливості та одне історичне минуле (8); історико-етнографічна область між Південним Бугом та Дністром (7).*

6) Земля (36): *моя земля, земля моїх батьків, багата на культуру і звичаї* (18); *історична, етнографічна земля, що охоплює сучасні Хмельницьку, Вінницьку і частину східної Тернопільської областей* (11); *земля України* (7).

7) Центр (31): *центр нашої країни, України* (27); *центр України, в якому відображається вся краса народу України, як давньої держави з багатою історією* (4).

8) Перлина (24): *перлина України* (24).

9) Місцевість (21): *місцевість, де я народилась / народився і живу* (12); *чудова місцевість* (9).

10) Серце (19): *серце України* (19).

11) Куточок (18): *чарівний, мальовничий куточок України, де збереглися свої традиції та історичне минуле* (18).

12) Краса (17): *краса України* (17).

13) Батьківщина (13): *моя батьківщина* (13).

14) Родина (3): *наша родина, наш дім* (3).

15) Колиска (2): *колиска України* (2).

Констатовано, що Поділля для сучасних носіїв мови – це передусім: 1) географічна територія (край, область, земля, регіон, місцевість, куточок) з притаманними їй фізико-географічним положенням, історичним минулим, культурними та діалектними особливостями, розташована в межах території сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської областей (що підтверджує достовірність, виділених структурних компонентів концепту та географічних кордонів регіону (див. пит. 2.4.); 2) важлива частина України (перлина, серце, краса, колиска) з неповторними краєвидами; 3) домівка, мала батьківщина (мій рідний край; край / місцевість, де я народився / народилася і живу; дім моїх батьків; моя батьківщина; наша родина; наш дім).

Звернуто увагу й на те, що перераховані мовні одиниці утворюють холістичну номінацію предмета концептуалізації й збігаються з холістичними об'єктиваціями, виокремленими з прози М. Стельмаха.

Їхня порівняльна характеристика наведена у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика холістичних номінацій концепту “Поділля”, виділених носіями мови та притаманних прозі М. Стельмаха

<i>Ключова номінація</i>	<i>Номінації у носіїв мови, їхня кількість</i>	<i>Номінації у прозі автора, їхня кількість</i>
Край	Мальовничий край України, що розпростався в центральньо-західному регіоні України (59)	Дивний і розкішний край (1)
		Край пшеничного колосу (1)
		Світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей (1)
		Яблуневий край (1)
	Історичний край (5)	Партизанський край (2)
Куточок	Чарівний, мальовничий куточок України, де збереглися свої традиції та історичне минуле (18)	Райський куточок (1)
Земля	Моя земля, земля моїх батьків, багата на культуру і звичаї (18)	Земля наших предків (1) Земля його дитинства, його щастя і горя (1)
Краса	Краса України (17)	Краса України (1)

Другий блок запитань спрямований на моніторинг концептуальних особливостей і їхніх вербалізаторів, що об’єктивують ознакову номінацію аналізованого концепту. На запитання «Поділля – яке?» носії мови відповіли: *мальовниче* (233), *барвисте* (128), *рідне* (126), *просторе* (97), *квітуче* (89), *чудове* (88), *красиве, прекрасне* (77), *сонячне* (75), *широке* (70), *багате, зелене* (60), *чарівне* (58), *історичне* (48), *гарне, мирне* (44), *привітне* (41), *щедре* (40), *захоплююче* (37), *величне* (36), *радісне* (30), *яскраве* (29), *вільне* (25), *родюче* (23), *співоче, центральне* (20), *гостинне* (16), *світле* (15), *миле, тихе* (13), *велике* (8), *фольклорне* (5), *неповторне* (4), *тепле* (3). Представники

мовної спільноти також виокремили 27 образів, які викликає лексема “Поділля”: *могутні ліси (97), мальовничий, квітучий край (91), рідний край (67), береги Південного Бугу (54), біла розмальована хатинка з чудовим садком (48), пшеничні поля (31), широкі лани (26), яблуневі сади (25), красива природа (24), мій дім (23), чарівна місцевість (22), бабусина хата (21), соняшникові поля (20), зелені луки, гаї, долини (19), люди у вишиванках (18), величні старовинні замки (16), береги Дністра (14), зелені поляни (13), чорнозем (12), калина, верба (11), село, в якому я зростаю (10), повноводні річки (9), маки, чорнобривці (8), сонце в зеніті (6), Кам’янець-Подільська фортеця (5), вишитий національний одяг (3), чорнокоса дівчина з колосковим вінком (2).*

Виділені під час асоціативного експерименту лексичні одиниці, порівняння яких із власне авторськими подано у табл. 2.2., сприяли фіксації 29 когнітивних рис ознакової номінації концепту “Поділля”.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика вербалізаторів ознакової номінації концепту “Поділля”, виділених носіями мови та притаманних художньому дискурсу М. Стельмаха

<i>Ключова номінація</i>	<i>Номінації у носіїв мови, їхня кількість</i>	<i>Номінації у прозі автора, їхня кількість</i>	
Мальовниче, красиве	Мальовниче (233)	Розкішна природа (1)	
	Мальовничий край (91)	Ласкава природа (1)	
	Красиве (77)	Розкішний липовий парк (1)	
	Красива природа (24)	Стрімкі піраміди молодого парку (1)	
Квітуче	Квітучий край (91)	Теплий липовий цвіт (1)	
	Квітуче (89)	Зацвіли сади (1)	
	Пшеничні поля (31)	Вакханалія вишневого цвіту (1)	
	Яблуневі сади (25)	Поле, мов діброва (1)	
	Соняшникові поля (20)		Святкові ниви (1)
			Голубі жита (1)

Продовження табл. 2.2.

Квітуче	Соняшникові поля (20)	Стигли жита (1)
		Високі жита, що вже завітували (1)
Сільські хати	Бабусина хата (91)	Хати-білянки (1)
	Біла розмальована хатинка з чудовим садком (48)	Хати-білянки, що під сніжниками зійшли на долонях узлісь і степів (1)
		Біленькі хати (1)
		Чепурна хатинка (1)
		Ошатні в білих свитах хати, немов дівчата перед весільним танцем (1)
Рідне	Рідне (126)	Рідна земля (6)
	Рідний край (67)	Своє рідне (1)
		Рідні руки нескореного міста (1)
		Рідні простори (1)
		Рідні займанщини (1)
Моє	Мій дім (23)	Моє (2)
	Село, в якому я зросла (1)	Моє дороге (1)
		Моє смутком прибите (1)
		Моє село у садах, у вербах, у тиші (1)
Лісове	Могутні ліси (97)	Велетні-дуби (2)
		Могутні дерева (1)
		Розлогі дерева (1)
		Розлогі липи (1)
		В'юниться смуга дубового лісу (1)
Родюче	Родюче (23)	Родючий ґрунт (1)
	Чорнозем (12)	Чорнозем (8)
Просторе	Просторе (97)	Безмежні простори (1)

Третій блок запитань спрямований на виявлення мовних репрезентантів географічно-мовного й історично-мовного компонентів-ідентифікаторів, які формують асоціативну номінацію досліджуваного концепту. До топонімічної лексики Поділля опитані віднесли 68 номінацій: *р. Південний Буг* (371), *Жмеринка* (209), *Хмельницький* (203), *р. Дністер* (189), *Козятин* (180), *Кам'янець-Подільський* (167), *Калинівка* (148), *Немирів* (145), *Гайсин* (143), *Могилів-Подільський* (139), *Вінниця* (133), *Хмільник* (120), *Бар* (106), *Тульчин* (104), *Старокостянтинів* (77), *Браїлів* (53), *Шаргород* (49), *Літин* (46), *Тернопіль* (32), *Меджибіж* (29), *Бершадь* (28), *Ладизин* (27), *Погребищенський район* (22), *р. Десенка*, *Томашпіль* (20), *Деражня*, *Летичів*, *Стрижавка* (18), *р. Вовк*, *Тиврів* (16), *Гнівань*, *Дяківці*, *Ямпіль* (15), *Корделівка*, *р. Случ*, *Степашки* (14), *Муровані Кирилівці*, *Шостаківка* (13), *Вінницька область* (11), *р. Збруч* (10), *Буша*, *Шепетівка* (9), *Волочиськ*, *Дашківці*, *Сатанів* (8), *Вовковинці*, *р. Дніпро* (7), *Медвеже Вушко*, *р. Снивода*, *Уланів*, *Умань* (6), *Вишенька*, *Крижопіль*, *Лиса Гора*, *Рахни-Польові* (5), *Брацлав*, *Дмитрушки*, *р. Згар*, *Зіньківці*, *Китайгород* (4), *Городок*, *Дунаївці*, *Кожухів*, *Копайгород*, *Красилів*, *Мізяків*, *Нетішин*, *р. Сіб* (3).

Географічні об'єкти Поділля, виділені носіями мови під час анкетування, збігаються із 30 топооб'єктами, виокремленими з творів Михайла Стельмаха. Їхня порівняльна характеристика наведена в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика топооб'єктів Поділля, виділених носіями мови та притаманних прозі Михайла Стельмаха

<i>Розряди топонімів</i>	<i>Номінація топооб'єкта</i>	<i>К-сть номінацій у носіїв мови</i>	<i>К-сть номінацій у прозі автора</i>
Хороніми	Вінницька область	11	1
	Хмельницький	203	5 (Проскурів)
	Жмеринка	209	3

Продовження табл. 2.3.

Астіоніми. Назви міст	Кам'янець-Подільський	167	29
	Могилів-Подільський	139	7
	Вінниця	133	45
	Хмільник	120	1
	Бар	106	4
	Тернопіль	32	1
	Меджибіж	29	3
	Волочиськ	8	2
	Городок	3	4
Астіоніми. Назви смт	Калинівка	148	2
	Браїлів	53	1
	Літин	46	17
	Деражня	18	2
	Летичів	18	8
Комоніми	Дяківці	15	1
	Корделівка	14	5
	Шостаківка	13	1 (Шостаковка)
	Вовковинці	7	1
	Рахни-Польові	5	1 (Рахни)
	Лиса Гора	5	1
	Дмитрушки	4	4
	Китайгород	4	1 (Китайгородок)
	Копайгород	3	8 (Копайгородок)
Гідроніми. Потамоніми	Південний Буг	371	191 (Буг)
	Дністер	189	19
	Збруч	10	17
	Снивода	6	5
	Згар	4	3

Мовні виразники історично-мовного компоненту, зазначені сучасними представниками мовної спільноти, номінують лише ті антропонімії, які мали безпосереднє відношення до подільського регіону: 1) політичні діячі та

історичні постаті: *І. Богун* (308), *пани Потоцькі* (243), *Кармелюк* (150), *Б. Хмельницький* (138), *пани Острозькі* (102), *Гонта* (66), *С. Петлюра* (61), *Кривоніс* (53), *Залізняк* (43), *графиня Щербатова* (36), *Дорошенко* (33), *князь Костянтин Коріатович* (22), *Грушевський* (15), *Махно* (12); 2) діячі культури, науки, мистецтва (художники, музиканти, вчені): *Тропінін* (320), *Леонтович* (200), *В. Бронюк* (190), *Чайковський* (169), *Скалецький* (144), *Пирогов* (120), *Сошенко* (90), *Заболотний* (89), *В. Наконечний* (16).

Порівняльна характеристика історичних об'єктивацій концепту "Поділля", виділених під час анкетування, які збігаються з антропономінаціями, зафіксованими в художньому дискурсі, наведена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

***Порівняльна характеристика історичних об'єктивацій концепту,
виділених носіями мови та притаманних прозі письменника***

<i>Соціальний статус носія</i>	<i>Історична антропономінація</i>	<i>К-сть номінацій у носіїв мови</i>	<i>К-сть номінацій у прозі автора</i>
Гетьмани	П. Дорошенко	33	1
	Б. Хмельницький	138	4
Отамани	С. Петлюра	61	81
Командири	У. Кармелюк	150	47
Полковники, полководці	І. Богун	308	5
	М. Кривоніс	53	3
Пани, графи	Потоцькі	243	5
Художники	Тропінін	320	6

Верифікація лексичних об'єктивацій концепту "Поділля" визначила рівень існування аналізованого концепту в концептосфері сучасного соціуму; підтвердила правдивість, виділених структурно-сміслових компонентів предмета концептуалізації, що значно знизило рівень суб'єктивізму дослідника в процесі опису вербалізаторів, що до них належать; указала на типологічний

статус аналізованого концепту: художній концепт зі стрижневим словом – топонімом, який виходить за рамки прози письменника, побутуючи у свідомості представників мовної спільноти.

Таким чином, художній концепт – одиниця концептосфери письменника, яка виражає ідіостильове розуміння предмета концептуалізації й відображає соціально-історичні, культурні, етнографічні, інтелектуальні, мовні особливості суспільства.

Концепт “Поділля” – провідний у мові творів Михайла Стельмаха. Акціоноально його романи «прописані» в подільських селах, а буденне життя, трудовий і духовний досвід, історична пам’ять їхніх мешканців стали джерелами творчості автора. Подільський край, у якому він провів дитячі та юнацькі роки, мріяв, зростав, збережений у пам’яті письменника, огранений унікальною образною уявою та відображений на сторінках його творів, об’єднаних регіональною автентичністю.

У дисертації концепт “Поділля” характеризуємо як *художній концепт зі стрижневим словом – топонімом*, який спрямований на комплексне відображення ідіостильового тлумачення предмета дослідження шляхом апеляції до географічного простору, історії, культури, діалектного мовлення краю. Сміслове наповнення аналізованого концепту визначається сумою мовних засобів вираження.

Основний метод у дослідженні концептів – концептуальний аналіз, який поєднує групу лінгвістичних методів, прийомів, методик, спрямованих на дослідження структур репрезентації смислового наповнення предмета концептуалізації. У залежності від типу концепту, сфери його побутування, завдань і цілей, поставлених дослідником, методи та прийоми КА піддаються варіюванню – усуненню менш продуктивних методик дослідження, їхня заміна більш продуктивними, об’єднаними спільною метою (у чому й полягає універсальність КА).

Найбільш популярними в процесі аналізу концептів різних типів вважають семантико-когнітивний аналіз концептів, метод семантико-аксіологічного поля та традиційний підхід дослідження структури концептів – польовий метод, який здатний існувати як самостійно, так і входити до згаданих методик як один із їхніх складників.

Під час дослідження концепту “Поділля” опираємося на положення семантико-когнітивного напрямку, реконструюючи методи та прийоми з урахуванням нашої наукової позиції й особливостей аналізованого концепту. Методика дослідження концепту “Поділля” в прозових текстах Михайла Стельмаха складається з тих етапів, які, на нашу думку, дозволяють максимально повно виявити, розкрити й описати специфіку побутування концепту в художньому тексті, його структурно-сислово організації: ідентифікація інформаційного змісту концепту; верифікація вербалізаторів концепту; побудова структурно-сислової організації концепту; опис тематичних компонентів смислового наповнення концепту, семантики їхніх мовних репрезентантів; побудова номінативного поля концепту; моделювання польової організації концепту (ядро, приядерна зона, ближня, дальня, крайня периферійні зони).

Структурно-сислова організація концепту “Поділля” в художніх текстах Михайла Стельмаха представлена трьома тематичними компонентами-ідентифікаторами – географічно-мовним, історично-мовним, мовним, – виділеними в процесі аналізу вербалізаторів, типу, етимології, словникових дефініцій концепту-терміна, його регіонально-локальної специфіки шляхом побудови семантичних та асоціативних ланцюжків.

Географічно-мовний, історично-мовний, мовний компоненти аналізованого концепту та їхні мовні репрезентанти (номінації на позначення подільських власних географічних назв, номінації на позначення загальних просторово-географічних назв, історичні антропонімації, відантропонімі номінації, номінації підпільних історичних угруповань, з’єднань, діалектні

номінації) визначаються територіальними кордонами регіону, які, за нашим переконанням, а також за переконанням сучасних носіїв мови, ідентичні кордонам трьох адміністративних областей України – Вінницької, Хмельницької, Тернопільської.

Верифікація вербалізаторів концепту – необхідна процедура під час вивчення й аналізу художніх концептів, яка дозволяє суттєво знизити відсоток суб'єктивізму дослідника, забезпечує достовірність опису смислового наповнення предмета концептуалізації, визначає рівень існування концепту поза текстом. Верифікація об'єктивацій концепту “Поділля” вказує на його актуальність для представників мовної спільноти, сферу побутування та тип: художній концепт зі стрижневим словом – топонімом, який, виходячи за текстові рамки, здатен змінювати обсяг акумульованої ним інформації, розширювати та розвивати семантику слова.

Література до розділу

1, 2, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 20, 24, 25, 35, 40, 45, 55, 59, 66, 69, 79, 80, 85, 87, 95, 110, 119, 123, 124, 125, 133, 136, 145, 149, 151, 153, 166, 167, 168, 171, 175, 178, 179, 184, 187, 189, 197, 202, 205.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ СТРУКТУРНО-СМИСЛОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ “ПОДІЛЛЯ” В МОВІ ТВОРІВ М. СТЕЛЬМАХА

3.1 Географічно-мовний компонент концепту “Поділля”

Опис географічного простору краю – важлива та продуктивна складова в розкритті художнього концепту зі стрижневим словом – топонімом, його структурно-сміслової організації. Географічний простір у художньому тексті – об’єктно-заповнений (залежить від об’єктів, визначається існуванням предметів, речей), одухотворений людською присутністю, живе за власними законами: може цілком свідомо розгортатися, викривлятися, згортатися з метою досягнення необхідного автору результату [107; 98]. На думку Ю. Лотмана, географічний простір у літературному тексті «являє собою модель світу автора, виражену мовою його просторових уявлень» [113, с. 251].

Територіальний простір подільського регіону в канві літературних текстів письменника виступає не просто фоном, місцем локалізації персонажів, але й учасником історичних подій (одна з функцій топооб’єктів полягає в локалізації історичних подій), тісно пов’язаний із часом і рухом (опис епохи, рух у напрямку топооб’єкта, від топооб’єкта, переміщення в просторі).

У структурно-смісловій організації концепту “Поділля” територіальний простір краю представлений географічно-мовним компонентом, який співвідноситься з реальною географічною картою, забезпечує відтворення просторово-часових подій і є вагомим блоком мовного матеріалу, що ідентифікує аналізований концепт у мовотворчості Михайла Стельмаха. Зазначений компонент нараховує дві лексико-тематичні групи онімів: «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв», «Номінації на позначення подільських власних географічних назв».

3.1.1 Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв концепту “Поділля”

Загальні назви й оніми на позначення територіального простору Поділля, які відображають його внутрішню форму й етимологію (дет. у пит. 2.4.), визначають смислову організацію аналізованого концепту, формують холистичну номінацію його номінативного поля. У мові творів М. Стельмаха зафіксовано 8 лексем на позначення загальних просторово-географічних назв концепту “Поділля” з кількісним показником 96 слововживань: *земля* (28), *край* (27), *світ* (20), *батьківщина* (10), *місцевість* (5), *район* (4), *територія* (1), *куточок* (1). Ці номінації в прозі письменника об’єднані спільними лексичними значеннями: місцевість, край, територіальний простір із певними природними й кліматичними особливостями.

Загальні просторово-географічні назви в сполученні із займенниками *свій, мій, його, наш* та прикметником *рідний* виражають конотативне значення дому, малої батьківщини, рідної сторони. Почуття любові, шани, поваги до Поділля виражено за допомогою предикатів *згадувати, летіти, говорити* (про любов), *оглядати, любити* та іменника *любов*: *Велика любов до свого краю, до людей сповивала його теплими хвилями...* (СВРІР, с. 103); *І лягаючи і встаючи, ми згадуємо свій рідний край ...* (СВРІР, с. 348); *Хто ж тебе покалічив, бідолохо, коли ти радісно з своєю немудрою, але щирою піснею-посвистом летів до рідного краю?* (СТВ5Т, Т.4., с. 5); *І коли він на зборах починає говорити про любов до своєї землі, Батьківщини – це для мене такою образою віє, що кулею вилітаю з колбуди* (СВРІР, с. 147); *Ходою пустив коні, а сам подобрілим поглядом оглядав своє рідне село, свою рідну засніжену землю* (СВРІР, с. 170); *що навчили серце незмірно любити свою землю і людей* (СВРІР, с. 400); *І це була зустріч не давно минулої молодості, а важких загартованих років, років найтяжчих випробувань, що спопелили усю дріб’язковість душі, поглибили, поглибили чуття, навчили серце незмірно любити свою землю і людей* (СВРІР, с. 400). та ін.

Емотивно-експресивне значення «любов до малої батьківщини» прослідковується також і в бажанні подолян захищати її ціною власного життя: *Не подумайте, що вихваляюсь, товаришу командире: коли б прийшлося, увійшов би в огонь, згорів би полум'ям яким за свою Батьківщину...* (СВРІР, с. 334); *Біля однієї з таких гір, [...] , і довелося захищати рідну Батьківщину* сержанту енського стрілкового полку Варивону Очерету (СВРІР, с. 338); *І кожному, хто чесно боровся за рідну землю, [...], потом і кров'ю вмивався, суди, доле, дожити до повного щастя ...* (СВРІР, с. 375); *... він за свою землю різав, і бив, і топив скверну, що хотіла гадючою слиззю отруїти весь світ, виссати розум, осліпити натхненний зір, усю величну прекрасну красу нового творця, затиснути все іржавим колючим дротом* (СВРІР, с. 413); *Вірив: не схибить його око, засилаючи смерті смерть; вірив, що до останньої краплини крові буде битися із недолею, до останньої, бо ж хіба він не син своєї землі?* (СТВ7Т, Т.6., с. 106).

Почуття турботи, піклування, хвилювання за малу батьківщину фіксуємо у фактичному матеріалі: *За що ти страждаєш, мій краю?* (СВРІР, с. 240); *Може тільки приснилось, що ворог топче його край?* (СВРІР, с. 273); *За що горять твої села, ридають жінки, чому твою землю трупом застилає чужинець?* (СВРІР, с. 240); *За здоров'є нашого краю, нашої Батьківщини* (СВРІР, с. 260); *Вірилось, що доживе він до того дня, коли вся його земля, вільна і щаслива, підійметься з попелу і руїн, іще встократ дорожча і могутніша, і на здичавілому полі закрусується золотий колос, і в нових хатах загорять вогники щастя, і в щасливих батьків народяться щасливі діти* (СВРІР, с. 401).

Загальні просторово-географічні назви в сполученні з прикметниками вказують на ознаки-характеристики концепту “Поділля”. Прикметники *зелений, яблуневий* виражають наявність і характер рослинності подільського краю: *І знову великими і щасливими очима оглядала яблуневий край, прикидаючи в пам'яті, як їй найкраще розбити сад у своєму селі, де посадити*

агрус, де поставити пасіку (СВРІР, с. 154); *Вони широким кільцем охопили зелений край, і уся земля затягнулася димами ...* (СВРІР, с. 383); *прикметники побузький* (який у XIII ст. вважався синонімом лексеми *подільський*), *партизанський* (край партизанської слави) – на історичні характеристики етнографічного району України: *Поволі підбирались перші слова, а очі охоплювали знайому побузьку місцевість* (СВРІР, с. 364); *Та недовго довелося співати: підійшов Тур, і вони обоє попрямували в штаб з'єднання, де мало розглядатись питання про масово-політичну роботу серед населення партизанського краю* (СВРІР, с. 179); *Тринадцять тисяч німців і три тисячі мадярів були кинуті на партизанський район* (СВРІР, с. 383); *А їй хотілось побачити його ласкавим, як у ті останні дні, коли приїжджав у партизанський район ...* (СВРІР, с. 392); *прикметник замучений* – на психологічне сприйняття регіону у воєнні роки: *Невже Велика земля от-от зєднається із ними і огорне своїми дужими крильми замучений край, проллється живою водою над попелищами, приголубить материнською рукою своїх дітей?* (СВРІР, с. 411).

Загальні просторово-географічні назви в сполученні з окремими епітетами та метафорами утворюють неповторний ідіостильовий концептообраз подільського краю. У прозі М. Стельмаха зафіксовані такі описові мовні звороти, ужиті на позначення стрижневого слова – власної географічної назви аналізованого концепту:

1) *зелений і блакитний світ, світ наповнений співом птахів і бджіл: Отут, в лісах, в зеленому і блакитному світі, наповненому співом птахів і бджіл, не хотілося зараз думати про страхіття, що висувалось із далеких країв* (СВРІР, с. 224);

2) *світ сонця: Світ сонця уже блякнув на росах, і вони, скидаючись мальками, бралися надвечірньою задумою – синіли, мов розбризкані ягоди голубниці* (СВРІР, с. 51);

3) **принадний світ**, по хвилях якого розбрискуючи золоті краплини, плюскоте лукавий розгонистий місяць: *Пісня і дівоча постать наближалися до нього, наближалися великі неостуджені зорі і широкий принадний світ, по хвилях якого, розбрискуючи золоті краплини, плюскотів лукавий розгонистий місяць* (СВРІР, с. 130);

4) **близький і рідний світ**: *І знову в голосі майнуло стримане хвилювання, хвилювання зустрічі з близьким і рідним світом* (СВР1, с. 308);

5) **світ**, з яким він ніколи не розлучався; світ, в якому він родився, жив і помре; світ, в якому родилися його діти і родяться його внуки: *Наближався той світ, з яким він ніколи не розлучався, навіть у снах, в якому він родився, жив і помре, в якому родилися його діти і родяться його внуки* (СВРІР, с. 413);

6) **чарівний початок світу**; світ найкращих споминів; світ соромливої заплаканої ромашки в святковім віночку; світ перлових світанків: *А для селянської дитини, та ще з мрійною вдачею, – це чарівний початок світу, коли він з дійсності й казки розгортає зелену, росицею скраплену землю; це найкращі спомини, коли прокинешся у хаті і чуєш, як у розлогій долині тато косою підрізає ніч і на волю широко виходить блакитноокий світанок; це соромлива заплакана ромашка в святковім віночку, і радість, коли ти сама, як ромашка, у білій хустинці весело ступаєш по травах, несучи снідання косарям; це ті перлові світанки, коли ти вже з росою і косариками вижинаєш посивіле жито або гребеш крихкий ячмінь і надійно поглядаєш на старших: чи не помічниця вам?* (СТВ5Т, Т.4, с. 29);

7) **світ**, де пахощі сіна притрушує туман: *А над усім цим світом, де пахощі сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого, зерна, сяють найкращі зорі мого дитинства* (СВТ, с. 45);

8) **тихий світ** над яким летить-куриться зоряна імла: *Над тихим світом леліла-курилася зоряна імла, за татарським бродом на облогах бродив*

долиппий туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молододю м'ятою (СТв7т, Т.6, с. 5);

9) волошковий засніжений світ, що на невидимих решетах пересіває саяво й підтемінь, а на місячних верстатах тче льняні рушники: *Благословенна тиша і зоряні титли стояли над волошковим засніженим світом, що на невидимих решетах пересівав саяво й підтемінь, а на місячних верстатах ткав льняні рушники* (СТв7т, Т.6, с. 11);

10) світ, де є зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори: *І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цьому світі, де є зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори ...* (СВТ, с. 358);

11) світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей: *Поділля моє, добрий зелений світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей!* (СТв6т, Т.6, с. 281);

12) край, затьмарений фашистською неволею: *Входячи в село, він був не просто Дмитром Горицьвітом, звичайною людиною, що має своє горе, печалі, а живим ланцюгом, що з'єднував Великий світ із затьмареним фашистською неволею краєм* (СВРІР, с. 309);

13) дивний і розкішний край: *Виходить, ви з самого серця Поділля? Що то за дивний і розкішний край: ґрунт родючий, ріки повноводі, навіть перли колись виловлювали в протоках Дністра* (СХС, с. 355–356);

14) край пшеничного колосу: *Дивно, Поділля – це ж край пшеничного колосу* (СХС, с. 356);

15) рідна земля, земля, що уже прокидається, чуючи справжню весну: *Він побачив у цьому стрункому підліткові не тільки свою дитину, свою кров, а й свого товариша, захисника рідної землі, землі, що уже прокидається, чуючи справжню весну* (СВРІР, с. 267);

16) земля, що наближається, втираючи сльози скорботи і болю: *І тепер Дмитро розумів, що не тільки прямує до свого щастя, своєї любові, своєї*

землі, а й вона наближається до нього, доступна і радісна, втираючи сльози скорботи і болю (СВРІР, с. 413);

17) земля його дитинства, його щастя і горя: *Так невже цей розхристаний белебень і є його подвір'ям, невже це земля його дитинства, його щастя і горя?* (СТв7т, Т.6, с.54);

18) земля наших предків: *А це ж найбагатша земля наших предків, про яку, як вам відомо, й досі співають: «На Поділлі хліб на кіллі, пироги на плоті...»* (СХС, с. 37);

19) земля, що виростила мене і поміж людьми людиною зробила: *... увійшов би в огонь ... за оцю землю, що виростила мене і поміж людьми людиною зробила...* (СВРІР, с. 334);

20) земля, уславлена героїчним народом і красою: *Дійсно, розкішна, золота тут земля, уславлена героїчним народом і красою* (СВРІР, с. 75);

21) райський куточок: *А я в «подільській Швейцарії», у райському куточку мала своє віно в тисячу десятин...* (СТв6т, Т.6, с. 423).

Ідіостильове переосмислення концепту Поділля відбувається через трансформацію стереотипних образів, уявлень, зафіксованих свідомістю представників суспільства й виражене за допомогою номінацій на позначення просторово-географічних назв у річищі унікального поетичного світобачення М. Стельмаха.

3.1.2 Номінації на позначення подільських власних географічних назв

Номінації на позначення подільських власних географічних назв – топоніми є національно маркованими одиницями мови, які містять величезний обсяг інформації, «реалізують своє топонімійне значення, окреслюючи при цьому певний простір, у межах якого триває сюжетна лінія, діють головні й другорядні персонажі» [129, с. 352; 36]. Головна функція топонімів у художньому тексті полягає в ідентифікації місця дії. О. Немировська стверджує: «топоніми підпорядковуються загальним законам художності

тексту, містять експресивність і стилістичну маркованість. Саме вони визначають просторову домінанту художнього тексту» [132, с. 83]. М. Фененко вважає, що використання «власних географічних назв – топонімів – має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Уживання топонімів свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [цит. за 164, с. 105].

П. Гриценко наголошує: «Невід’ємним компонентом системи власних назв творів М. Стельмаха є топоніми, які зрідка скеровані на вияв рис характеру героїв, а частіше – на локалізацію описуваних подій у просторі» [46, с. 27; 38, с. 121]. Ми погоджуємося з дослідником, додаючи, що географічна окресленість концепту “Поділля” у творах Михайла Стельмаха представлена розрядами топонімів, які формують його асоціативну номінацію (пит. 3.4.3.):

I. Хороніми: А) назви регіону: *Поділля, Подільська губернія, Подільський укріпрайон*; Б) назви областей: *Вінницька область, Кам’янець-Подільська область*; В) назви районів: *Летичівський укріпрайон, Літинський район, Літинеччина, Літинщина, Чечельницький район*.

II. Ойконіми: А) астіоніми: 1) назви міст, містечок: *Бар, Вінниця, Волочиськ, Городок, Жмеринка, Кам’янець-Подільський, Меджибож, Могилів-Подільський, Проскурів, Тернопіль, Хмільник*; 2) назви селищ міського типу: *Браїлівщина, Деражня, Калинівка, Летичів, Літин*; Б) комоніми: 1) назви сіл: *Багринівці, Балин, Березівка, Бруслинов, Вербка, Весела Діброва, Вигнанці, Вовковинці, Гавришівка, Головчинці, Гута, Дмитрушки, Дубова, Дяківці, Жданівка, Жовнино, Заливанщина, Зелена Брама, Зіновієнці, Іванці, Івашківка, Івчанка, Китайгородок, Комсомольське, Копайгородок, Корделівка, Костянтинівка, Красне, Кукавка, Кусиківці, Лемешівка, Лиговці, Лисогірка, Лиса гора, Літинка, Літинецькі майдани, Лукашівка, Лука Василівська, Лучинець, Любарці, Майдан, Майдан-Трепівський, Майдан-Трепільський, Медведин, Медведівка, Медвин, Мудриголови, Новобугівка, Ожилівка, Озерне, Осламів, Партизанське, Погоріле, Погоріла, Рахни, Рудня, Сокиринці,*

Солобковці, Стара Мурафа, Супрунівка, Тарноруди, Теси, Тростянець, Чорномлин, Шостаковка, Щедрова, Ялтушків; 2) назви хуторів: Богачів хутір, Вереміїв хутір, Кривий хутір, Михайлюків хутір, Мізjakівські хутори.

III. **Назви частин міських і сільських поселень:** Бабизна, Замостя, Зарічка, Каліча, Козиний ріг, П'ятничани.

IV. **Гідроніми:** А) потамоніми: Буг, Дністер, Збруч, Згар, Золота Луна, Снивода; Б) назви ставків: Стависько, Ставище, Штуків ставочок.

V. **Ороніми:** Волино-Подільське плато, Медоборзькі гори, Медоборзький кряж, Королевицина, Куций яр, Кипоровий яр, Лучаницина, Сокіл-гора.

VI. **Дримоніми:** А) назви лісів: Барські ліси, Березівські ліси, Берест, Городище, Городищанські ліси, Деражнянські ліси, Ковалева, Круглик, Рокотовицина, Летичівські ліси, Літинська Синява, Меджибізькі ліси, Синявицина, Ялинівські ліси; Б) назви гаїв, лугів: Великий луг; В) назви долин: Ведмежа долина.

VII. **Дромоніми:** Великий шлях, Кучменський шлях, Чорний шлях.

VIII. **Назви залізничних станцій:** Жмеринка, Козятин, Вінниця.

Хороніми. Назви регіону. Хоронім Поділля в прозі М. Стельмаха трапляється в різних варіаціях і в різному лексичному оточенні 91 раз. Фактичний матеріал засвідчив, що аналізована географічна назва виконує дві функції – номінативну та локативну, виражає емотивно-експресивне значення «возвеличення, захоплення рідним краєм».

Номінативна функція хороніма іменує малу батьківщину, рідний край письменника, реалізуючися в прозі за допомогою сполучення оніма з відмінковими формами прикметника **рідний**: *рідне Поділля* та прийменниково-прикметниковою конструкцією **до рідного**: *до рідного Поділля*. Використовуючи метафору «*спало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби його рідне Поділля*», автор акцентує на фізико-географічних особливостях регіону: хвилясте, горбисте, нерівне. Конотативна сема «любов до рідного краю» виражена шляхом використання прийменниково-

займенникових конструкцій *на нашому / на нашім, у нас, до нас: на нашому Поділлі, на нашім Поділлі, у нас на Поділлі, до нас на Поділля* та стійкого порівняння з ключовим словом-топонімом *на нашому Поділлі тіснота, мов на цвинтарі*. Контрастну опозицію наведеним об'єктиваціям становить конструкція *на вашому: на вашому Поділлі*. Масштабність географічної території підкреслено за допомогою відмінкових форм прикметника *цілий: На ціле Поділля, подейкували вівчарі, не було такого стрижня, як Сергій Майборода* (СХС, с. 40).

Емотивно-експресивне значення хороніма «возвеличення, захоплення краєм» присутнє в усіх текстах письменника й об'єктивоване лексичними одиницями, які репрезентують красу розкішної подільської природи: *чорнозем; глина, як масло, як золото; ґрунт родючий; ріки повноводі; перли в протоках Дністра; краса України*. Наприклад: *Копасмо метр – і знову чорнозем! А далі глина, як масло, як золото! О Поділля!* (СТв 7т, Т.5, с. 323). Потужний експресивний потенціал аналізованої одиниці фіксуємо в сполученні із займенником *моє – Поділля моє дороге, краса України; Поділля моє, смутком прибите*.

Локативна функція хороніма в прозі Михайла Стельмаха представлена мікрофункціями: локалізація історичних подій; просторові координати дій, явищ; просторові ознаки предмета, особи; напрямок руху, переміщення в просторі.

Мікрофункція хороніма «локалізація історичних подій» характеризує такі історичні періоди й події подільського краю: 1) час турецько-татарських нападів: *По цих шляхах ішли на Поділля татарські, турецькі і ногайські орди* (СТв7т, Т5, с. 311); 2) зникнення чумацтва: *Хоча вже минуло з двадцять п'ять років, як на Поділлі звелось чумацтво, але дід Ярош і досі звав чумаками усіх, хто хоч один раз міряв із ним старі запорозькі шляхи та густо широкі степи, мандруючи в Крим чи на Дон* (СХС, с. 21); 3) розвиток броварної промисловості: *Уся ж броварна промисловість на Поділлі цілковито була*

створена німцями (СТВ7т, Т.5, с. 324); 4) часи Київської Русі: *А першими колоністами на Поділлі були князі Вюртенберзькі та Нассау-Зігени* (СТВ6т, Т.6, с. 447); *І аж тепер, розмінявши п'ятий десяток на подільських хлібах, спадкоємиця тисячі десятин починає трохи розуміти, що таке чорнозем, і глибокодумно каже: «Не дарма на Поділля ще в давнину приходили й осідали ваші співвітчизники»* (СТВ7т, Т.5, с. 323); 5) період Радянського Союзу: *Коли на Поділлі почала встановлюватися Радянська влада, Шевко, як постражданий, об'явився аж на політичному обрії волості* (СВТ, с. 523).

Мікрофункція хороніма «просторові координати дій, явищ» описує місце реабілітації головного героя: *На Поділлі довелося довго відлежуватися – розкрилися погано загоєні рубці, занили, заскрипіли пробуравлені кості* (СТВ7т, Т.2, с. 188); *вечорниць: Тільки закінчилась пісня як почувся сміх і дівчата почали розбігатися, бо на вулиці справді з'явилися парубки, а ввечері на Поділлі не дозволено ніде стрічатися хлопцям і дівчатам, окрім хати* (СТВ7т, Т.2, с. 260); *святкування Великодня: На Поділлі ще й досі всю великодню ніч біля церкви молодь розкладала великі вогнища, спалюючи на них старі цвинтарні хрести* (СВР1, с. 81). Згадуються й природні умови краю, співвідносні з календарними святами: *На Поділлі майже ніколи на Петра Вериги не розбиваються криги* (СТВ7т, Т.6, с. 45).

Мікрофункція «просторові ознаки предмета» характеризує: 1) географічну місцевість краю, його природу: *місцевість рідного Поділля, розкішна і ласкава природа Поділля, в лісах Поділля, безмежні простори Поділля, мертві ставки на Поділлі, глухий закуток Поділля, дерево на Поділлі, що має червону, як і людина серцевину*; 2) їжу: *сметана на Поділлі*; 3) флору й фауну: *флора і фауна всього Поділля; кінська м'ята над водою на Поділлі*; 4) захисні споруди: *брами Поділля*; 5) грошову одиницю: *золотий полуімперіал на Поділлі*. Мікрофункція «просторові ознаки особи» іменує населення регіону: *люди з усього Поділля, житель і орач на Поділлі*; посаду особи: *урядовий радник, генеральний комісар Поділля* та міфічну істоту: *мавка Поділля*.

Мікрофункція «напрямок руху, переміщення в просторі» представлена значеннями: 1) шлях у напрямку топооб'єкта – виявляється в сполученні хороніма із прийменником *на*, конструкцією *у глиб*: *вона переїхала на Поділля, пробиваючись у глиб Поділля*; 2) переміщення в просторі – виражене за допомогою прийменниково-відмінкових конструкцій: *з ... на, з ... у*: *перебиралися з королівства на Поділля, перекинули його з Поділля у Київ*.

Багатство й родючість подільської землі, як визначальних рис регіону, підкреслено фразою з пісні *«На Поділлі хліб на кіллі, пироги на плоті ...»*. У значенні пароля хоронім Поділля вжитий одноразово: – *Пароль?* / – *Радянське Поділля!* – *відповів Тур, оглядаючись навколо, але так і не побачив дозорця* (СВР2, с. 306).

Архаїчна номінація *Подільська губернія* та військова номінація *Подільський укріпрайон* ужиті письменником для позначення назв регіону, які відійшли з ужитку з утворенням на їхній території нових адміністративних одиниць (Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей): *На погибель собі, я мушу навести вам перевірені статистичні дані: ви краса й окраса усіх теперішніх областей, що входили колись до складу Подільської губернії!* (СТв7т, Т.5, с. 84); *Стаю фахівцем по травах, бо Подільський укріпрайон теж травами обріс* (СВР1, с. 450).

Хороніми. Назви областей. У художній спадщині М. Стельмаха функціонують назви двох адміністративних областей: *Вінницької та Кам'янець-Подільської*. Хоронім *Вінницька область* ужитий як ідентифікатор комоніма Осламів: *в знаменитому селі Осламові, Вінницької області*, а лексема *Кам'янець-Подільська область* – у значенні «напрямок руху, переміщення в просторі»: *Увечері в його землянці давно засідає правління, підводить підсумки дня, обмірковує, що треба робити найближчим часом, кого послати в Кам'янець-Подільську область добувати вапно, щоб на ньому заробити сяку-таку копійчину* (СТв5т, Т.4, с. 332). За сучасним адміністративним поділом аналізована лексична одиниця належить до астіонімів Хмельницької області.

Хороніми. Назви районів представлені 5 номінаціями: Летичівський район – іменовано військовою назвою *Летичівський укріп район*, *Літинський район* (територія Літинського району позначена за допомогою збірних назв *Літинеччина*, *Літинщина*), *Чечельницький район*, що вказують на: 1) «напрямок руху, переміщення в просторі»: *потрапив у Летичівський укріп район, поїхати в Літинський район, виходимо в Чечельницький район*; 2) «просторові ознаки особи, тварини»: *художник Рокотов з Літинщини, лошата на всю Літинщину*; 3) «просторові координати дій, явищ»: – *Де він був? – квапливо запитує. / – На Літинеччині* (СТв7т, Т.2, с. 216).

Ойконіми. Астіоніми. Назви міст, містечок. Лексико-тематична підгрупа ойконімів «Астіоніми. Назви міст, містечок» нараховує 83 лексеми, що вказують на: напрямок руху, переміщення в просторі, просторові координати дій, явищ, локалізацію історичних подій, просторові ознаки особи, предмета, номінацію топооб'єкта.

Номінації міст за сучасним адміністративним поділом належать Вінницькій: *Бар* – Барський район, *Вінниця* – Вінницький район, *Городок* – Іллінецький район; *Жмеринка* – Жмеринський район, *Могилів-Подільський* – Могилів-Подільський район, *Хмільник* – Хмільницький район; Тернопільській: *Тернопіль* – Тернопільський район; і Хмельницькій областям: *Волочиськ* – Волочиський район, *Кам'янець-Подільський* – Кам'янець-Подільський район, *Меджибіж* – Летичівський район, *Проскурів* – з 1954 року м. Хмельницький – Хмельницький район.

Функція астіонімів «номінація топооб'єкта» представлена в тексті повними, скороченими й архаїчними назвами міст: *Кам'янець-Подільський*, *Кам'янець*, *Проскурів*, *Вінниця*, *Могилів* і т. д. Використовуючи прикметники *славний*, *благословенний* і порівняльний зворот *мов червою, кишить петлюрівцями*, М. Стельмах вдається до ознакової характеристики номінацій: *славне місто Вінниця, благословенний Кам'янець-Подільський, і Кам'янець-Подільський, і Проскурів, мов червою, кишать петлюрівцями, які*

репрезентують концепт “Поділля” у когнітивних ознаках *славне, благословенне, переповнене, густозаселене* (див. пит. 3.4.2).

Функція «напрямок руху, переміщення в просторі» реалізується в двох значеннях: шлях у напрямку топооб’єкта, шлях у напрямку від топооб’єкта. Значення «шлях у напрямку топооб’єкта» характеризується вживанням повних і скорочених форм астіонімів із прийменниками *у, в, до*: *доплеталися до Вінниці, завезу до Вінниці, наближалася до Волочиська, в Кам’янець повезу, у Кам’янець-Подільський пошпарив, поїхали в Кам’янець, поспішає до Проскурова* та ін. Уживання частки *аж* поряд із астіонімами свідчить про неблизький шлях і важливість топооб’єкта: *Восени я тебе безпрямінно аж у саму Вінницю на якісь курси пішло* (СТв5т, Т.4, с. 371); *Вже потім село дізналося, що Юхим після розмови з головою повітвиконкому метнувся із доносом і скаргою аж у Вінницю* (СВТ, с. 608). Значення «шлях у напрямку від топооб’єкта» виражене за допомогою прийменника з та частки *аж*: *повернувся з Вінниці, приїхав з Вінниці, з Кам’яця-Подільського прибуває, повертаємося аж з Кам’яця*.

Як показує фактичний матеріал, мікрофункція астіонімів «просторові координати дій, явищ» виражена сполученням аналізованих лексем із прийменниками *у, в, біля*: *Оце в Кам’яці жде мене новісінька бормашина, не знаю, де й діти її* (СХС, с. 101); *Недарма розповідають старі люди, що біля містечка Меджибожа одного разу бджоли не пустили в лісові села і майдани татар: ті, не знаючи доріг, поїхали по роях земляних бджіл, і вони дощовою хмарою обтрушилися на людоловів і їхніх коней* (СТв7т, Т.2, с. 137).

Мікрофункція «просторові ознаки предмета» реалізована астіонімами тричі: *папери аж з самої Вінниці, кар’єри аж у Вінниці, зерно та агрономічна книга з Вінниці*. Мікрофункція «просторові ознаки особи» вказує на: 1) посаду, професію, рід діяльності персонажів: *комендант міста Вінниці, головний над співаками аж з Вінниці, оркестр з Вінниці, купці з Бару*; 2) місце народження та проживання особи, виражене в тексті неповними реченнями, у яких опущені

головні члени, а астіонім ужитий із відповідними прийменниками: – *Та видно. З Літина чи Вінниці? / – З Вінниці* (СВТ, с. 714). Топонім **Бар** введений письменником до тканини творів як кліше, стереотип – *купці з Бару – ні грошей, ні товару* й характеризує місцевих торговців як бідних, незаможних людей: *А тепер пішли дрантогузи – купці з Бару: ні грошей, ні товару ...* (СВР1, с. 98); *На самовпевненому обличчі Ступача ворухнулась доброзичлива насмішка: «Що, купці з Бару – ні грошей, ні товару?»* (СТВ7т, Т.6, с. 122).

Мікрофункція астіонімів «локалізація історичних подій» виражена відмінковими варіаціями онімів у сполученні з прийменниками **у, в, до, під, на, біля** та прийменниково-відмінковою конструкцією **з ... до** (конструкція визначає співвідносність зі значенням «переміщення в просторі»); спрямована на:

1) опис боротьби за владу двох «українських урядів»: *П'ятнадцятого листопада Петрушевич зі своїм урядом таємно тікає з Кам'янця-Подільського, а головний отаман напризволяще залишає рештки своєї армії і з кількома міністрами та скарбницею поспішає до Проскурова* (СТВ7т, Т.2, с. 48); *І в ці осінні дні в Кам'янці-Подільському, де з червня осіло два «українські» уряди, тиха ненависть між двома царками переросла в нещадну гризню між директорією і проводом Західноукраїнської народної республіки* (СТВ7т, Т.2, с. 47);

2) характеристику діяльності народного месника Симона Петлюри та його прибічників: *Кількаденний успіх мали петлюрівці на півночі: тут дивізія Яковлева з Лeticівського напрямку вдарила і захопила Літин, а дивізія генерала Перемикіна з Деражні просунулась на Жмеринку. Вона мала наказ прорвати фронт і відрізати від нього петлюрівську кінноту, що стояла біля Могилева-Подільського* (СТВ7т, Т.2, с. 240); *Після голодних митарств у Тернополі Погиба разом з п'ятьма тисячами петлюрівців потрапив до багнистого Вадовецького табору, збудованого ще австрійцями для російських полонених* (СТВ7т, Т.2, с. 242);

3) характеристику архаїчних номінацій топооб'єктів – **Проскурів, Кам'янецький, Проскурівський та Ушицький уєзди**: *Доношу вашому превосходительству, что в конце минувшего марта месяца и в первой половине текущего апреля сего года почти одновременно во многих селениях (ста десяти) Кам'янецкого, Проскуровского и Ущицкого уездов произошли крестьянские беспорядки, выразившиеся о том, что крестьяне, собравшись толпой отправляются в экономический двор, где предъявляют арендатору или эконому требование о повышении заработной платы...* (СХС, с. 444).

Ойконіми. Астіоніми. Назви селищ міського типу. М. П. Стельмах використовує п'ять номінацій на позначення селищ міського типу: територія смт Браїлів Жмеринського району Вінницької області номінована збірною назвою *Браїлівщина, Деражня* – смт Деражнянського району Хмельницької області, *Калинівка* – смт Калинівського району Вінницької області, *Летичів* – смт Летичівського району Хмельницької області та *Літин* – смт Літинського району Вінницької області.

Функція астіонімів «просторові ознаки особи, тварини» виражена за допомогою відповідних прийменників *з, з-під, на*: *дідич з Літина, мандрівні цигани з-під Літина, наш земляк з Летичівського повіту*; та неповних речень з опущеними головними членами (вказівка на місце народження, проживання особи): *Та видно. З Літина чи Вінниці?* (СВТ, с. 714); *Сьогодні прискочили до мене з Літина, щоб я поворожив біля нового млина* (СВТ, с. 658).

У значенні «просторові координати дій, явищ» лексема *Літин* ужита разом із прийменниками *у, в, на, біля, поза*: *Незабаром ми вдвох ідемо до нас, і дядько смачно розповідає, які він має купити лоша та ні в кого не те, що в селі, а навіть у Літині й поза Літином не буде таких ні по красі, ні по силі* (СВТ, с. 462). Останній приклад описує дві географічні території: смт Літин і територію, яка знаходиться навколо (десятки сіл і містечок), створюючи цим своєрідний ефект панорами. Функція «напрямок руху» виражена астіонімами у значенні «шлях у напрямку топооб'єкта» за допомогою прийменників *у, на, до*:

аж у Літин поїхала, промчали на Літин, повели на Летичів, щоб і до Калинівки не доїхав.

Функція «локалізація історичних подій» описує військові дії на території Поділля за часів існування УНР. Аналізовані лексеми вжиті разом із прийменниками **у, від**: *Після нашої торішньої трагедії він у Літині оголосив новий уряд Української народної республіки, навіть одного галичанина всунув у нього, щоб, мовляв, складався цей уряд з Наддніпрянської і Наддністрянської України (СТВ7т, Т.2, с.81); З того дня, коли петлюрівці прорвалися на південь від Летичева, Марійка вперше за своє життя почала вболівати над військовими ділами і де можна допитувалась, чи наступає, чи відступає чортова Петлюра і чи скоро жаба дасть цицьки отому гемонському Врангелю (СТВ7т, Т.2, с. 231).*

Ойконіми. Комоніми. Назви сіл. Прозова спадщина М. Стельмаха представлена трьома групами комонімів: *комоніми ідентифіковані повністю* (реальні за О. Нікольським, реально-географічні за Ю. Доманським), *комоніми ідентифіковані частково* (видозмінені реальні за О. Нікольським, зашифровані за Ю. Доманським) та *авторські комоніми* (видумані за О. Нікольським, Ю. Доманським).

Група «Комоніми ідентифіковані повністю» містить власні назви ідентичні реальним географічним об'єктам подільського регіону. Вона нараховує 43 номінації (93 слововживання), що належать районам Вінницької та Хмельницької областей. Вінницька область: Барський район – *Ялтушків*; Бершадський – *Партизанське*; Вінницький – *Багринівці, Сокиринці*; Жмеринський – *Дубова, Красне, Лисогірка*; Іллінецький – *Лиса Гора*; Калинівський – *Заливанщина, Корделівка, Лемешівка*; Козятинський – *Комсомольське*; Липовецький – *Костянтинівка, Лиговці, Лукашівка*; Літинський – *Гавришівка, Дяківці, Кусиківці, Літинка, Літинецькі Майдани, Теси*; Могилів-Подільський – *Березівка, Кукавка*; Муровано-Кириловецький – *Лучинець*; Немирівський – *Гута, Супрунівка*; Теплицький – *Погоріла*;

Тиврівський – *Тростянець*; Хмільницький – *Жданівка, Майдан-Трєпівський* – тепер Кам'янка, *Майдан-Трєпільський* – тепер Майдан-Курилівський, *Медведівка*; Шаргородський – *Стара Мурафа*. Хмельницька область: Віньковецький район – *Осламів*; Городоцький – *Мудриголови*; Деражнянський – *Вовковинці*; Дунаєвецький – *Балин*, Летичівський – *Вербка, Головчинці, Погоріле* – тепер Ялинівка, *Рудня, Щедрова*; Ярмолинецький – *Солобковці*.

Група «Комоніми ідентифіковані частково» фіксує власні назви, що дуже схожі на номінації реальних населених пунктів. Вони відрізняються однією чи кількома літерами, або ж містять лише частину повної географічної назви. Автор міг дозволити собі таку трансформацію в описі повсякденного побутового життя селян, де власні назви постійно зазнають цілеспрямованої, практичної перебудови.

Друга група комонімів містить 18 номінацій, виражених 84 одиницями: *Бруслинов* – Бруслинів Літинського району Вінницької області, *Вигнанці* – Вигнанка Городоцького району Хмельницької області, *Дмитрушки* – Дмитрашівка Піщанського району Вінницької області, *Жовнино* – Жовнівка Бережанського району Тернопільської області, *Зелена Брама* – Зелена Волочиського району Хмельницької області, *Зіновієнці* – Зіньків Віньковецького району Хмельницької області, *Іванці* – Іванівці Барського району Вінницької області, *Івашківка* – Івашківці Шаргородського району Вінницької області, *Івчанка* – Івча Літинського району Вінницької області, *Китайгородок* – Китайгород Іллінецького району Вінницької області, *Копайгородок* – Копайгород Барського району Вінницької області, *Майдан* – Майдан-Вербецький Летичівського району Хмельницької області, *Ожилівка* – Ожилівці Волочиського району Хмельницької області, *Озерне* – Озерце Оратівського району Вінницької області, *Рахни* – Рахни-Польові Тиврівського району Вінницької області, *Тарноруди* – Тарноруда Волочиського району

Хмельницької області, *Чорномлин* – Чорномин Піщанського району Вінницької області, *Шостаковка* – Шостаківка Тиврівський район Вінницької області.

Третя група «Авторські комоніми» нараховує номінації населених пунктів, не ідентифіковані ні за Топонімічним словником України [235], ні за Словником географічних назв України [212], ні за Історією міст і сіл УРСР [81-83]; ні за Словником власних географічних назв Хмельницької області [236]. Саме це слугує підставами зарахувати їх до власне-авторських, тих, які змістовим наповненням чи асоціативним значенням указують на територіальну належність подільському регіону. Ця група найменша за кількісним показником та нараховує 6 номінацій, виражених 98 слововживаннями: *Весела Діброва, Лука Василівська, Любарці, Медведин, Медвин, Новобугівка*.

Комоніми *Новобугівка* та *Медвин* (пит. 2.2.), – мальовничі села подільського краю, на території яких розгортаються сюжетні дії роману-хроніки «Велика рідня» та роману «Хліб і сіль». Комоніми *Весела Діброва, Лука Василівська, Любарці* межують із *Новобугівкою*, а комонім *Медведин* – із *Медвином* (про що неодноразово засвідчує зібраний практичний матеріал), а, отже, і належать до тієї ж географічної території.

Як підтверджують результати дослідження, авторські номінації сіл мають визначену географічну прив'язку, разом із реальними комонімами утворюють ключ до розуміння концепту “Поділля” в прозі М. Стельмаха.

Комоніми в текстах письменника вказують на: просторові ознаки предмета, особи; напрямок руху, переміщення в просторі; просторові координати дій, явищ; локалізацію історичних подій; номінацію топооб'єкта; межі простору, його кордони; виражають персоніфікацію, метафору.

Функція комонімів «просторові ознаки предмета, особи» превалує за кількісним показником, яскраво виявляючись у просторових характеристиках предметів, тварин та осіб. Просторові ознаки предмета схарактеризовані трьома номінаціями: *річки в Медведині, план Медвина, сорти яблук в селі Осламові*, а просторові ознаки тварин – однією: *скакуни в Красному*.

Просторові ознаки особи характеризують професію, рід діяльності, віросповідання, статус, місце народження та проживання осіб, номінують слова-назви спорідненості й свояцтва.

Підгрупа «професія, рід діяльності, віросповідання, статус особи» у своєму складі нараховує 15 номінацій: *поліцаї з Балина / з Майдана; стельмахи в Кусиківцях, і в Літинці, і в Зіновієнцях, і у Вербці, і в Березівці, і в Майданах, і в Руднях, і в Гутах, і в отих Тесах; міністри села Вовковинці; покупці, аж з Майданів; староста села Медведівки; священник Вікентій із села Медвин; кілька селян з Новобугівки та Березівки; селяни-власники села Медвин; селянин з Мудриголів; актив із села Весела Діброва; колгоспники з Івчанки; сусіди з Дубової; гість із Красного; Мар'ян Поляруш, крестьянин села Медвин; люди у Веселій Діброві; в Гуті всі старі одинокі люди; громадяни села Супрунівки.* Наприклад: *Правда, близнята не сподівалися зустрітися з поліцією: кілька днів тому їхній загін розгромив куц поліції, до якого входили й поліцаї з Балина* (СТВ7Т, Т.6, с. 562); *Тепер уже я дивуюся, бо знаю, що стельмахи є в кожному селі: і в Кусиківцях, і в Літинці, і в Зіновієнцях, і у Вербці, і в Березівці, і в Майданах, і в Руднях, і в Гутах, і в отих Тесах ...* (СВТ, с. 506); *Ось до натовпу на одній підводі приїхали три колишніх міністри села Вовковинці* (СВР1, с. 66); *Обізвався Іван Куценко, молодий селянин з Мудриголів, і підвівся над багаттям* (СХС, с. 445); *Нові партизани, що недавно влились із сіл Побужжся, довідались через перекладача, що на кручі мають розстрілювати актив із села Весела Діброва* (СВР2, с. 158); *У колгоспників з Івчанки, як побачили твоє насіння, аж очі загорілись* (СВР1, с. 420); *Ти чув: наші сусіди з Дубової тишком-нишком підсунули нам свиню* (СТВ7Т, Т.5, с. 90); *Мар'ян Поляруш, крестьянин села Медвин, поступил в найми по собственому согласію в економію пана Стадницького...* (СХС, с. 170); *Партизани вашого загону проводять мирну бесіду з громадянами села Супрунівки* (СВР2, с. 309).

Комоніми, які характеризують місце народження та проживання особи, ужиті в двоскладних повних, неповних ситуативних і контекстуальних

реченнях, у яких підмет виражено: 1) особовим займенником я в препозиції до комоніма: – **Я з Балина**, а Олена аж із другого району, вона приїхала до нас, бо ми її рідня, – охоче відповів хлопчик (СТВ7Т, Т.6, с. 300); **Я з Лисогірки** цього повіту (СТВ6Т, Т.6, с. 348); 2) власною назвою – антропонімом у препозиції та постпозиції до комоніма: *Дорогою він устиг взнати все потрібне йому і навіть зрадів, що **Варчук з Новобугівки**, де орудує ділами отой Мірошниченко* (СТВ7Т, Т.2, с. 217); – *Любов Матвійвно, а живе у вас тепер **Ярина з Озерного?*** – *хвилюючись, запитав Богдан* (СТВ7Т, Т.5, с. 305); *А ви з **Озерного Сергія Безкоровайного** не знаєте?* (СТВ6Т, Т.6, с. 425); *А багато **Бабенків** живе у **Луці?*** (СВР1, с. 34); або неповними реченнями, у яких опущені головні члени, а комонім ужитий із відповідними прийменниками: *Після смачного обіду чи ввечері м'якими кроками підходив до свіжої дівчини, солодко мружив на неї очі: / – **Серденько**, ви ж звідки? / – **З Бруслинова**, пане. / – **З Бруслинова?*** *Гарне село* (СХС, с. 391); ***З Лисогірки**, – важко опустилась і сіла біля дерева на землю* (СВР2, с. 222); – *А сам звідки? / – **З Луки Василівської*** (СВР1, с. 34); – *Із **Медвина**, ласкавий пане* (СХС, с. 355); – *Місцевий. **З Новобугівки*** (СТВ7Т, Т.2, с. 155); – ***З Новобугівки?** – тріпонував кучерявим чубом; рухливі каштанові кільця зметнулися вгору і, пострибуючи, посипалися на надбрів'я* (СВР1, с. 476); – *Тоді звідки ви будете? / – **З Озерного*** (СТВ7Т, Т.5, с. 49).

Незначна група комонімів характеризує просторове розміщення осіб із вказівкою на спорідненість і свояцтво – тітка, двоюрідна сестра, син, дівчина, вдовиця, молодиця: *Тільки й рідні зосталось у Данила – бідова **тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку*** (СТВ7Т, Т.6, с. 9); ***Тітку з Майдана** чекаю, бо вони самі бояться йти додому, – кивнув головою на молодицю, і ледь помітна усмішка заворушилась на нижній, трохи протягнутій губі* (СТВ7Т, Т.2, с. 68); *В просторій, оббитій перкалем землянці лежала **дівчина з Лисогірки*** (СВР2, с. 227); *Кажуть, до вас приїжджала **дівчина з Озерного?*** (СТВ6Т, Т.6, с. 427); ... *не прийшла сюди Оксана, не прийшла й друга **вдовиця з Літинецьких Майданів** ...* (СТВ7Т, Т.6, с. 143); –

Ось тобі, відьмо з Лисої гори, – криваво глянув бандит на молодицю і витер шаблю об поріг (СТв7т, Т.2, с. 184). В останньому реченні прослідковується метафоризація: лексема *відьма* вживається на позначення особи жіночої статі – молодиці.

Функція «напрямок руху, переміщення в просторі» представлена значеннями «шлях у напрямку топооб'єкта», «шлях у напрямку від топооб'єкта», «переміщення в просторі».

Мікрофункція комонімів «шлях у напрямку топооб'єкта» реалізується за допомогою безприйменникової номінації: *проходив Майданами*; прийменниково-іменникових конструкцій *у/в село*: *заїхали в село Рахни, приїхав у село Супрунівку*; прийменниково-займенникових – *у ті, в отой*: ... *поїхав у ті Багринівці, де люди чомусь не полюбляли літеру «г»* (СВТ, с. 493); – *У Балин! – аж засудомило і занудило близнюків, згадали історію з паскудним Кундриком. Дуже їм кортить в отой Балин!* (СТв7т, Т.6, с. 561). А також сполученням відмінкових форм комонімів із відповідними прийменниками: 1) *у/в*: *в Дубову, їхати в Зелену Брामу, чи не пройтись би нам в Івчанку, в Комсомольське, в Копайгородок верхи приїжджав, в Лисогірку завезти, у Майдан-Трепівський поїхав, заскоч у Майдан-Трепільський, їхати в Тарноруди, збирався в Щедрову*; 2) *до*: *дійшов до Копайгородка, до Жданівки, дорога, що вела до Луки Василівської, до Тарнорудів*; 3) *на*: *пішов дощик на Івчанку*.

У значенні «шлях у напрямку від топооб'єкта» комоніми вживаються разом із прийменниково-іменниковою конструкцією *з села*: *з села Заливанщини приїхав*; та прийменниками *з, із*: *з Березівки приїхав, виїхали з Медвина, приїжджали з Озерного, привезти з Щедрової, повертаємося із Майданів*.

Мікрофункція «переміщення в просторі» виражена комонімами за допомогою прийменниково-відмінкової конструкції *з ... до*: *з Ялтушкова до Кам'яця-Подільського*; прийменниково-іменникової – *через село*: *через село Медведин*; та прийменника *над*: *над Медведином, над Медвином*.

У функціональному значенні «просторові координати дій, явищ» комоніми представлені безприйменниковою номінацією: *Сьогодні мають «прочищати» Костянтинівку. Коли можете – врятуйте людей...* (СВР2, с. 223); прийменниково-іменниковою конструкцією *у/в селі*: *У селі Балин Зіновій Васильович допитався до оселі Кундрика* (СТВ7т, Т.6, с. 335); *Посусідству, в невеликому селі Зелена Брама, головує старий і недужий Саврадим Капустянський* (СТВ5т, Т.4, с. 240) та прийменниками *під, над, у, в*: *Чув їхню музику. Під Озерним грала* (СТВ7т, Т.5, с. 285); *За рікою, над Івчанкою, рухливими вітами розпліталась хмара, і недалеко від землі усе її димчастобузкове галуззя пролилось дощем* (СТВ7т, Т.2, с. 210); *Ці далекі мандрівники спочатку вантажились у Деражні на платформи, потім довго прямували до моря, а звідти пливли в чужі країни* (СХС, с. 348); *Чував, Дмитре, що в Жданівці один колгоспник, Данило Навроцький, новий сорт жита вивів – таке велике, хоч на оберемок його, як дрова, клади* (СВР1, с. 420); *А в Заливаниці дядьки помічника пристава і двох урядників порішили* (СХС, с. 550).

Комоніми *Березівка* та *Майдан* характеризуються подвійною референцією: співвіднесенням із географічною назвою та новим символічним переосмисленням – святе місце, що підтверджується контекстом: *Думаєш, оновлення ікони в Березівці не його рук справа?* (СВР1, с. 79); – *В Майдані ікона оновилася. / – Знову оновилася? – дивується чоловік* (СВР1, с. 53).

Функція комонімів «номінація топооб'єкта» характеризується вживанням власних назв у безприйменниковому оточенні: *До нас хочуть приєднати Лукашівку* (СТВ6т, Т.6, с. 472); *Село Новобугівка ніколи не мало пристойної школи, та й хлібороби не дуже охоче посилали своїх дітей в науку: «На попа не вивчиться, а п'яниць писарчуків самі не хочемо»* (СТВ7т, Т.2, с. 95); *А через те що тут у родинах водиться не тільки по шестеро, а й по шістнадцятеро дітей, то в нас ще й досі Теси називають Китаєм* (СВТ, с. 506); та у займенниковому – *той, ці, це, ваша*: *той Балин, ці Дмитрушки, це Озерне, ваша Супрунівка. У використаних автором словосполученнях «препаскудне*

село», «хороше село. За садами хат не видно» прослідковується позитивна й негативна характеристика населених пунктів: *Ох і препаскудне село це Озерне* (СТв7т, Т.5, с. 329); *Отже, ніч промайне, потім дорога – і ваша Супрунівка. Хороше село. За садами хат не видно* (СВР2, с. 98).

Номінація населеного пункту в емотивно-експресивному значенні «мала батьківщина, рідний край персонажів» уживається двічі: *Я й досі пам'ятаю, як у моїх рідних Дяківцях після бою плакали осиротілі коні: вони раніше дізнавалися і раніше оплакували убитих, аніж матері й дружини...* (СВТ, с. 638); *М'яко і тривожно шуміло небо, так, як у дитинстві шуміло йому в рідній лісовій Жданівці* (СВР2, с. 80). Неповторність, мальовничість рідної землі підтверджується описом населених пунктів: *Неначе з птичого польоту, внизу вирізьблявся чотирикутник села Івчанки, оторочений з усіх боків засніженими садами. В центрі села, над стрімкими пірамідами молодого парку, височіло кілька двоповерхових будинків – колбуд, школа, лікарня, правління колгоспу, а далі, понад рівними вулицями, неначе лялькові, білили нові будівлі колгоспників* (СВР1, с. 403).

Функція комонімів «локалізація історичних подій» проводить екскурс в історичне минуле краю (часи правління Богдана Хмельницького, громадянської та Великої Вітчизняної воєн). У тексті ця функція проявляється у вживанні безпрієменникових номінацій комонімів: *Я думаю, Дмитре Тимофійовичу, Весела Діброва нашою партизанською базою стане* (СВР2, с. 160); *Другого дня надвечір до партизанів на конях примчала парубота з підпільної групи села Красне* (СТв7т, Т.6, с. 488); *На царині села Погоріле партизанів зустріли селяни хлібом-сіллю* (СВР2, с. 319); у сполученні комонімів із конструкціями *у/в селі*: *Залишився позаду незабутній партизанський парад 25 березня 1944 року в напівзруйнованій, обгорілій Вінниці, оформлення документів у селі Сокоринцях, прощання з друзями, з Іваном Васильовичем, що переходив на керівну партійну роботу* (СВР2, с. 409); *ОСОБИСТА ВИКАЗКА / Громадянин Харитон Заїка має право мешкання в селі*

Жовнино... / Шеф-комендант Короїд (СТВ7т, Т.6, с. 463); Вдало почався рейд Восьмої дивізії: вже в селі Шостаковіці почали кидати зброю і здаватися в полон вчорашні новоушицькі хлібороби, яких силоміць мобілізував Петлюра (СТВ7т, Т.2, с. 240); за допомогою прийменників біля, в: Біля Супрунівки Дмитра наздогнав зв'язковий-мотоцикліст, озброєний станковим кулеметом Дехтярьова, і передав наказ штабу партизанського з'єднання відправити обидві гармати з обслугою в розпорядження штабу (СВР2, с. 312); А світанком одинадцятого листопада біля Старої Мурафи заграли сурмачі радянської Чотирнадцятої армії, Восьма кінна дивізія першого вдарила на петлюрівців (СТВ7т, Т.2, с. 240); А в Погорілій двох колгоспників на шматки порізали і в снігах порозкидали... Куркульня! (СВР1, с. 382).

Походження назв Медвин і Партизанське пов'язане з історичним минулим Поділля, що визначило внутрішню форму номінацій: *Медвин* – селяни зустрічали Богдана Хмельницького медом і вином, *Партизанське* – під час Великої Вітчизняної війни в цьому селі розгорнувся партизанський рух. *А ви знаєте, чого наше село зветься Медвин? / – Коли військо Богдана Хмельницького проходило нашими лісами, то селяни стрічали його медом і вином. От хтось з козаків і сказав: «Хай, славне товариство, це село тепер і зветься Медвино». Ну, ви ж розумієте, що краса нашої мови в невеликій мірі зобов'язана словесним скороченням, коли це потрібно і гарно звучить. Отак наше село і втратило своє кінцеве «о» і вже два віки зветься – Медвин (СХС, с. 242); – Закінчиться війна, синочки, і ми назвемо своє село Партизанським... (СВР2, с. 100).*

Мікрофункція комонімів «межі простору, його кордони» проявляє себе двічі, указуючи на вихід за територію населеного пункту та на межі прилеглих сіл: *Добре, що хоч за Корделівкою пішла справна дорога (СХС, с. 152); Недалеко від Стависька, де сходяться межі сіл Новобугівка і Любарці, зупинився Тимофій, став на самий край Варчукової землі (СТВ7т, Т.2, с. 130).*

Комоніми *Балин, Лукашівка, Медведівка, Тарноруди* входять до складу фразеологічних зворотів: *Стукнеш в Лукашівці – в області почують!* (СТВ6т, Т.6, с. 477); *І в Медведівці вхопив на шило патоки!* (СХС, с. 493); *Ми тебе доведем до свого лісництва, а там уже рукою подати до Тарнорудів* (СТВ7т, Т.6, с. 120), *Потрібний нам той Балин, як зайцеві бубон, – буркнув Роман і вйокнув на коней* (СТВ7т, Т.6, с. 562); а *Медвин* – до порівняльних: *село Медвин було схоже на вивернутий з корінням високий пеньок, втиснутий стовбуром на схід.*

У художніх текстах М. Стельмаха комоніми наділені здатністю персоніфікуватися – номінують не географічну територію, а її мешканців: – *Зелена Брама, практично, просить тебе головувати* (СТВ5т, Т.4, с. 244); – *Дружний народ. Славну історію має село. Хто пана перший громив у дев'ятсот п'ятому році? Іванці* (СТВ7т, Т.2, с. 186); *Вранці мало не весь Медвин прийшов прощатися з дідом Дунаєм* (СХС, с. 384); *Стало відомо, що не тільки Медвин, а й навколишні села двох повітів знову готувалися до страйку* (СХС, с. 441); *Тут же в кабінеті крайсландвірта Снігурський по телефону зв'язався з Озерним* (СТВ7т, Т.5, с. 368).

Нагромадження комонімів указує на масштабність географічного простору, створює в тексті своєрідний ефект панорами [36, с. 199]: *На шляху, на Вигнанці, Лиговці, Зарічці, біля містка й на хуторі...* (СВР2, с. 137); *Коли щось буде погане – кидайте все і тікайте до рідні в Медведівку, чи в Майдани, чи прямо в ліси* (СВР2, с. 60). *Село Кукавка, де жив у Моркова Тропінін, знаходиться недалеко від Головчинців і Чорномлина – там найбільше в ті роки орудував Кармалюк* (СВР1, с. 374); *Цены упали до 14 копеек – мужчине, 10 – жєнице, а девкам и подросткам до 7,5 и даже до 5 копеек. (сс. Тростянец, Мудриголови и Солобковцы); в то же время средства для необходимого существования крестьянина, как-то: корм для скота и дрова для отопления, значительно вздорожали...* (СХС, с. 445). В. Кухаренко і С. Перкас ці нагромадження називають «топонімічними масивами, що шляхом переліку

створюють емпфу і градацію, які в даному контексті підсилюють експресивність і виразність» [цит. за: 158, с. 87].

Ойконіми. Комоніми. Назви хуторів представлені п'ятьма власними назвами, які територіально належать Літинському та Вінницькому районам Вінницької області. *Богачів хутір* знаходиться неподалік села Дяківці: *Я проїжджаю село, старий зруб, що став сіножаттю, Богачів хутір, Круглик – синю латочку лісу в полях – і опиняюся в діброві, що зверху кутається небом, а знизу туманцем* (СВТ, с. 536). *Вереміїв та Кривий хутори* розташувалися поблизу села Новобугівка: *Тут він прискорив ходу, думаючи, як добратися до Веремієвого хутора* (СТВ7т, Т.2, с. 87); *У Кривий хутір до вдовиці Фросини Дерев'янка заїхала машина з офіцером і двома солдатами* (СВР2, с. 64). *Михайлюків хутір* межує із смт Літин: *Проминувши Михайлюків хутір, бричка влетіла в Літинецькі ліси, і Сафрон полегишено зітхнув, оглянувся навколо, перехрестився і знову зітхнув* (СТВ7т, Т.2, с. 178). *Мізяківські хутори* розкинулись за 18 км від м. Вінниці: *Варчук на Мізяківських хуторах натрапив на слід Гуркала і подався далі в глибину Побужжя, придивляючись темними, без блиску очима, як і тут люди переміряли землю, як сіялось з руки пізні зерно в свіжі наділи, морозом би їх перепалило* (СТВ7т, Т.2, с. 214).

Назви частин міських і сільських поселень, ужиті в канві літературного твору, покликані конкретизувати та деталізувати територію власної назви, уточнюючи місце локалізації подій. Частинами села Новобугівка є *Бабизна, Зарічка, Каліча та Козиний Ріг*: *На Бабизні повернув коня в об'їзд і подався на Городище* (СВР2, с. 147); *Другого дня, не дуже й торгуючись, він продав на ярмарку і бричку, і коні, тому самому дядькові, у якого пив на хуторі, а сам пішов на Калічу, надіючись, що хтось із села приїздив на базар і підвезе його додому* (СТВ7т, Т.2, с. 218); *Правда, раптом пси обізвалися і на Козиному розі, куди Кузьма і не мав повертати* (СТВ7т, Т.2, с. 93); *Глуши лісокрадів – напівжартома промовив Крамовий і звернув на Зарічку* (СВР1, с. 219). *Замостя й П'ятничани* – частини, мікрорайони міста Вінниці: *На Замості*

здавалось, що його таки шпигонули чийсь очі (СХС, с. 519); З П'ятничан виїхали на самий край Вінниці (СХС, с. 152).

Гідроніми. Потамоніми. Гідрооб'єкти Поділля активно функціонують у прозі М. Стельмаха, увиразнюють просторовий чинник тексту й символізують «малу батьківщину» письменника. До складу його прозового гідронімікону ввійшли назви річок, які беруть початок або протікають лише певною частиною подільської землі. Потамонім *Південний Буг* нараховує 191 слововживання й номінується автором як скорочена (розмовна) власна назва Буг. Річка бере початок на Поділлі та впадає в Бузький лиман Чорного моря [172]. Ліва притока Південного Бугу річка *Снивода* знаходиться в межах Хмельницького та Калинівського районів Вінницької області [172]. Потамонім *Дністер* протікає територією Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей [172]. Лівими притоками Дністра є річки *Збруч* – протікає на межі Тернопільської та Хмельницької областей [41; 100; 172] та *Золота Липа* – розташована в межах Золочівського й Перемишлянського районів Львівської області й Бережанського, Підгаєцького, Монастириського районів Тернопільської області [172]. *Згар* – річка, яка протікає в межах Деражнянського й Летичівського районів Хмельницької області та Літинського, Жмеринського й Калинівського районів Вінницької області [76; 172].

У прозі М. Стельмаха потамоніми вказують на напрямок руху, переміщення в просторі; просторові координати дій, явищ; просторові ознаки особи, предмета; локалізацію історичних подій; номінацію гідрооб'єкта; символічне й метафоричне значення.

Функція потамонімів «напрямок руху, переміщення в просторі» реалізована значеннями: переміщення через гідрооб'єкт, переміщення навколо гідрооб'єкта, переміщення від одного гідрооб'єкта до іншого, шлях у напрямку гідрооб'єкта, шлях у напрямку від гідрооб'єкта.

Значення «переміщення через гідрооб'єкт» «символізує подолання труднощів, довгий шлях, поступове віддалення від домівки, неможливість повернення. У тексті реалізується безприйменниковою номінацією онімів: *Так у нього на душі було колись, в далеку давнину, коли вперше з острахом почав перепливати Буг* (СВР1, с. 353); *Перейшовши Буг, друзі опинились на крижаному просторі, покритому міцною, неначе перепеченою, травою: літо цього року було дощовите, вода вийшла з берегів, і колгосп не зміг навіть викосити отаву* (СВР1, с. 404)» [цит. за: 29, с. 93]; та за допомогою прийменників **на, за, через**. Прийменники **на, через** указують на перехід із одного берега річки на інший: *Квітневого ранку пором перевіз їхню машину на другий берег Бугу* (СВР2, с. 408); *«Окремо виділили дві групи досвідчених рибалок, щоб без затримки можна було переправлятися на другий берег Бугу* (СВР2, с. 312)» [цит. за: 29, с. 93]; *Через Буг, потьмарений надвечір'ям, люди переправлялися на той берег невеличким поромом і на човнах* (СВР2, с. 344); *«До Польщі Бараболя ледве доволік своє тіло: вже коли брів через Збруч, його наздогнала куля прикордонника* (СВР1, с. 104); *Он перейдеши місток через Сниводу, то й зразу бери на ліву руку до школи, а від неї на праву руку, то прямо й дійдеши до панського палацу* (СТВ7т, Т.6, с. 271)» [цит. за: 29, с. 93]. Потамонім у сполученні з прийменником **за** набуває символічного значення кордону між рідною й чужою землею: *«Степан Кушнір аж за Буг мусів утікати* (СВР1, с. 357); *Ми б'ємось уже не за Україну, а за награване добро з України, яке зараз вивозять за Збруч наші вожді і міністри* (СТВ6т, Т.6, с. 342); *Тоді чого тікати нам за Збруч?* (СТВ6т, Т.6, с. 342). Символізуючи чужину, потамоніми одночасно виражають сум за рідним краєм» [цит. за: 29, с. 93].

Переміщення навколо гідрооб'єкта виражене сполученням потамоніма з прийменником **понад**: *Він розказав що Мірошніченко з товаришем голови повіткому чогось довго ходили понад Бугом, придивляючись до якихось слідів* (СТВ7т, Т.2, с. 219), а переміщення від одного гідрооб'єкта до іншого –

«конструкцією **від ... до**: *З цією тривожною думкою Сагайдак і в сон увійшов, і до нього повернулася молодість, і ті шляхи, і ті коні, яких уже нема, та ними ж він з шаблею в руці проскакав від Дінця до Збруча (СТв7т, Т.6, с. 344)» [цит. за: 29, с. 93].*

У значенні «шлях у напрямку гідрооб'єкта» топонімічні одиниці вжиті разом із прийменниками **на**: *виходити на Буг; до*: *поспішаючи до Бугу; добереться й до вод Дністра; везли до Збруча*; конструкціями **до самого, аж до**: *підходить до самого Бугу; аж до Бугу їздили*. Значення «шлях у напрямку від гідрооб'єкта» представлене «сполученням відмінкових форм потамонімів із прийменниками **од, від, з-над**: *Од Бугу повіяло прохолодою (СВР2, с. 328); Не сьогодні-завтра вдарять наші з-над Дністра і Бугу (СТв7т, Т.2, с. 180)» [цит. за: 29, с. 94].*

Функція потамонімів «просторові координати дій, явищ» у тексті представлена сполученням онімів із прийменниками: 1) **над**: *Розподіляючи землю десь над Бугом, він мріяв про той час, коли випадє щастя робити таку саму роботу над зеленим Німаном (СТв7т, Т.2, с. 188); «Спочатку, в двадцятomu році, тільки дійшов до нього, подивився на той шарварок, що коловоротився над Збручем у час відступу, подивився, як на тому боці стрічають нашого брата, та й переламав свою шаблю надвоє (СТв7т, Т.5, с. 46); Та й десь над Згаром краля завелась у нього (СТв7т, Т.2, с. 180); 2) з*: *Ще цієї весни, коли Дмитро насилу витягнув її з Бугу і на плечі заніс додому, вона полюбила його, мов душу (СТв7т, Т.2, с. 104); 3) коло*: *Скільки коло Бугу в долинах не ночував, і хоч би раз тріпонуло (СВР1, с. 193); 4) біля*: *Вони домчали до свіжого вогнища, закружляли навколо нього, в цей час біля Бугу зітхнула вогнем скирта сіна: вогонь грався у піжмурки зі своїми ворогами (СХС, с. 550); На Літинщині, біля синього Згару, живе її сестра, а на Донбасі в шахтах добуває вугілля брат (СТв7т, Т.5, с. 29); Біля отієї Золотої Липи збрело йому в голову самотужки захопити ворожу батарею – таким уже одчайдухом вродився (СТв7т, Т.6, с. 80); 5) побіля*: *І вже ранками голосили*

*жінки, що в колгоспах побіля Збруча від матерів забирають дволітніх дітей і передають у комуни ... (СВР1, с. 340)» [цит. за: 29, с. 94]; 6) **на**: Через те що Катерина без своєї землі мала бути довіку чужою робітницею, вона для кожної своєї дитини знаходила на Бuzі островок, діти втішались її наділом, втішалася з ними і мати, сподіваючись на інший наділ (СТВ7т, Т.2, с. 208); 7) **у**: Піду зараз до Данька, – і тільки тепер побачив перед собою коні, і то не чужі, а свої, побачив, як він вимивав їх у Бuzі, і аж повіяло їдким креоліном (СВР1, с. 241).*

Потамоніми, що вказують на просторові ознаки особи (тварини), представлені п'ять разів: *Семен Побережний, який живе над самим Бугом; червоні козаки з-під Бугу; у добрих людей коло Бугу; заєць з-понад самого Бугу; колгоспниця з-понад славного Бугу Катерина Іванівна Руденюк.* «Просторові ознаки предмета, виражені потамонімами, класифікуємо на такі лексико-тематичні підгрупи» [цит. за: 29, с. 94]: 1) шлях: *дорога над самим Бугом, залізничний міст над Бугом;* 2) оселя, поселення: *будинок над Бугом, хата над Бугом, у лісі понад Бугом хутір, у село Погоріле на крутих пагорбах понад Бугом;* 3) ландшафт: *круча біля самого Бугу, лінія Бугу, хороша земля біля Бугу, вигин Бугу, лука Бугу, береги Бугу, узбережжя Бугу, злам Бугу, перли в Дністрі.*

Функція потамонімів «локалізація історичних подій» пов'язана зі «стратегічним значенням гідрооб'єктів для обох сторін конфлікту під час ведення воєнних дій на території подільського краю. У текстах письменника гідроніми вказують на місце, де відбувалися історичні події за допомогою безприйменникових відмінкових форм оніма: *Ранньої зими нам треба було форсувати Буг, щоб несподівано напасти на ворогів* (СВР1, с. 203); сполучення оніма з конструкцією **біля самого**: *І від цього вперше сказано «друже» стало тепліше на душі у Дмитра, а в уяві водночас поволі окреслювався план нападу на район, і він уже бачив початок бою біля самого Бугу* (СВР2, с. 308); прийменників **біля, коло, на**: *Біля Бугу до Дністра у них стоїть лише одна Чотирнадцята армія, бригада Котовського і Перша дивізія червоного*

козацтва (СТВ7т, Т.2, с. 58); – *Ні, товаришу командир. Тепер буде розгром карателів коло Бугу (СВР2, с. 237); А життя бережить: фронт і сюди може заглянути. А може, зупиниться на Бузі? (СТВ7т, Т.5, с. 276)*» [цит. за: 29, с. 94–95].

Фактичний матеріал засвідчив, що функції «локалізація історичних подій» та «напрямок руху, переміщення в просторі» переплітаються, що в тексті підтверджується безприйменниковими номінаціями потамонімів: *Танки наблизились до самої води, і Пантелій Жолудь кинувся на човні перепливати Буг (СВР2, с. 406); «Двадцять першого листопада останні петлюрівські частини й обози під прикриттям Тютюнника втікали через міст на правий берег Збруча (СТВ7т, Т.2, с. 241) та прийменниково-відмінковими формами гідронімів: Радянські війська підходять до лівого берега Бугу (СВР2, с. 405); Кинувсь Дмитро до танкіста і, вже стискаючи його в обіймах, почув від Бугу на диво знайомий голос: – Зустрічаються, значить, з партизанами наші (СВР2, с. 407)*» [цит. за: 29, с. 95].

За словами «В. Кононенка, “в українському народному світобаченні вода – сила, що несе загибель, символ минучості всього суцього, ... образ-паралель до поняття горя, журби” [97, с. 54]. У творах письменника вода має подвійне символічне значення – підтримує людське» [цит. за: 29, с. 95]; й тваринне життя (позитивна конотація) та забирає його (негативна конотація): *«Тепер Дмитро багато мав заходу з кіньми і вдома, та й щоранку водив їх до Бугу (СВР1, с. 243)*» [цит. за: 29, с. 95]; *За п'ять верств рибу в Бузі вудити ходить, з юшки на воду перебивається (СВР2, с. 142); «Сьогодні я був на Бузі – задумав риби наловити... (СВР1, с. 410); А вночі після панахиди побігла жінка топитися до Бугу (СВР1, с. 110); Хазяїни повернулися в район. Ох і дали ми чосу нелюдам: били, били, а потім ще й у Бузі топили (СВР2, с. 389)*» [цит. за: 29, с. 95].

«Цікавими є шляхи введення письменником потамонімів у канву літературного твору [36]. Це використання ономастичної персоніфікації: *Йому*

не снилися фантазмагоричні гоголівські образи – до нього **прийшла невідома Золота Липа**, тільки не річкою, а осіннім деревом, що не знає куди подіти своє журливе золото (СТВ7т, Т.6, с. 82); порівняння: **Буг був зараз на диво схожий на велетенську рибальську сітку**, в кожному вічку якої рибиною тріпотіла жмурка сонця (СВР1, с. 486)» [цит. за: 29, с. 95]; метафори та порівняння: ... **над Збручем стоїть плач, як стояв колись на Різдво у Віфлеємі** (СВР1, с. 340); метафор: «Скрутив він Європу в баранячий ріг і вже **поставив одну ногу на Буг**, а другу на Дніпро (СТВ7т, Т.5, с. 283); Підмиваючи хвилею ворожі трупи, тихо, і спокійно **хлюпав** біля гордих бійців зеленуватий **Буг** (СВР2, с. 406); **Ось уже крізь віконце прим'ятого верболозу сколихнулося плесо Бугу**, під берегом заштриховане тінями дерев, що, мов утоплені велетні, хочуть піднятися з глибин (СТВ7т, Т.2, с. 55); У церкoviці надовго запала тиша, тепер і Данило крізь час дивився на ту **Золоту Липу**, що **хвилями болю накопилася на нього ...** (СТВ7т., Т.6, с. 81). Використано також і прийом сну: **З цими думками і засинати став чоловік. Вже, нахилиючись у теплий туман, закружляла хатина й почала прибиватися до Бугу...** (СХС, с. 573); **Так думалось, так бачилось, і крізь усі думи, крізь усі видіння до Данила наближалася Золота Липа, з'являвся тато** (СТВ7т, Т.6, с. 83)» [цит. за: 29, с. 95].

Гідроніми. Назви ставків згадуються М. Стельмахом рідко – лише три номінації на всю «аналізовану нами прозову спадщину. **Ставище** – ставок села Медвин – побутує в п'яти слововживаннях на позначення напрямку руху персонажів: **Від Ставища полісовицики найкоротшими дорогами поспішають у село прямо до управителя** (СХС, с. 76)» [цит. за: 29, с. 95]; **Коли б тільки за Ставищем гнила вода не з'явилася – знову гунає в голові та сама думка, холодно роз'їдаючи повільні надії Левка** (СХС, с. 69). Ставок **Стависько** «розташований на межі подільських сіл Новобугівка та Любарці: **Недалеко від Стависька, де сходяться межі сіл Новобугівка і Любарці, зупинився Тимофій, став на самий край Варчукової землі** (СТВ7т, Т.2, с. 130). **Штуків ставочок**

знаходиться в селі Дяківці (улюблене місце відпочинку письменника в дитинстві): *Побоюючись навернутись на материні очі (а що як вони кинулись до насіння і тепер тільки й чекають мене?), я подався в долинку до Штукового ставочка, де вода розгойдано гралась у піжмурки з сонцем, хмарами, тіннями і вітерцем* (СВТ, с. 487)» [цит. за: 29, с. 95].

Ороніми. Топооб'єкти з вказівкою на назви рельєфу земної поверхні ідентифікують Поділля як цілісну географічну територію: *Волино-Подільське плато* – найбільша територія Поділля лежить у межах Волино-Подільської плити, якій у географічному відношенні відповідає Волино-Подільське плато [184, с. 35], *Медоборзькі гори* – гірський кряж на Поділлі, що йде через Гусятин, Іванківці, Ланцкорун, Білу, Гуменці. У народі цей кряж називається Краєм бджоли [СХС, с. 431], *Медоборзький кряж*. Ороніми вказують на територіальну віднесеність окремим районам Вінницької та Хмельницької областей: *Королевицина* – урочище неподалік села Дяківці Літинського району Вінницької області; *Лучаницина* – урочище, знаходиться за 4 км від с. Вівсяники Деражнянського району Хмельницької області [190]; *Куций яр* – яр у Вінницькій області [93, с. 299]; *Кипоровий яр* – володіння Якова Орла-Гальчевського та Якова Шепеля. Знаходиться в Чорному лісі за селом Пиківська Слобідка Літинського району Вінницької області; *Сокіл-гора* – розташована на правому березі ріки Смотрич, неподалік від села Карачківці Чемеровецького району Хмельницької області.

Аналізовані лексичні одиниці характеризуються варіативністю прийменниково-відмінкових форм (прийменники *у, в, на, до, біля* вживаються з родовим, знахідним та місцевим відмінками однини) й виражають: 1) номінацію об'єкта, зумовлену його внутрішньою формою: *Поки тут буде молотися, ти з моїм кумом візьмись за рибалку. Він поведе тебе на такі, чуєш, карасюваті місця, що й не снились нікому. Недарма ж урочище називається Королевициною!* (СТВ5т., Т.4, с. 256). Зауважимо, що в наведеному фрагменті тексту, ужито авторський неологізм *карасюваті місця* в поєднанні з

фразеологізмом *що й не снилися*; 2) напрямок руху, переміщення в просторі: *приїде на Медоборзькі гори, поїхав не до Медоборзького кряжу, увійшов у Куций яр*; 3) просторові координати дій, явищ: – *Де ж ви їх могли бачити?* / – *На Лучаничині* (СТв7т, Т.6, с. 526); *Таких Юрась у Куцім яру колись бив* (СТв6т, Т.6, с. 330); 4) просторові ознаки предметів: *ліси Кипорового яру, печери Сокіл-гори, підніжжя Сокіл-гори*; 5) локалізацію історичних подій: *Адже гітлерівське військо з його першокласною колосальною технікою, давно пересікши Волино-Подільське плато, вже наближалося до Москви* (СВР2, с. 188); *Приходили на Сокіл-гору замучені кріпаки і розліталися з Кармалюком по всьому Поділлю, несучи помсту і смерть лиходіям* (СВР2, с. 45).

Дримоніми. *Назви лісів* представлені М. Стельмахом 15 номінаціями, вираженими в тексті 115 слововживаннями (реальність топооб'єктів засвідчує їхня належність географічній території подільського регіону): *Барські ліси* – місто Бар, *Березівські ліси* – село Березівка, *Берест, Городище, Городищанські ліси, Ковалева, Рокотовицина* – село Новобугівка, *Деражнянські ліси* – смт Деражня, *Круглик* – синя латочка лісу в полях села Медвин, *Летичівські ліси* – смт Летичів, *Літинська Синява, Синява, Синявицина* – смт Літин, *Меджибізькі ліси* – місто Меджибіж, *Ялинівські ліси* – село Ялинівка.

Високочастотність дримонімів пояснюється передусім їхнім функціонально-семантичним аспектом (позитивна / негативна конотація; вказівка на номінацію топооб'єктів, напрямок руху, переміщення в просторі, просторові координати дій, явищ, просторові ознаки предметів, локалізацію історичних подій).

Позитивна конотація характеризує ліс як основне джерело необхідних для життя ресурсів, тимчасовий прихисток для селян під час війни, партизанську базу: *На Рокотовицину ідіть. Там грибів!..* (СВР2, с. 296); *Осінь надходить. Треба заpastися мукою, збудувати землянку в Городищі* (СВР2, с. 118); *В основному штаб з'єднання вирішив перебраться до Городища, в значно більші ліси, але про всяк випадок послав своїх посланців, щоб іще краще ознайомитися*

з новою територією, на місці спланувати розташування загонів (СВР2, с. 291). Негативна конотація вказує на місце смерті, захоронення осіб: *Як із старими побратимами, привітався Дмитро з дубами-близнюками на Городищі; уклонився прахові Стражникова і ще кількох партизанів, що знайшли вічний спокій біля притихлого лісового озера (СВР2, с. 276); Ще й досі в Городищі лежать кості його предків, що боронили вольну волю і за життя – життя віддали (СВР2, с. 17); Отут у Синяві і знайдуть тебе, а де вже поховують – не знаю (СХС, с. 478).*

Номінативна функція не лише називає об'єкт, а й пояснює походження номінації (внутрішня форма слова – ліс, що стояв у блаватах, здавався синім; синій ліс): *Порадившись із Сагайдаком, Чигирин вранці почав збиратися в монастирський ліс, який ще звався Синявою, бо і влітку, і взимку стояв у таких блаватах, наче їх у добру годину струснуло барвінкове небо (СТв7т, Т.6, с. 439).*

Функція дримонімів «напрямок руху» виражена значеннями: шлях у напрямку топооб'єкта, шлях у напрямку від топооб'єкта, переміщення в просторі. У значенні «шлях у напрямку топооб'єкта» дримоніми вжиті з прийменниками *у, в, до*: *коні забігали аж в Березівські ліси, поїхати до Городищанських лісів, добирається до Синяви, вскочив у Синяву*. Значення «шлях у напрямку від топооб'єкта» традиційно характеризується сполученням дримонімів і прийменників *з, із*: *з Синяви, із Круглика приїхав*. Переміщення в просторі виражене за допомогою прийменниково-іменникової конструкції *від ... до*: *від Круглика до самого лісу ішов луг*.

Функція «просторові координати дій, явищ» укажує на місце праці та відпочинку, осередок діяльності бандитських угруповань: *Колись Дмитро любив відпочивати в Городищі, там, де високий вал підходив до спокійного лісового озера і підіймав угору два дуби, що вирости з одного кореня (СВР2, с. 182); Може, хто передумав їхати, то, сказав наш пан, матиме роботу на круглий рік: чи в самій економії, чи в лісі, на Синяві! (СХС, с. 23); В Бересті*

вже ні одного гарного ясена не залишилося, такі дерева були (СВР1, с. 218); *Через кілька днів він височив у Літинській Синяві банду, яка загуляла в лісовій оселі дукача Онупрієнка* (СТв5т, Т.4, с. 132).

Функція дримонімів «локалізація історичних подій» безпосередньо пов'язана з діяльністю народних месників, учасників партизанського руху часів Другої Світової війни. У тексті ці одиниці представлені безприменниковими номінаціями: *Цієї ночі командир і комісар не лягали спати: обходили Городище, перевіряли пости, ділилися новими планами* (СВР2, с. 246); – *Ханенко Петро, син Грицьків, отаман меджибізьких і деражнянських лісів та баговин!* (СВР1, с. 106); та применниковим (*у, в, на, до*) оточенням онімів: *... дядька Себастьяна, який усю війну пройшов, не раз був поранений, а потім партизанів у Лeticівських лісах?* (СВТ, с. 520); – *В Ялинівських лісах парашутисти до партизанів спустились* (СВР2, с. 141); *Поплавком зникаючи під водою, Андрій бачить перед собою кипучий розбурханий світ і раптом розуміє свою помилку: партизанів треба шукати не на Ковалевій, не в Бересті, а в Городищі* (СВР2, с. 145); *І коли фашисти почали наближатися до Городища, Дмитро якомога голосніше скомандував:* / – *Перший батальйон! По фашистській наволочі – вогонь!* (СВР2, с. 238). Уведення в текст займенників *твій, їхній* надає онімам конотативного значення «рідна земля»: *в твоїй Синяві, на їхнє Городище*.

Функція дримонімів «просторові ознаки предметів» спостерігається лише раз: *Їхній рухливий пунктир розсипався так, щоб охопити вищі **схили** Городища* (СВР2, с. 237).

Номінація лісу в стійкій порівняльній конструкції – фразеологізмі – *товктися, як Марко у пеклі* вжита одноразово: *Я ж з панського чорнолісся місяцями не вилажу, **товчуть по Синяві, як Марко у пеклі**, то як мені таку покуту відбувати* (СХС, с. 77); а в метафоричному осмисленні – 7 разів: *Так **Городище** з своїх низин **підводилося вгору, охоплюючи партизанським оком увесь район*** (СВР2, с. 192); *Там, де **Городище** прикривалося болотами, він*

думав виставити лише ріденький цеп партизанів, а основні сили скупити на сухих лісових спусках у яр (СВР2, с. 221); Христина й не стямилась, як на ліси насунувся вечір і **Круглик по коліна закурився легкою навіткою туману** (СХС, с. 488); **Над хвилястими обрисами засніжених лісів почала грати срібна креш; спочатку затремтіли окремі вогники, їхні сліпучі іскри, розбрискуючись у повітрі, перекидалися з верху на верх, аж поки вся Синява не запалила свої мерехтливі свічада, аж поки на землю з гілок не почали зриватися живі, наче відлиті з сонця краплини** (СХС, с. 33); **Ось уже й Синява зашуміла над парубком вечоровим осіннім смутком** (СХС, с. 538); **Ось повітлішало попереду, і срібною аркою окреслився край Синяви** (СХС, с. 69); **Недалеко від лісу, неначе вималюваний, привабливим колесом підводиться Круглик, у якому завжди багато родило червоноголовців** (СХС, с. 487). Вводячи до тканини речення метафору *привабливим колесом підводиться Круглик*, автор акцентує увагу на внутрішній формі номінації: ліс – круглий, схожий на колесо.

Дримоніми. Назви лу́гів, долин за кількісним показником належать до низькочастотних лексем: *Великий луг* – розташований на території села Медвин, *Ведмежа долина* – у селі Дяківці. Дримоніми вказують на просторові координати дій (місце проживання панів Стадницьких): *Вони, коли вірити розповіді і записам мого батька, були не Стадницькими, а просто Стадниками, жили у Великому Лузі з комонниками запорозькими, розводячи і охороняючи коней для Січі* (СХС, с. 16); на напрямок руху, переміщення в просторі: *Співаючи, вони заклопотано поспішають собі і до ставків, і до левад, і на Ведмежу долину, де в'юниться річка* (СВТ, с. 465).

VII. Дромоніми. Назви шляхів сполучення є важливими стратегічними об'єктами, пов'язаними з історичними подіями та повсякденним побутом подолян. Перше місце за частотністю вживання належить дромоніму *Великий шлях* – шлях, що проходить через ліс та сполучає село Новобугівку з прилеглими селами. Дві інші номінації – *Кучменський шлях* (шлях, що йшов

понад Бугом, зветься ще Ханським [СТв7т, Т.2, с. 66]) та *Чорний шлях* (шлях, яким ішли на Україну та Поділля турецькі й татарські орди) – ужиті письменником одноразово для опису локалізації історичних подій: *А постріли то наближались, то віддалялись, і не можна було розібрати, де вони б'ють – чи на Ракитній, чи з Чорного шляху* (СТв6т, Т.6, с. 329); *Старі люди розповідали що в давнину, коли Кучменським шляхом вривалися на Поділля татари, в цих болотах знаходили порятунок околишні села й майдани* (СТв7т, Т.2, с. 66).

Дромонім *Великий шлях* наділений конотативною семою «шлях, що веде до рідного краю»: – *Михайле Васильовичу! Він! Наш Великий шлях! За полями із пелени туману тьмяно вирізьблялись округлі верховіття дерев* (СВР2, с. 206); *І аж тільки на осінньому полі полеглино зітхнула, коли над нею двома великими крилами нахилився рідний Великий шлях* (СВР2, с. 178); *І вогкими од хвилювання та підсвідомого щастя очима проводить його вздовж Великого шляху, як проводила воїнів* (СТв7т, Т.2, с. 174).

Крім експресивного забарвлення дромонім *Великий шлях* виконує й традиційні для топооб'єктів функції: напрямок руху, переміщення в просторі, просторові ознаки предмета, просторові координати дій, явищ, локалізацію історичних подій; виражає метафоричне значення.

Функція «напрямок руху, переміщення в просторі» описує шлях у напрямку топооб'єкта за допомогою прийменників *на, до*: *попрямувала на Великий шлях, помчала до Великого шляху* та шлях у напрямку від топооб'єкта: *з Великого шляху прямує*.

Функція дромоніма «просторові координати дій, явищ» реалізується в тексті за допомогою прийменниково-відмінкових варіацій оніма: – *Ти знаєш, Дмитре, я б тебе фігурою біля Великого шляху поставив* (СВР1, с. 407); *Обабіч Великого шляху на чорних полях рівно тягнулись іще не заплескані дощами сліди борін...* (СВР1, с. 235); *Машини рушили далі, а чорна постать розмірено*

заходила поперек Великого шляху, ще зупинила і пропустила колону машин і закурникала щось незвичне, різке, наче скрипіла залізом (СВР2, с. 111).

Функція «просторові ознаки предмета» характеризує координати дерев, узбіччя: *з-за дерев Великого шляху, на Великому шляху розлогі дерева, на узбіччі Великого шляху*. Функція «локалізація історичних подій» свідчить про стратегічну важливість дромоніма Великий шлях для військ окупанта та для оборонних партизанських загонів: *З різних уривчастих відомостей він знав, що вздовж Великого шляху фашисти протягували від Берліна до Вінниці прямий броньований кабель* (СВР2, с. 232); *Ну й Великий шлях при добрій нагоді може бути під нашим наглядом. А це стратегічна дорога. Машин ми можемо на ній, як дичини, набити* (СВР2, с. 133).

Метафоричне значення дромоніма яскраво виявляється в лексичному матеріалі: *сизою темінню заклубився Великий шлях; жовто-зеленою хвилею здіймався Великий шлях; зашумів, застугонів Великий шлях, припав вухом до землі; захряс Великий шлях; зелено шумить Великий шлях; Великий шлях зашумів низько і грізно; двома великими крилами нахилився великий шлях; наче з віків випливає зелений Великий шлях*. Наприклад: ***Сизою темінню заклубився Великий шлях, та вітер швидко розметав димчасті хмари, і обпатране, без проміння сонце злякано вискочило на брудно-синю прогалину, покотилось ночувати у ліс*** (СВР1, с. 249); ***Зашумів, застугонів Великий шлях, а потім раптом затих, наче припав вухом до землі, прислухаючись до грому*** (СВР2, с. 65); ***Знову захряс Великий шлях машинами, рябими, як тигрові пітони, гарматами і забрудненим, обшарпаним військом*** (СВР2, с. 401); ***З-під ніг його вже бистрою птицею зривається вітер, і Великий шлях зашумів низько і грізно*** (СВР2, с. 112) та ін.

VIII. Назви залізничних станцій виражені трьома номінаціями – ідентифікаторами географічної території Вінницької області: *Вінниця, Жмеринка, Козятин*. Функціонально-семантичний аспект лексем указує на просторові координати дій, явищ: *Коли поїзд зупинився на станції Жмеринка,*

до нього відразу ж підійшов чималий гурт залізничників (СХС, с. 538); Увесь час тримати під наглядом залізницю Вінниця – Козятин – Жмеринка (СТвбт, Т.6, с. 395); напрямок руху, переміщення в просторі: – Бо з Жмеринки вже вийшли за вами машини залізнично-шляхового полку (СТв7т, Т.6, с. 294).

Відтопонімні номінації утворюють чималий пласт лексики на позначення просторових ознак осіб і предметів, виступають ідентифікаторами географічної території Поділля через призму відображених ними локальних особливостей:

1) відтопонімні іменники іменують жителів подільських сіл і містечок: *багрії, івчанці, любарці, майданець, медвинці, новобугівці, подоляни*. Наприклад: – *Бувайте здорові, – насмішувато вклонився багріям, які збилися біля ганку* (СВР1, с. 236); *Очі її щасливо оглядали кремезну постать чоловіка, сивоголового Самойлюка і всіх івчанців* (СВР1, с. 293); *Але при теперішніх порядках любарцям не допоможе і найкраща у світі земля* (СТв7т, Т.2, с. 140); *До містка під їжджає майданець* (СВР1, с. 54); *Після монастиря медвинці з тиждень прожили в тривожних нахололих лісах, зрідка по ночах заскакуючи в село* (СХС, с. 563); *До пізнього вечора не розходились новобугівці з полів: одні ще отримували землю, другі пакіллям значили межі, а треті спрягалися і орали свої наділи на зяб* (СТв7т, Т.2, с. 149);

2) відтопонімні прикметники характеризують просторове розміщення:

а) осіб: *багринські та гутенські селяни; березівський та медвинський вчитель; вінницькі спекулянти; гутянський піп; івчанські та любарські колгоспники; івчанські созівці; голова івчанського созу, івчанського та любарського колгоспу; медвинський та подільський староста; медвинський чумак; подільський губернатор; подільський дідич; подільські дівчата; подільська наречена; проскурівський лавушник; проскурівські тюремники;*

б) предметів, явищ, будівель: *вінницький брук, подільська дорога, подільський путівець, саджанці Вінницького плодового питомника, подільський чорнозем, івчанський берег, івчанське поле, новобугівські поля, подільські ліси, подільські вечори, подільські степи, подільські лани, подільські*

ниви, подільські рівнини, подільська земля, подільські глеки, груші, хліба, подільська часничина, подільські села, подільські партії, Кам'янець-подільський банк, любарський радгосп, Медвинська школа, меджибізька фортеця, подільські хати, подільська духовна Консисторія, тарнорудська церква, подільські рябцуни, «Подільські єпархіальні вісті», подільські «Вісті».

Наведемо декілька прикладів уживання відтопонімних прикметників у прозі автора: *Данила Підпригору знаєш? – понизив голос. / – Березівського вчителя?* (СВР2, с. 224); *Колишній голова любарського колгоспу* (СВР1, с. 481); *А через якихось три тижні партизани напали на зашкірну проскурівського лавушника і роздобули Максимові театральні червоні чобітки, що аж стікали масним сонцем* (СТВ7т, Т.5, с. 101); *Незабаром його бричку лихоманив розбитий за війну вінницький брук, а Варчука безвідступно лихоманили думки, що ж робити з кіньми* (СТВ7т, Т.2, с. 218); *Біля івчанського берега Карпо кусачками розгриз ланцюг, відитовхнувся веслом, і дубок тривожно заклекотів на густій смолистій хвилі* (СВР1, с. 509); *На самому крайньому півдні новобугівських полів, побіля гаю, де колись стояв скиток, протікає невеличка, одначе лукава річечка* (СВР1, с. 53); *От і в нашій тарнорудській церкві і в іконостасі було кілька запорозьких праведників зі зброєю на поясі і з оселедцями на голові* (СТВ7т, Т.6, с. 79) та ін.

Географічно-мовний компонент концепту “Поділля”, засоби його репрезентації в текстах М. Стельмаха (мовні одиниці: повні та скорочені форми онімів, архаїчні й військові номінації, дієприкметникові та фразеологічні звороти, нагромадження топонімів – «топонімічні масиви», односкладні та двоскладні речення; стилістичні тропи: персоніфікація, метафора, порівняння) формують номінативне поле аналізованого концепту, диференційоване за трьома типами номінації: холістична, ознакова, асоціативна.

3.2 Аналіз концепту “Поділля” в історично-мовному аспекті

Історичні факти, ужиті в канві літературного твору, є носіями й ретрансляторами колективного досвіду, культури, світосприйняття, світорозуміння народу, здобутого на конкретній осі часу й простору. О. Лосев зауважив, що «у слові, і особливо в іменах, – все наше культурне багатство, нагромаджене впродовж століть» [цит. за 63, с. 56]. Історичні номінації невіддільні від географічного простору й здатні ідентифікувати топооб’єкт: за історичною особою чи подією завжди стоїть територія, на якій особистість народилася, виросла, працювала чи на якій відбувалися військові дії.

Яскравою прикметою прозової спадщини Михайла Стельмаха є його звернення до історичного минулого рідного подільського краю, вектор якого пролягає через історичну пам’ять українського народу. Письменник розумів: «... історія – це упорядкована система, що має свою часову послідовність і просторову структуру» [13, с. 47; 31], тому, оперуючи історичними процесами та явищами, опирався лише на достовірні факти, які сформували ідейно-тематичний комплекс його літературної діяльності.

Уміло використовуючи історичні факти (антропоніми, відантропонімні лексеми, назви підпільних угруповань, з’єднань), автор підсвідомо вибудовує історично-мовний компонент концепту “Поділля”, який відтворює атмосферу та колорит епохи, створює історико-народне підґрунтя твору.

Історичні антропономіації (власні імена історичних постатей, діячів культури та мистецтва), ужиті в канві літературних текстів, є невід’ємною частиною словника письменника, за допомогою яких автор художньо відбиває об’єктивний світ. «У художньому творі історична особистість – це художній образ, який віддзеркалює концепцію автора» [131, с. 123; 31], слугує для вираження певних комплексів ідей та емоцій письменника. Аналізовані оніми відтворюють історичну правду, масштабність подій, визначають характер і схильності персонажів, указують на чітку локальність і темпоральність твору.

Історичний антропонімікон М. Стельмаха за соціальним статусом носія поділяється на: I. **Військові, державні та політичні діячі:** а) гетьмани (*Скоропадський, Б. Хмельницький*); б) сотники (*Д. Підпригора, М. Снігурський*); в) отамани (*Д. Бараболя, Я. Гальчевський, Є. Головань, А. Гулий-Гуленко, Палій, Папилюлька, С. Петлюра, К. Погиба, Саленко, І. Сірко, Чирви-Зірка, Черногуз, Я. Шепель*); г) командири, командувачі й керівники загонів (*Боженко, У. Кармелюк, Котовський*); д) полковники, полководці (*Богун, М. Кривоніс, Ханенко*); е) пани (*Виноградський, Колчак, Корф, Пігловський, Стадницький, Тугаєвич*); є) князі, графи (князь *Кочубей*; графи: *Морков, Потоцький*). II. **Діячі культури та мистецтва:** а) художники (*Тропінін*).

Антропономінації за історичною правдоподібністю поділяються на: *реаліоніми* та *авторські антропоніми* [31]. М. Стельмах уплітає авторські антропоніми в історичні факти, вживає поряд із реаліонімами настільки вдало та майстерно, що вони автоматично набувають статусу історично-достовірних. В. Беляєв виправдовує наявність авторських топо- й антропономінацій у художніх текстах, акцентуючи, що «... намалювати картину далекого минулого, створити історичну перспективу не можна лише на основі навіть найстараннішого вивчення історії. Для того, щоб усі ці події й факти систематизувалися, організувалися в єдину струнку картину, необхідний творчий домисел» [цит. за 143, с. 107].

Реальні антропоніми в текстах М. Стельмаха – це політичні й військові постаті періоду Української національної революції (1648 – 1676 роки) та Руїни (1657 – 1687 роки): *І. Богун* – подільський, вінницький, брацлавський полковник, соратник Б. Хмельницького в період Хмельниччини. Під час визвольної війни в 1651–1658 роках очолював Вінницький полк [49], у 1653 році – розгромив загін Чарнецького й визволив Погребище [148]; *М. Кривоніс* – військовий діяч періоду Хмельниччини, учасник літньої подільської компанії 1648 року: у червні його селянсько-козацькі загони

розгромили шляхетський гарнізон та оволоділи Погребищем [148], а 20 липня – Меджибізькою фортецею й замком; *І. Сірко* – кошовий отаман, уродженець Поділля (Вінниччини) [144]; *М. Ханенко* – соратник І. Сірка, який у 1660 році успішно відбив напад військ Речі Посполитої на місто Могилів-Подільський. До кінця 1671 року польська армія, підсилена полками М. Ханенка та І. Сірка, опанувала Брацлавом, Баром, Меджибожем, Вінницею та іншими містами [200, с. 53]; *Б. Хмельницький* – гетьман України, який у результаті Пилявської битви (нині с. Пилява Старокостянтинівського району Хмельницької області) 1648 року визволив Поділля й більшу частину Волині [116].

Історичні антропомінації в художній прозі Михайла Стельмаха виконують локально-темпоральну, територіально-асоціативну та інформативну функції, виражаючи: 1) особистісні риси й соціальний статус реаліоніма: *Не знаю, яким був рубакою Богун, не бачив, але як покалічать мені праву руку, то шаблю, здається, теж зумію і в лівій тримати* (СВР1, с. 321); – *А Богун, по-вашому, не був гайдамакою і заколотником?* (СХС, с. 435); 2) емоційний стан і політичні плани реаліоніма: *А в кімнаті тим часом, п'яно розмахуючи руками, шаленів Ханенко* (СВР1, с. 108); *Проте в душі Ханенко плекав мрію, що йому колись-таки дістанеться отаманська булава Правобережжя: повинні ж нарешті правителі вибиратися з відомих родів* (СВР1, с. 106); 3) місце проживання реаліоніма: – *Саме кошовий Іван Сірко на старості недалеко від Січі жив пасічникуванням і не журився тим* (СТВ7т, Т.6, с. 29); 4) характеристику осіб, предметів та явищ, пов'язаних із реаліонімом чи залежних від нього: *військо Івана Сірка, повстанці Максима Кривоноса, образ від Богдана Хмельницького, приказка Богдана Хмельницького, військо Богдана Хмельницького*.

Яскравим представником повстанського руху на Поділлі 1813 – 1835 років є *Устим Кармалюк* – уродженець Поділля (с. Кармалюкове Жмеринський район Вінницька область); похований у Летичеві (Хмельницька область);

безпосередній керівник подільського повстанського руху проти національного й соціального гніту кріпаків панами [161; 31]. Антропоніміація *Устим Кармалюк* у тексті виражає соціальний статус історичної постаті – «народний месник», «національний герой», «захисник подільських селян»: *Устим Кармалюк наказав поміщицтву дорогу на красуні горі; там з'явилися повстанці, і в глибинах ночей похоронними свічками запалали панські маєтки* (СВР2, с. 45); *Кармалюк зі своїми хлопцями появився. Фашистів б'є, поліцаїв б'є. Спіймають когось із погані, Кармалюк у людей питає: «Що він зробив?» / – «Палив», – кажуть. / – «То його спалити на вогні». / І горить проклята душа, а Кармалюк далі, від села до села, іде свій суд чинити, грізний і справедливий* (СВР2, с. 141); *Нема на них ні гайдамацького ножа, ні Кармалюка, – з люттю сказав парубок і до болю стиснув кулаки* (СХС, с. 298); характеристику осіб, пов'язаних із реаліонімом: *хлопці Кармалюка*; вказує на напрямок руху: *дороги йому випадають до Кармалюка*; та вжита в ролі порівняння: *здоровенний він лотуряка, наче Кармалюк*.

Громадянська війна, повстання проти більшовицького режиму 1917 – 1921 років відтворені в романах і повістях М. Стельмаха завдяки широкому використанню реаліонімів: *Боженко, Я. Гальчевський, А. Гулий-Гуленко, Котовський, Скоропадський, Палій, С. Петлюра, К. Погиба, Я. Шепель* та авторських антропонімів, зображених із позицій історичної правдоподібності: *Д. Бараболя, Є. Головань, Саленко, М. Снігурський, Папилюлька, Д. Підпригора, Чирви-Зірка, Черногуз*.

Антропоніміація *Скоропадський*, незважаючи на сприяння гетьмана розвитку освітньої сфери (за часів гетьманату П. Скоропадського подільська освіта й культура зазнала розквіту – засновано український університет у м. Кам'янець-Подільський [122]), у текстах письменника зазнає переважно негативної конотації, характеризуючи особистісні риси й соціальний статус реаліоніма: *цирковий гетьман; слухняна кайзерівська маріонетка; німецький полизач; царський наймит, зрадник, самочинний гетьман*. Наприклад: – *Я*

добре пам'ятаю ту весну тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року, коли на український трон сідав цирковий гетьман Скоропадський (СТВ7т, Т.2, с. 158); – Від Скоропадського? – неприємно здивувався Богдан, який мав у душі тільки глибоке презирство до слухняної кайзерівської маріонетки... (СТВ7т, Т.5, с. 149); А хіба я знав, що ти будеш харцизнити у німецького полизача Скоропадського? (СТВ7т, Т.6, с. 24); А в цей час у Білій Церкві Петлюра підняв «січових стрільців», надрукував свій універсал проти Скоропадського, назвав його царським наймитом, зрадником, самочинним гетьманом і оголосив його поза законом за злочинства проти самостійності Української республіки... (СТВ7т, Т.2, с. 158).

В іншому ракурсі – командир радянських військ, борець із петлюрівськими повстанцями – висвітлена антропонімія *Котовський* (28 жовтня 1921 року в с. Новий Майдан на Хмельниччині відбувся запеклий бій між військами Палія та Г. Котовського. 30 жовтня розбиті частини дивізії Котовського, які стояли в Барі, реорганізувалися й зробили напад на український загін у с. Стара Гута [122]): *– А ще до того мій Максим у самого Котовського кіннотником був і так шаблею орудував, що навіть ордена заробив (СВТ, с. 576); Я одразу ж побіг до воза, біля якого спокійно ремигали круторогі воли, знайшов вагани, ложки, а в очах мені все стояло, як дід і кулішів, і фотографувався аж з самим Котовським (СВТ, с. 620).* Прізвище Котовського вжите письменником і для характеристики осіб, потойбічних сил і предметів, які з ним пов'язані: *бригада Котовського, привид Котовського, шабля із почерком Котовського, подарунок від Котовського.*

Антропонім *Боженко* (командир полку радянських військ, який у березні 1919 року вступив у Жмеринку й Браїлів [162, с. 187]), згадується одноразово на позначення належності йому предметів та явищ: *пісні Боженка.* Малочастотні реаліоніми (згадані побіжно) ужиті в ролі порівняння чи ототожнення з героями, явищами, предметами, забезпечують достовірність

історико-просторового чинника, висвітленого письменником у романах і повістях.

Реаліонім *С. Петлюра* (отаман військ УНР; 11 лютого 1919 року у Вінниці став головою Директорії, у добу якої Поділля стало територією активних визвольних змагань, а міста Вінниця, Жмеринка, Проскурів, Кам'янець-Подільський – тимчасовими центрами перебування швидкоплинних урядів республіки [65]) описаний Стельмахом як хитрий і винахідливий керівник, спроможний завоювати довіру людей (вказівка на особистісні риси та соціальний статус антропоніма): *Петлюра спочатку зумів на нас накинути національну сорочку і впевнити, що більшовики стоять супроти домагань української нації* (СТВ7Т, Т.2, с. 158–159); *На об'єднаній ялтушківській нараді міністрів Української народної республіки з проводом армії **верховний головнокомандуючий пан Симон Петлюра** з властивим йому театральним натхненням не намалював, а прямо наліпив план захоплення Правобережжя і Лівобережжя України* (СТВ7Т, Т.2, с. 239).

Негативна конотація антропоніма проявляється в змалюванні таких рис характеру отамана як ненадійність, нестійкість політичних поглядів, схильність до зради: *Вчорашні вороги робилися спільниками, вчорашні спільники ставали лютими ворогами, орієнтації Петлюри мінялись, як вітер навесні, і за це сповна платилося кров'ю, й хлібом, і возами грошей, що друкувалися в Берліні і Кам'янці* (СТВ7Т, Т.2, с. 48); *То раніше Петлюра потаємно запродав Пiлсудському Західну Україну, а тепер віддав Правобережжя* (СВР1, с. 33).

Реаліонім *Петлюра* введений у текст через інтерпретацію прізвиська «корсиканець з Кобиляк»: *Він вірив, що історія уже невіддільна від нього, як вірив і в те, що вона зі своїх сторінок вишкребе **корсіканця з Кобеляк, як тихцем величали Симона Петлюру*** (СТВ7Т, Т.2, с. 48); *І польський Бонапарт не забув послуг **Кобеляцького корсиканця**: Пiлсудський знайшов для Петлюри столицю – невеличке місто Тарнов, і там у готелі «Брістоль» умістилася вся державність головного отамана...* (СТВ7Т, Т.2, с. 241).

Під час опису Симона Петлюри М. Стельмах удається до висміювання його зовнішніх прикмет і якостей характеру, виражених у тексті за допомогою порівняння: – *А ми читали, як писалось про Петлюру: він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня* (СТв7т, Т.2, с. 84); *У нас Петлюра – це все одно, що в Італії Гарібальді* (СТв7т, Т.2, с. 84); *От і виходить, як говорять прості стрільці: не комар на мусі оженився, а Пілсудський на Петлюрі оженився* (СТв7т, Т.2, с. 64).

У кінці квітня 1920 року отаман Петлюра разом з армією висунувся в район Поділля, де діяли численні загони петлюрівських повстанців: *Я. Гальчевського – Орла* (уродженець села Гута Літинська (Малинівка Літинського району); командир Окремого Літинського куреня 2-го Українського корпусу; сотник Окремого Гайсинського куреня імені Симона Петлюри; командувач Подільської повстанської групи; оперував на Літинщині, Летичівщині, Брацлавщині, Гайсинщині, Уманщині, Бердичівщині, Ямпільщині, рейдував у Вінницькому, Проскурівському, Кам'янець-Подільському та Могилівському повітах [122]); *Я. Шепеля* (уродженець с. Вонячин (Городище) Літинського району; у 1919 – 1921 роках оперував проти більшовиків на Вінниччині (Літин, Козятин, Калинівка, Хмільник) і Хмельниччині (Летичів); успішно протидіяв переважаючим силам Г. Котовського та В. Примакова); *А. Гулого-Гуленка* (отаман повстанської групи південного сходу Поділля); *Палія – Палія-Сидорянського* (командир Подільської групи повстанців, яка перейшовши річку Збруч біля Кам'янець-Подільського, розмістила в місті штаб 2-ої повстанської групи [122]); *К. Погиби* (отаман Кам'янець-Подільського повіту, заступник Гальчевського в Подільській повстанській групі; у романі «Кров людська – не водиця» призначений Петлюрою отаманом 4 повітів на Поділлі [56, с. 63]).

Локально-темпоральна функція антропонімацій петлюрівських ватажків реалізована в описі життя й діяльності реаліонімів: *Вимолю, виблагаю у Гальчевського, щоб усіх комбідчиків передувив...* (СТв7т, Т.2, с. 178); *А тут з*

коня нахилиється наді мною отаман Гулий-Гуленко і сміється, нагаєм показує на той берег: «Не хочеться, козаче, уносити свою волю за чужі дроти?» (СТв7т, Т.5, с. 46); Одначе тепер іноді в селянській долі завидував Погиба: яка не була влада, а цей полатаний дядько залишиться на Україні, матиме сякий-такий закуток, і, гляди, дочекається своєї землі, і сам, сучий син, більшовиком стане (СТв7т, Т.2, с. 50). Реаліонім Я. Гальчевський уведений у текст і через інтерпретацію прізвиська «Орел»: Не раз одвідував скиток і **отаман Яків Гальчевський, що найменував себе Орлом**, переховувалась тут і його дружина Марія (СТв7т, Т.6, с. 89).

Власні імена авторських антропонімів також іменуються за принципом соціально-історичної правдоподібності: Данило Підпригора, Мирон Снігурський, Євсей Головань – сотники головного отамана Петлюри; Саленко (оперував на Вінниччині), Головань і Бараболя (діяли разом із Гальчевським), Папилюлька (рейдував на Літинщині), Чорногуз (оперував у Жмеринці) – петлюрівські повстанські отамани. Напр.: ... він детально розбирався навіть у справах якогось петлюрівського сотника Підпригори (СТв7т, Т.2, с. 245–246); Колишній петлюрівський сотник Мирон Снігурський (СТв7т, Т.5, с. 76); Але потім Бараболя увірував у туманну зірку Петлюри, і вона повела його на смітники історії... (СВР1, с. 334); Ми стріли одного нещасного селянина, і він сказав, що мельник цього вітряка – права рука отамана Чирви-Зірки (СТв6т, Т.6, с. 349).

Історична достовірність авторських антропономінацій підсилена майстерним уплетенням у контекст речень: а) реаліонімів: Поруч з вами будуть діяти Гальчевський, Шепель, Бараболя і Головань (СТв7т, Т.2, с. 255); Біля греблі Погибу і Підпригору зустрічає агент отаманської контррозвідки Денис Бараболя (СТв7т, Т.2, с. 57); б) топо- та гідрооб'єктів, які «... служать правдивому відтворенню історичної правди, масштабному, панорамному зображенню історичних подій, чіткій локалізації місця дії» [158, с. 92–93]: З Кам'яця-Подільського – останньої резиденції «головного отамана військ

України» Симона Петлюри – крізь лінію фронту пробиралися підполковник політичного відділу Кіндрат Погиба і сотник Данило Підпригора (СТВ7т, Т.2, с. 45); Антанас звідкись дізнався, що рештки розбитої банди Саленка вийшли з Барських лісів на з'єднання з Гальчевським, і зразу ж метнувся перепинити бандитів (СТВ7т, Т.2, с. 189); На Літинеччині Гальчевський гуляє, в шести верстах звідси орудує батько Палилюлька, біля Жмеринки має чималу силу отаман Черногуз (СТВ7т, Т.2, с. 58); В Ожилівці біля церкви зібралося три сотні таких, як я, озброїлися до зубів, посідали на коні та й подалися із Гулим-Гуленком у ліси (СТВ7т, Т.5, с. 46); – Після розгрому Шепеля під Хмільником дуже обережним став. Прислав свою бричку за вами (СТВ7т, Т.2, с. 81); Підполковник знає, що сотник майже ніколи не розлучається з творами Винниченка, вважає його одним з найкращих європейських драматургів, знає, що не раз в Кам'янці-Подільському з Підпригори глузував сотник Євсей Головань (СТВ7т, Т.2, с. 51).

ЛТГ «Пани» представлена іменами *Виноградського, Колчака, Корфа, Пігловського, Стадницького, Тугасевича.*

Територіальні володіння панів *Виноградського* (м. Городок), *Колчака* (с. Івчанка), *Корфа* (м. Меджибіж), *Стадницького* (с. Медвин) окреслені письменником у творах: *Дальше этого самоуправство не идет, и только в одном случае (в местечке Городке в имени владельца Виноградского) оно сопровождалось разрушением канавы при каменоломне и избы-сторожки, в которой проживал сторож* (СХС, с. 444); *У червоно-блакитному надвечір'ї чітко вирізблялося обшарпане, відкрите всім вітрам село Івчанка, що споконвіку робило на безкраїх ланах поміщика Колчака* (СВР1, с. 5); *У сімнадцятому столітті комендантом Меджибожа був пан Корф* (СТВ7т, Т.5, с. 324); *Тисяча дев'ятсот п'ятого року... жовтня місяця ми, нижче підписані селяни-власники села Медвин, що зібралися на сільський сход по громадським ділам в присутності свого законного старости Окуня Дениса, сина Володимирового, постановили: забрати від нашого пана Стадницького*

Аркадія, сина Валеріанового, всю землю, орну й неорну, і розділити її порівно між людьми (СХС, с. 552); – То слухай! – він бере зі столу другий листок і, калічачи дві слов'янські мови, починає бубоніти з-за огорожі те, що народилось в економії вельможного графа Потоцького і мало прищепитись у медвинських володіннях Стадницького... (СХС, с. 170). Інколи письменник вдається до опису родового походження пана, рис його характеру, емоцій: Вони, коли вірити розповіді і записам мого батька, були не Стадницькими, а просто Стадниками, жили у Великому Лузі з комонниками запорозькими, розводячи і охороняючи коней для Січі (СХС, с. 16); – Умієш красти панський ліс, то хоч умій, бидло, скинути шапку перед паном! – беззлобно повчаючи, гукнув Стадницький і зразу ж, не оглядаючись, дає волю нетерплячому жеребу... (СХС, с. 41); Галоп радісно озлоблює серце Стадницького, примруженим очам приємно бачити, як починають рухатись поля, як на тому березі Бугу розкочуються срібні м'ячі верболозу, як попереду, з-під зморщок снігу, підіймаються і ростуть рядочки дерев вздовж Чумацького шляху (СХС, с. 41–42).

Подільську належність панів Пігловського (с. Головчинці, у якому народився У. Кармалюк), Тугаєвича (молодий пан, якого прислали в село Медвин, щоб селянам «розвиднілося в очах») з'ясовано за історичними джерелами й контекстом: *Так от, щоб нам хоч трохи розвиднілося в очах, земство прислало дуже вченого чоловіка, пана Тугаєвича (СХС, с. 315); Добра ніякова усмішка ворушить зморшки біля очей, і Мар'ян майже зовсім забуває і пана Тугаєвича, і Стадницького, і усіх тих псів, що тільки гавкають і рвуть на шматки мужицьке тіло (СХС, с. 329); – Оберігайте, шануйте пана, мов болячку, то він так вас пошанує, як мене, – поводив побитою спиною і їхав уже вдень брати панський ліс або по всіх усядах розшукував Пігловського. Але полісовицик неначе у воду впав. Лісники говорили, що Октав переховувався на сусідніх селах у жінчиної рідні і з переляку по його синюшності почала розповзатися жовтизна (СХС, с. 542).*

ЛТГ «Князі, графи» представлена 3 номінаціями: *князь Кочубей* – власник великих маєтків по всій Україні; страчений І. Мазепою в маєтку Борщагівка (нині село Погребищенського району Вінницької області) [57]; *граф Морков* – власник низки подільських сіл, що входили до Кам'янецького староства (Голосків, Довжок, Підзамче, Янчинці, Гринчук, Малинівці, Слобідка-Малиновецька) та до Летичівського Староства (Вербка, Грушківці, Козачки, Суслівці, Щедрова та ін.) [58]; *граф Потоцький* – власник маєтку в м. Тульчин Вінницької області. Наприклад: *А коли селянський поземельний банк почав продавати землю князя Кочубея по сто двадцять п'ять карбованців готівкою, а в розстрочку на сорок дев'ять років – по триста карбованців за десятину, мій дід скріпив купчу на три шнури та й продав за них свою силу й роки* (СВТ, с. 508); *Багато років тому, коли тато був ще парубком і працював у лісах князя Кочубея, дядько Яків позичив у нього на господарювання тридцять карбованців* (СВТ, с. 657); – *Село Кукавка, де жив у Моркова Тропінін, знаходиться недалеко від Головчинців і Чорномлина – там найбільше в ті роки орудував Кармалюк* (СВР1, с. 374); *Перед цим пан Стадницький послав на Київщину в економію графа Потоцького свого управителя, щоб той придивився до графського хазяйнування і звідти привіз щось гоже в медвинські володіння* (СХС, с. 166).

Антропономінація *Тропінін* (художник, портретист; в Україні жив у 1804–1812, 1818–1821 роках у маєтку графа І. Моркова – село Кукавка (тепер Могилів-Подільського району Вінницької області). Подільський період творчості характеризують: картини («Весілля в Кукавці», «Гроза над селом»), портрети українських селян («Дівчина з Поділля»), портрети Н. та І. Моркових, ікони для іконостаса Кукавської церкви («Свята Варвара», «Архангел Гавриїл») [58]) з кількісним показником 6 слововживань формує ЛТГ «Художники»: – *От у мене ідея є: поїдь у Кам'янець-Подільський. Там у музеї є портрет Кармалюка. Тропінін малював. / Ви гадаєте, Тропінін? Знавці не мають таких даних* (СВР1, с. 373); *Ви помітили, наскільки портрети старого*

і молодого українців, створені Тропініним, подібні до того портрета Кармалюка, який вислизнув із рук прокурівських тюремників і потрапив у Кам'янець (СВР1, с. 374).

Побіжно згадані письменником прізвища панів, графів, князів, художників (завдяки асоціативній функції) ще раз підтверджують подільську автентичність його творів.

Проаналізувавши антропонімікон творів Михайла Стельмаха, констатуємо, що шляхи введення історичних постатей до канви прозових текстів неоднорідні: 1) уживання прізвища та імені особи (*Денис Бараболя, Яків Гальчевський, Євсей Головань, Устим Кармалюк, Максим Кривоніс, Симон Петлюра, Октав Пігловський, Данило Підпригора, Кіндрат Погиба, Іван Сірко, Мирон Снігурський, Аркадій Стадницький, Богдан Хмельницький*); 2) уживання тільки прізвища (*Бараболя, Богун, Боженко, Виноградський, Гальчевський, Головань, Гулий-Гуленко, Кармалюк, Колчак, Корф, Котовський, Кочубей, Морков, Палій, Папилюлька, Петлюра, Пігловський, Потоцький, Саленко, Скоропадський, Стадницький, Тропінін, Тугаєвич, Чирви-Зірка, Ханенко, Черногуз, Шепель*); 3) уплетення в контекст речень декількох антропономінацій (реальні + авторські), які утворюють «антропонімічні масиви»; 4) уживання поруч із антропонімами топо- та гідрооб'єктів. Така різноплановість пояснюється насамперед бажанням автора максимально точно зобразити просторово-часову сторону твору.

Відантропонімічні номінації використані Михайлом Стельмахом із метою деталізації локативно-темпоральних особливостей історичних періодів у житті подолян крізь призму шифрованої сув'язі імен знакових постатей, подій і зіткнень.

Відантропонімічні іменникові лексеми номінують: 1) жителів подільських сіл і містечок за колом їхніх політичних інтересів, суспільною позицією: ***котовці, петлюрівець, петлюрівці, скоропадчики***: *Жаль було і дружини, якій він своїм поверненням ще більше скалічив життя: то б дивились на неї, як на*

жінку простого петлюрівця, а тепер пришиють і агентство головного отамана (СТВ7т, Т.2, с. 226); А коли скоропадчикам наспіла підмога, кинулися в стиглі жита (СТВ7т, Т.6, с. 269); А як одного разу чоловік піддурив Скоропадчиків! (СТВ7т, Т.6, с. 382); 2) конкретний історичний період (епоху) – **петлюрівщина**: – От ви згодом побачили, що петлюрівщина – це шлях зради, чому ж ви раніше не порвали з нею, не пристали до червоних? (СТВ7т, Т.2, с. 158).

Відантропонімні прикметникові номінації вказують на той чи той реаліонім із яким пов'язані (чи від якого залежні) особи, предмети, будівлі, явища: *петлюрівський міністр фінансів, петлюрівський сотник, петлюрівські і шепелівські недобитки, підпільна петлюрівська організація, петлюрівське міністерство фінансів, петлюрівська агітація, петлюрівська армія, петлюрівська кіннота, петлюрівська отаманичина, петлюрівський план, петлюрівський фланг, петлюрівські частини, петлюрівська шапка з червоним денцем, петлюрівська свіча*. Наведемо декілька прикладів уживання аналізованих номінацій у прозі М. Стельмаха: *Адже в двадцятому році Нечуйвітер допоміг вийти **петлюрівському сотнику** з тюрми* (СВР1, с. 500); *А через те, що зараз у районі активно оперували **петлюрівські і шепелівські недобитки**, то Антанас майже цілі дні не злазив з сідла...* (СТВ7т, Т.2, с. 188); *Йому давали готовий протокол, і Данило з жахом довідувався, що він керівник **підпільної петлюрівської організації** і що одnodумцем був і Григорій Нечуйвітер* (СВР1, с. 501); *Він наскрізь проштрикнув **петлюрівський план**, і від нього, як з пухиря, пішов недобрый дух* (СТВ7т, Т.2, с. 239); *Ви знаєте, що він кулеметом повернув **петлюрівський фланг**?* (СВР1, с. 348).

Відантропонімні іменникові та прикметникові номінації в прозі Михайла Стельмаха виконують територіально-асоціативну функцію: за допомогою асоціатів (історичні постаті, які мають безпосереднє відношення до території аналізованого регіону) відображають географічні об'єкти Поділля.

Локалізовані на реальній осі часу та простору **номінації підпільних історичних угруповань, з'єднань** – назви 6 партизанських загонів і з'єднань виражають територіальну специфіку творчості Михайла Стельмаха, пов'язану з історичною епохою, подіями, постатями: *загін імені Леніна*, *загін «За Батьківщину»*, *загін імені Володимира Ілліча Леніна*, *з'єднання імені Щорса*, *загін імені Тараса Шевченка*, *загін Горицвіта*. Перераховані номінації у свідомості сучасного соціуму не об'єктивують концепт “Поділля”, що пов'язано зі здатністю концепту змінювати обсяг акумульованої ним інформації, розширювати й розвивати семантику слова (дет. у пит. 1.4.). У радянські часи для М. Стельмаха ці мовні одиниці асоціювалися з територією подільського краю (письменник захищав рідну землю в роки Другої Світової війни), були невід'ємними складниками минулого Поділля, зафіксованими в історичних джерелах.

Згідно з фактами історичних джерел на території Вінницької області в 1942 році широко розгорнулося полум'я партизанської війни. У Теплицькому та Гайсинському районах діяв партизанський загін під командуванням А. Кондратюка, у Джулинському – М. Корнійчука, які згодом об'єдналися в *загін імені Леніна*. З лютого 1943 року в Чорному лісі (Калинівський район) розгорнув діяльність *загін імені Володимира Ілліча Леніна*, організований В. Месарошем, П. Кугаєм, П. Волинцем, у районі Шабельнянського лісу – загін «*За Батьківщину*» під командуванням Г. Рибаченка [76, с. 52]. Партизанське *з'єднання імені Щорса* діяло на теренах Вінницької та Хмельницької областей [39].

Номінації загонів *Горицвіта*, *Тараса Шевченка* не мають документального підтвердження, але те, що ці оніми вжиті М. Стельмахом в одному романі, та ще й поруч із реаліонімом *загін імені Леніна*, дає нам підстави вважати їх історично достовірними. Крім того *загін Горицвіта* носить прізвище одного з головних героїв роману, подолянина, мешканця села Новобугівка – Дмитра Горицвіта.

У романі «Велика рідня» письменник здебільшого уникає номінації імен і прізвищ керівників, членів згаданих підпільних угруповань, обмежуючись:

а) використанням неповних ситуативних речень, у яких опущений головний член (члени): – *З якого ж ти загону? / – З самого найкращого, – блідо усміхнувся. / – Імені Володимира Ілліча Леніна* (СВР2, с. 273); *Поринає у плани партизанських операцій, наче й справді вже перебуває в загоні Горицвіта...* (СВР2, с. 210); б) сполученням назв загонів з іменниками *варта, командування, партизан, партизани, розвідник*: *На світанку їх перейняла варта загону імені Леніна, і незабаром оброслі, худі, почорнілі і голодні партизани кинулися в міцні обійми товаришів* (СВР2, с. 383); *І це було зрозуміло командуванню загону «За Батьківщину», що жив єдиною сім'єю, нападав то обережно, але рішуче, то навально в найнесподіваніших місцях* (СВР2, с. 246); *І Дмитро коротко розповів про свій загін та про зустріч з партизаном із загону імені Леніна* (СВР2, с. 287); *Надвечір розвідник із загону імені Леніна помер* (СВР2, с. 278); в) уведенням у речення персоніфікації: *І тоді лівобережні кущі замерехтіли цятками вогнів, обізвалися пострілами – шляхи відступу були відрізані загonom імені Леніна...* (СВР2, с. 315); – *У лісок. Там їх тепер виловлює загін імені Леніна* (СВР2, с. 321); *Загін «За Батьківщину» став рейдуючим, він не давав спокою ворогам своїми несподіваними наскоками і диверсіями* (СВР2, с. 245–246).

Номінації подільських підпільних угруповань, з'єднань, історичні антропономінації, відантропонімні номінації – ідентифікатори географічного простору Поділля (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області), історичного минулого краю, культурного й суспільного досвіду індивідів, нагромадженого впродовж століть, що репрезентують аналізований концепт в історично-мовному аспекті.

3.3 Інтерпретація концепту “Поділля” в діалектному аспекті

Мова художнього твору вказує на виразне «територіальне обличчя» письменника, який зображував життя персонажів на знайомій йому території, частіше за все – батьківщині. Обличчя Михайла Стельмаха в географічному плані – подільське, що виявляється завдяки залученню елементів подільського говору до мовної тканини творів [30].

Діалектна лексика відбиває місцевий колорит, знайомить читача з мовними особливостями краю, правдиво зображає географічну територію, «адже “діалектне слово в словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким «портретом», а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації” [5, с. 49; 30]» [цит. за: 36, с. 201]. Діалектизми дають «можливість авторів підкреслити територіальне походження персонажів, їхні характери, індивідуальні особливості, освіту, розвиток, гумор, дотепність, душевний настрій у момент зображення» [64, с. 244; 30]; є засобами «створення докладного, максимально наближеного до дійсності опису життя і праці людей із усіма її подробицями» [188, с. 234].

Уживання подільських діалектизмів зумовлене бажанням Михайла Стельмаха максимально точно відтворити описані ним реалії та особливості усного мовлення персонажів – представників сільського населення Поділля. Серед діалектонімів письменника виділяємо лексичні подолізми, виражені іменниковими, дієслівними, та, зрідка, прислівниковими номінаціями. Їх ми характеризуємо, опираючись на запропоновану Т. Ткаченко класифікацію [188], доповнюючи й розширюючи зазначені нею лексико-тематичні групи [30]:

1) номінації страв, продуктів харчування: *балабуха* – невелика булочка [173, Т.1, с. 93]; *валашок* – кастрований баран [173, Т.11, с. 283]; *маторжаник* – корж із маком [173, Т.4, с. 652]; *підпалок* – перепічка [173, Т.6, с. 532], півхлібина, формою нагадує паляницю [19, с. 74]; *пундики* – оладки [19, с. 80]. Напр.: *Син разом вихилив питво, хекнув, вибалушив очі на богів, які*

одразу ожили – закліпали перестояними віями, – і почав запихати рота ще теплою балабухою (СТВ7т, Т.6, с. 24); Ми для дорогого гостя приготували свіженького **валашика** (СТВ7т, Т.5, с. 369); – На чому ви тоді сиділи? Га? На воді та біді, **маторжаники з тертого хрину та листу** жували, бо збіднились до решти (СТВ7т, Т.5, с. 118); Вода і рушник стирають з мене осипані клатті сну, і тепер я чую, як на всю хату прокислим хмелем пахне тісто, свіжозварена розсипчаста картопля і **підпалок** (СВТ, с. 533); Мар'яна метнулась до мисника, вихопила з якоїсь блакитної, у лілях, посуду **пундики**, посипані справжнім цукром, і почала запихати в мою торбину (СВТ, с. 515);

2) номінації засобів пересування: хура – віз, навантажений сіном, соломною або гноєм [19, с. 101], дровами: *І громаддя чужих хур, і думи, і темрява аж сутулять Безбородька, та все одно він тримає фасон – на когось покрикує, когось розпікає за безгосподарність, Мамурі наказує нагодувати хурициків, а потім кладе руку на плече Безсмертного...* (СТВ5т, Т.4, с. 239);

3) номінації предметів побуту, будівництва: **ванькир** – кухня [19, с. 15]; **варцаби** – одвірки [СТВ7т, Т.6, с. 228], лудки [19, с. 16], лудка, одвірок [173, Т.1, с. 295]; **гамазей** – магазин [19, с. 26]; **нецьки** – ночви [173, Т.5, с. 402]; **притвор** – те, чим причиняється, закривається що-небудь; засув [173, Т.8, с. 58]; **цурпалка** – шматок [173, Т.11, с. 251]. Напр.: *Коли проспівали перші півні, Данило Васильович повів Марка у **ванькир**, де густо пахли сухі васильки і чорнобривці* (СТВ5т, Т.4, с. 220); *Корній відчинив двері дзвіниці, і враз така слабкість охопила його, що мусив, тримаючись за **варцаби**, опуститися на східці* (СТВ7т, Т.6, с. 228); *Навмання, вгрузаючи в кучугури, бреде з **гамазею** додому Мирослава* (СТВ7т, Т.6, с. 274); – *Коли ти, суко, ще покладеш мені дитя в **нецьки**, то я тебе в домовину вкладу!* (СХС, с. 116); *Він зупинився біля правого **притвору** і невідомо в кого запитав: / – Тут Марко Безсмертний?* (СТВ5т, Т.4, с. 8); – *Чи не зарання, сину? – журливо і радісно дивилась, як розліталися костури на **цурпалки*** (СТВ5т, Т.4, с. 303);

4) номінації рослин: *нежир* – нескошена трава [СВР1, с. 55], торішня трава [173, Т.5, с. 304]; *патлама* – збірна назва поганого болотяного різнотрав'я [СХС, с. 487]: *Він перескакує через вибиту колію, плутається в торішньому нежирі і зразу ж опиняється в лісі* (СВР1, с. 55); *Від Круглика до самого лісу ішов луг, його звивисто обрізала темноводна річечка, навколо неї вже росла не трава, а патлама, яку ніхто ніколи не косив* (СХС, с. 487);

5) емотивно-оцінні номінації осіб: «*гон, кумо, не журися*» – так на Поділлі звали махновців [СТв7т, Т.2, с. 41]; *опришок* – бешкетник [173, Т.5, с. 729]; *отряха* – бешкетник, розбишака, зірвіголова [173, Т.5, с. 812]; *пузирі* – так бурсаки Західного Поділля прозивали селюків [СХС, с. 75]. Напр.:– *Кругом же бандити, кругом. Як не Гальчевський, то Шепель, як не Шепель, так хтось з компанії «гон, кумо не журися» вирветься, і все на безголов'я наше* (СТв7т, Т.2, с. 41); *Ну, а як потім було сум'яття, ви, напевне, догадуєтесь: спершу з мене вибивали дурування і примовляли, який я бузувір, опришок, урвіголова, харциз, Каламут і навіть химорот* (СВТ, с. 453); *Вбивайте, вбивайте оту рихметику в мого отряху, не жалійте своєї лінійки!* (СХС, с. 225); *Різко скрипнули двері, і до світлиці вбіг чотирнадцятилітній Меркурій, мізинчик Варавиноного роду, який нелегко здобуває науку в духовному училищі; в його білеті завжди рясно рябіє низькими балами по поведінці, бо не стільки жив бурсак наукою, скільки побоїцями з своїми однокласниками і особливо з пудзирями* (СХС, с. 75);

б) номінації на позначення ткацьких виробів, одягу та його частин: *кичка* – старовинний головний убір заміжньої жінки [173, Т.4, с. 156]; *пальчатка* – рукавичка з відділеннями для кожного пальця [173, Т.6, с. 35]; *рябцуни* – різнобарвний, домотканий килим [173, Т.8, с. 921]; *церемонія* – ремінчик на картузі [СТв5т, Т.4, с. 139]. Напр.: *Навіки покладе вона свій вінок у скриню, заховає коси під кичкою* (СВР1, с. 212); *А щоб на руках для людського і школярського ока не залишилися сліди просмоленої дратви, натягнув благенькі пальчатки* (СТв7т, Т.2, с. 98); *Росте слава про чудо, росте й про святого, і*

вже, окрім грошей, біля його ніг лягають сувої полотна, грубі селянські рябицуни, мішки з пашнею (СВР1, с. 67); *А увечері до неї прийшов Марко з вишневою гілочкою за церемонією* (СТВ5т, Т.4, с. 139);

7) номінації на позначення абстрактних понять: *осмута* – смуток [173, Т.5, с. 775]; *пахілля* – пахощі [173, Т.6, с. 100]: *Але хто нас не втішає в годину осмути?* (СТВ7т, Т.6, с. 401); *Тому в Щербин завсігди від зерна віяло грушевим пахіллям* (СХС, с. 130);

8) діалектизми на позначення дій: *дибати* – ходити поволі, ледве ходити [19, с. 31]; *закасати* – закачувати [173, Т.5, с. 140]; *пораяти* – дати пораду, порадити [173, Т.7, с. 249]; *роздебендювати* – знічев'я розмовляти, у Стельмаха – займатися балачками [173, Т.8, с. 663]. Напр.: *Марко дибуляв своїм рідним скрижанілим селом, неначе по шматку якоїсь омертвілої планети* (СТВ5т, Т.4, с. 49); *Чоловік одразу відчув темне діло, дибнув од верби ближче до дороги і в цей час почув знайомий голос Антона Безбородька...* (СТВ5т, Т.4, с. 89); *Закасавши рукава, він побачив на руках плямисту розсип червоних бугорців* (СТВ7т, Т.6, с. 546); *... та на його шляху трапилась добра людина, вона пораяла взятися за книгу і допомогла вступити до вчительської семінарії* (СТВ7т, Т.5, с. 219); – *Не тямите нічого, то й не роздебендюйте* (СХС, с. 339);

9) діалектизми на позначення ознак дій і станів: *видко* – видно [19, с. 17]; *допіру* – тільки що, щойно [173, Т.2, с. 372; 19, с. 33]; *завсігди* – завжди [19, с. 87]; *кріпко* – дуже сильно [173, Т.4, с. 357]; *ниньки* – тепер, зараз, сьогодні [173, Т.5, с. 414], нині [19, с. 67]; *чимскорше* – чимскоріше [173, Т.11, с. 324]. Напр.: *Але доля, видко, здогадалась, яке в нього буде прохання, та й скоріше втекла* (СТВ5т, Т.4, с. 52); *А пісня може початись допіру...* (СТВ5т, Т.4, с. 60); *Тому в Щербин завсігди від зерна віяло грушевим пахіллям* (СХС, с. 130); *Придивлявся до Югини, сподобалась кріпко* (СВР1, с. 224); *Люди як люди – налякані вони тепер, бо ниньки й не такі голови позбуваються плечей*

(СТв7т, Т.5, с. 211); *Нарешті, коли німому хлопцеві минуло чотири роки, люди пораяли батькам відвести його чимскорше до Києва* (СВР1, с. 258).

Уведена Михайлом Стельмахом діалектна лексика – це ще один вагомий компонент об’єктивації периферійної зони аналізованого концепту, покликаний відтворювати локальний колорит, життя й побут подолян. У структурі номінативного поля концепту “Поділля” перераховані діалектні одиниці (як і топоніми та антропоніми) належать до асоціативної номінації (дет. у пит. 3.4.3).

3.4 Номінативне поле концепту “Поділля” в прозі М. Стельмаха

Сукупність усіх можливих об’єктивацій концепту (прямі номінації: ключове слово та його синоніми; похідні номінації: однокорінні слова; okazіональні індивідуально-авторські номінації; стійкі порівняння з ключовим словом; вільні словосполучення, які номінують ті чи ті ознаки, що характеризують концепт, фразеологізми і т. п.) формують його номінативне поле.

Номінативне поле художнього концепту “Поділля” структуроване за трикомпонентною моделлю Й. Стерніна – холістична, ознакова, асоціативна номінації [183, с. 10–11]. Така типізація вербалізаторів дозволяє дослідникові залучити до аналізу одиниці всіх частин мови, включити всю множину понять, які можуть так чи так об’єктивувати концепт, сприяє повному й різновекторному опису його структурно-сислової організації.

Холістична (цілісна) номінація художнього концепту представлена власним ім’ям предмета концептуалізації, його абстрактною чи загальною назвою, їхніми похідними дериватами, індивідуально-авторськими назвами, метафорами, евфемізмами і т. д. *Ознакова номінація*, незалежно від форми її вербального вираження (іменники, прикметники, дієслова, дієслівні форми, іменні словосполучення та ін.), актуалізує конкретні особливості концепту. *Асоціативна* – складається з репрезентативних, типових, упізнаних мовних

одиниць, здатних викликати у свідомості носія (носіїв) уявлення про предмет відображення в цілому, відсилати до нього. Розглянемо об'єктивації концепту “Поділля” за кожним типом номінації.

3.4.1 Холістична номінація концепту

Холістична номінація концепту “Поділля” в художніх текстах М. Стельмаха представлена: власним ім'ям концепту – топонімом *Поділля*; його дериватами – відтопонімними номінаціями *подільський, подільська, подільське, подільські, подоляни*; номінаціями на позначення загальних просторово-географічних назв регіону – *край, територія, місцевість, земля, район, батьківщина, світ*; ідіостильовими номінаціями концепту, вираженими за допомогою описових мовних зворотів – перифраз: *зелений і блакитний світ, наповнений співом птахів і бджіл; світ сонця; принадний світ, по хвилях якого розбрискуючи золоті краплини, плюскоте лукавий розгонистий місяць; близький і рідний світ; світ, з яким він ніколи не розлучався, в якому він родився, жив і помре, в якому родилися його діти і родяться його внуки; чарівний початок світу; світ найкращих споминів; світ соромливої заплаканої ромашки в святковім віночку; світ перлових світанків; світ, де пахоці сіна притрушує туман; тихий світ над яким летить-куриться зоряна імла; волошковий засніжений світ, що на невидимих решетах пересіває сяйво й підтемінь, а на місячних верстатах тче льняні рушники; світ, де є зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори; світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей; край, затьмарений фашистською неволею; дивний і розкішний край; край пшеничного колосу; рідна земля, земля, що уже прокидається, чуючи справжню весну; земля, що наближається, втираючи сльози скорботи і болю; земля його дитинства, його щастя і горя; земля наших предків; земля, що виростила мене і поміж людьми людиною зробила; земля, ушавлена героїчним народом і красою; райський куточок; краса*

України; партизанський край; архаїчною номінацією концепту Подільська губернія; військовою номінацією концепту Подільський укріпрайон.

Наведемо приклади вживання вказаних номінацій у прозі М. Стельмаха.

Поділля (64)

Призначено вас отаманом чотирьох важливих повітів **Поділля** (СТв7т, Т.2, с. 255); Мар'яни, загадкової мавки **Поділля** (СТв7т, Т.2, с. 254); «Чував, що вона переїхала вчителювати на **Поділля**, – наче зітхнув усередині і зразу ж махнув лопатою руки, ніби вигрібаючи свої жалі (СТв7т, Т.6, с. 155); Сяючи рудим півмісяцем бороди, старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитих, згонщиків, і чорних, мов гайвороння, молдавських ліверантів, і неспокійнооких поліських конокрадів, і кучматих румунських циган-переводчиків, які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на **Поділля** (СХС, с. 63)» [цит. за: 33, с. 50]; Про пустельника пішла велика слава, біля кринички виросла хрестова церква; і сюди в дні прощі на богослужби мало не з усього **Поділля** стікалися люди (СХС, с. 226); Ще за часів Київської Русі і за часів литовської та польської державності на **Поділля** приходили німецькі мандрівники, воїни і купці (СТв6т, Т.6, с. 447); І це еластичне полотно згодом розчахнуло перед ним чорні потайники Мюнхена і Берліна, які висмоктали з нього відомості про Україну і перекинули його з **Поділля** у Київ (СВР1, с. 334); Завтра ж подавайте заяву про звільнення і перебирайтеся на **Поділля** (СВР1, с. 336); Приїхав у творчу командировку на **Поділля** (СВР1, с. 372); З одного **Поділля** скільки викачали (СВР1, с. 448); Наша дослідна станція буде вивчати флору і фауну всього **Поділля**, допомагатимемо колгоспам одержувати вищі врожаї споживних лугових трав (СВР1, с. 498); Надіюсь, до нас будуть приїжджати люди з усього **Поділля**, а може, й України (СВР1, с. 498); Нелегко було на душі в молодого командира батареї, що поховав своїх бойових товаришів у лісах **Поділля** (СВР2, с. 131); «В душі він твердо вирішив: доведе свою супутницю до її дому – не кидати ж ворогам на поталу, а потім почне партизанити в лісах

Поділля (СВР2, с. 150)» [цит. за: 33, с. 50] ; *Він не зігнувся в окупації; як гусинь з дерев, зривав оголошення урядового радника, генерального комісара Волині та Поділля і самого рейхкомісара для України* (СВР2, с. 232); *І ось уже Радянська Армія могутньо постукала у брами Поділля* (СВР2, с. 398); *Довелося піти на хитрість – об’явити, що ми загін батька Федора, і податися знову на Поділля* (СВР2, с. 386); *Його рідня колись мала на Поділлі броварні, а тепер барон буде горілчану сльозу переганяти на золоту* (СТВ7т, Т.6, с. 368); *Там же на Поділлі новоспечений дворянин був урочисто вписаний у дворянську родословну книгу* (СХС, с. 17); *Недарма на Поділлі ще в давнину осідали німці* (СТВ6т, Т.6, с. 447); *І от зібравши великі матеріали про мертві ставки на Поділлі, він сьогодні пізнього вечора сів писати до центральної газети* (СВР1, с. 35) та ін.

Подільський, подільська, подільське, подільські (32)

«Який же це уряд народної республіки, коли в столиці його – в Кам’яниці-Подільському – подільський староста на нашій-таки землі садовить в тюрму, як злодіїв, одразу трьох наших міністрів? (СТВ7т, Т.2, с. 64)» [цит. за: 33, с. 50]; *От прочитаю вам, що його превосходительство, нам подільський губернатор, писав тоді міністру внутрішніх справ про наші страйки .... (СХС, с. 444); Ще подільським дідицям готувала вона з’їжу, а тепер, не лінуючись, готує йому (СТВ7т, Т.6, с. 251); «А той понуро зупинився біля яток, де ніжно тремтіли дівочі стрічки, квітував у сувоях барвистий крам, поблискували золотом і камінчиками сережки й недостиглою шипшиною червоніли оті коралі, що й спати по ночах не дають подільським дівчатам (СХС, с. 480); Листівки, передруковані Туром, як скарб, переходили з рук до рук, вивчалися напам’ять, як вивчаються вірші, і визволені підмосковні міста сузір’ями надій сяяли подільським селам (СВР2, с. 240); Тут, між високими, як дуби, подільськими глеками, примостилися старенька, облуплена дощами і часом столярня (СТВ7т, Т.2, с. 59); Хіба не краще спом’янути часи, коли в подільських лісах менше було всякої погані, а бджоли носили мед прямо на*

землю, бо не вистачало для них ні бортів, ні дуластих дерев (СТВ7т, Т.2, с. 137)» [цит. за 33, с. 50]; Ні, в синіх лабіринтах **подільських вечорів** (СТВ7т, Т.5, с. 153); І аж тепер, розмінявши п'ятий десяток на **подільських хлібах**, спадкоємиця тисячі десятин починає трохи розуміти, що таке чорнозем... (СТВ7т, Т.5, с. 323); Хтось, і вмираючи, буде думати про тебе, тиха зоре **подільських степів** (СТВ7т, Т.5, с. 337); Жорстока старовина відхиляє від нього згадки про молоду Чайчиху, стирає образ старої Чайчихи; в рядках універсалу головного регіментара українських і **подільських партій** королівського і Жечі Посполитої війська... (СХС, с. 262); Коло ліжка височить цілий стос **подільських і молдавських рябцунів** (СВР1, с. 70); Воно також може вихопити з **подільських ланів**... (СВР1, с. 499); «... а найбільше дякували величезні, мов столітні дуби, **подільські груші** – вони білими горами підіймались над селом і, здавалось, підводили його ближче до сонця чи місяця й обтрушували на нього пташиний спів (СТВ5т, Т.4, с. 136–138)» [цит. за: 33, с. 50]; Підіпригора з внутрішньої сторони кишені вийняв синю, з грубого обгорткового паперу газету – **подільські «Вісті»** (СТВ7т, Т.2, с. 51); Переджнивність лягла на засмучені **подільські ниви**... (СТВ7т, Т.6, с. 304); В минулому її соками і кров'ю спинялись орди Батия, ханів і султанів, і хто знає, чи пишались би так європейські держави, коли б не засіялись українськими костями придніпровські степи, **подільські рівнини** й зелені Карпати! (СХС, с. 39); «І от сьогодні дивізія після кількох днів оборони сама вдарила на ворога, на світанку вона зім'яла його центр і резерв і покотилася в долину, де раптом запалали **подільські біленькі хати**... (СВР2, с. 51)» [цит. за: 33, с. 50]; Але через якусь хвилину вона неждано обізвалася прекрасним самотнім голосом, що невідомо для кого з кобзарською тугою підіймався на битій **подільській дорозі** ... (СТВ7т, Т.2, с. 56); Якого високого чина заколисуєш ти на курнім **подільським пувіці?** (СТВ7т, Т.6, с. 385); «Тільки-тільки наважився щось таке оригінальне сказати їй, аж тут вигулькнув редактор, якого я сам нацькував на тебе, схопив мене за руку і мало не відірвав її: так дякував, що

наслав його на літературну перлину, яка вибузала з надр **подільської тверді і хлябі** (СТВ7т, Т.5, с. 163)» [цит. за: 33, с. 50]; «Демид навіть не зважив на те, що його Софія дуже худа, а це вже була чи не найбільша гандж для **подільської нареченої** (СХС, с. 265)» [33, с. 50–51]; *Навіть землю, чорну подільську землю, і ту почали красти й вивозити в рейх* (СТВ5т, Т.4, с. 20–21); *Його пращур отримав **подільську займанищину** від самої Катерини Другої* (СХС, с. 309).

Земля (28)

*Ти зможеш викохати таких громоходів, що по всій нашій **землі** і про тебе, і про них пролунає слава* (СВРІР, с. 114); *І знову потекла і запарувала на снігах вірна кров, височена куркульською кулею, ножем запродавця-лиходія, злостивого безбатченка, що, продавши свою дрібненьку трухляву душу, без торгів закладав міжнародним паліям долю нашої **землі**, долю наших батьків та дітей* (СВРІР, с. 157); *Справно воювали за свою **землю*** (СВР1, с. 229); – *Ну, от я й кажу, – прохолола гарячість Олександра Петровича, – щоб і подумати ніхто не посмів, що ворог утримається на нашій **землі*** (СВРІР, с. 237); *І чуття Дмитра роздвоюється: знає, що скрізь блукає чужинець, і не може уявити своєї **землі**, що стала полонянкою, не може уявити широкого шляху, оскверненого фашистами* (СВРІР, с. 273); *І засне чоловік, а сніг його хлопці, і не вбиті, а живі, міцні, напористі, з якими йому бити б та бити ворога, славою застеляти рідну **землю**, а потім прощатися зі своїми орлами, відпускати їх, героїв, у ясні простори ...* (СВРІР, с. 281); *А відвоюємо свою **землю** – з усіма почестями і на найкращому місці поховаємо обох братів* (СВРІР, с. 317); *Він і тут нагадував Яринці і добрим людям про безсмертне червоне знамено, під яким народилася їхня доля і доля їхньої **землі*** (СТВ7т, Т.6, с. 221); *Бідні невольники не мали тоді ні карти, ні трибуни, ні окулярів, ні папірців, а мали свою зірку і під нею бачили за тисячі верст рідну **землю*** (СТВ5т, Т.4, с. 97); – *Не мені, Григорію, треба дякувати, – задумано сказав Марко, – а тільки своїй рідній **землі**, своїм добрим людям* (СТВ5т, Т.4, с. 84).

Край (27)

*Так, інакшої думки ні в кого не могло бути, хто був чесним громадянином свого **краю**: убий ворога, задуши його, втопи, що хочеш зроби, а зведи із землі (СВР1, с. 365); У наших **краях** є кілька місцевих популяцій, що дають кращі врожаї, ніж відомі татунки (СВР1, с. 148); Іч, приїхало, якого давно не бачили в наших **краях** (СТВ5Т, Т.4, с. 110); Навіть худоба пізнає свій **край** (СВР1, с. 333); Орли у рідні **краї** летять, – охопив дужою рукою вузькі плечі комісара, і той скам'янів біля командира, потім витягнувся, ступив крок уперед і знову, немов не довіряючи собі, завмер на місці (СВРІР, с. 267).*

Батьківщина (10)

*Воювати будемо з фашистами, **Батьківщину** боронити (СВРІР, с. 228); Буде щаслива наша **Батьківщина** – і ми будемо щасливі з нею (СВРІР, с. 228); До останнього подиху **Батьківщину** захищатимемо (СВРІР, с. 298); Мати **Батьківщина**, люди, діти і внуки ваші будуть гордитися вами (СТВ7Т, Т.6, с. 207).*

Місцевість (5)

*Легко між деревами ішла Соломія, по рідних прикметах пізнаючи **місцевість** (СВР1, с. 308); Земля своя, **місцевість** знайома, люди добрі, а ліс широкий – хватить де сховатись і де фашиста пригостити (СВРІР, с. 254).*

Район (4)

*– Це називається – наводять порядки в партизанському **районі** (СВР1, с. 376); Вони повідомили про наближення великої навали усі села партизанського **району** (СВР1, с. 207).*

Партизанський край (3)

*По селах залишилися тільки загони самооборони, коменданти та дозори, що охороняли **партизанський край** і водночас стежили, пробиваючись у глиб Поділля, за діями ворога (СВР2, с. 332).*

Подоляни (2)

*Коли присяжник султанський – гетьман Петро Дорошенко почав стверджувати своє гетьманування ятаганом Магомета IV, **подоляни**, щоб не попасти в турецьку кормигу, стали тікати на Слобідську Україну (СВР1, с. 154); В прадавні часи **подоляни** торгували пшеницею аж з Грецією або через Аккерман вивозили за Дунай (СВР1, с. 356).*

Краса України (2)

*Поділля – **краса України**, – знову став у театральну позу Круп'як і розсміявся (СВР1, с. 448); Поділля моє дороге, **краса України!** (СТвбт, Т.6, с. 276).*

Подільська губернія (2)

*Це не дівчина, а мрія усіх теперішніх областей, що входили колись до складу **Подільської губернії!** (СТв7т, Т.5, с. 162).*

Подільський укріпрайон (1)

*Стаю фахівцем по травах, бо **Подільський укріпрайон** теж травами обріс (СВТ, с. 450).*

Територія (1)

*Де є **територія**, що має такої якості залізо? (СТв7т, Т.5, с. 141).*

Уживання ідіостильових номінацій концепту подано в питанні 3.1.1., тому вважаємо доцільним не дублювати цей фактичний матеріал. Усього в текстах М. Стельмаха зафіксовано 37 холістичних номінацій концепту “Поділля” з кількісним показником 205 слововживань.

3.4.2 Ознакова номінація концепту

Ознакова номінація концепту “Поділля” в художніх текстах М. Стельмаха виражена мовними одиницями, яким властива характеризуюча функція: іменники, прикметники, займенники, дієслівні форми, прислівники, словосполучення, прийменниково-займенникові конструкції, граматичні основи, прикладки, відокремлені означення, прості та складні речення.

Об’єктивації, що належать до названого вище типу номінації згруповано за такими когнітивними ознаками-особливостями, наведеними в порядку зменшення їхнього кількісного складу:

Розкішна, мальовнича природа (36)

Перли в протоках Дністра (5), ріки повноводі (1): *Що то за дивний і розкішний край: ґрунт родючий, **ріки повноводі**, навіть **перли** колись виловлювали в протоках Дністра* (СХС, с. 355–356); *Тут були **перли**, виловлені з Дністра* (СТв7т, Т.5, с. 325); *Коли він почув, що в Дністрі водилися **перлові скойки**, враз так витріщився на богоматір, неначе ждав, що на ній з’являться розграбовані скарби, потім щось занотував у записну книжку* (СТв7т, Т.5, с. 325); *Може, весною, ми й знайдемо **перли в Дністрі** ...* (СТв6т, Т.6, с. 449) та ін.

Зацвіли дерева (3): *Тривожно шумить Великий шлях, міцно пахне **теплий липовий цвіт**, купаючи Дмитра в своїх хвилях, як і в давнину, коли його ще немовлям носила мати на поле у жнива* (СВР2, с. 62); *На Великдень саме **зацвіли сади, вакханалія вишневого цвіту** прямо-таки приголомшила її, а найбільше дякували величезні, мов столітні дуби, подільські груші – вони білими горами підіймались над селом і, здавалось, підводили його ближче до сонця чи місяця й обтрушували на нього пташиний спів* (СТв5т, Т.4, с. 136–138).

Засніжені сади (1): *Неначе з птичого польоту, внизу вирізьблявся чотирикутник села Івчанки, оторочений з усіх боків **засніженими садами*** (СВР1, с. 403).

Зелено-рожеві струмки (1): *Сніги і сніги. Легкі, пухнасті. Вони оживають із світанком, вбирають у свою голубінь **зелено-рожеві струмки**, що починають пробиватися з-за дерев Великого шляху* (СВР1, с. 368).

Скелястий берег ріки (1): *Вони все крутіше і крутіше підіймались до Забужжя і десь над самим **скелястим берегом ріки** зливалися з хмарами* (СВР1, с. 290).

Круті пагорби (1), зелені долини (1), вибалки (1): *Деякі партизани невеликими групами переправлялися через Буг, по стежках підіймались на **круті пагорби** і зникали в полумисках **зелених долин**, у **вибалках**, у чепурних селах, що потопали тепер у яблуневому квіту* (СВР2, с. 319).

Зеленуватий Буг (1): *Підмиваючи хвилею ворожі трупи, тихо, і спокійно хлюпав біля **гордих бійців зеленуватий Буг*** (СВР2, с. 406).

Зелена росиста паша поміж чорними стернями (1): *Іван Тимофійович оглянувся навколо, і щасно запам'ятовувалось: і Великий шлях, і димок на хвилястому гребені **горбка**, і **зелена росиста паша поміж чорними стернями** ...* (СВР1, с. 259).

Синій Згар (1): *На Літинщині, біля **синього Згару**, живе її сестра, а на Донбасі в шахтах добуває вугілля брат* (СТв7т, Т.5, с. 29).

Лісисті яруги (1), купинясте болото (1): *Зібрали у клуночки убогі пожитки, з'їли по невеликій скибці вже зацвілого хліба і обережно пішли **купинястим болотом** до Майданів – невеликих хуторів, що ховалися в **лісистих яругах**, далеко-далеко від битого шляху* (СВР2, с. 317).

Верболози і явори сяють глянсуватим листом (1): *У високому блакитному небі паслися кучеряві білі хмари, над берегом **сяяли глянсуватим листом верболози і явори**, а сонячна дорога, перекинута через Буг, ворушилася живими злитками кипучого срібла* (СВР1, с. 489).

Діброва, що зверху кутається небом, а знизу туманцем (1): *Я проїжджаю село, ... і опиняюся в **діброві**, що зверху кутається небом, а знизу туманцем* (СВТ, с. 536).

Небо розколювалося матовою смугою ранку (1), небо трепетало свіжими барвами (1): *Здається, зараз вони йдуть не до Бугу, а піднімаються хвилястими кручами на горбовини прихмареного неба, що вже **трепетало свіжими барвами і розколювалось матовою смугою ранку*** (СВР1, с. 403).

Глинисті червоні горби (1), крутояри (1): *Ось і Майдан-Трепівський, і річка Згар, і **крутояри, глинисті червоні горби**, що обросли хатами-білянками* (СВТ, с. 715).

Розкішна природа (1), ласкава природа (1): *Після **розкішної і ласкавої природи** Поділля його все дивувало в глибині поліських древлянських нетрів...* (СТВ7т, Т.2, с. 54).

Розкішний липовий парк (1): *Забравшись у **розкішний липовий парк**, що розрісся недалеко від дороги, полягали на сонці, поговорили трохи, а потім Дмитро вийняв топографічну карту, розстелив на траві, і обидва з цікавістю почали вивчати «легенду» та розшифровувати місцевість рідного Поділля* (СВР1, с. 313).

Безмежні простори (1): *Знову пригадалося дороге повідомлення, і добре стало на душі, немовби отой гарматний грім уже перекинувся сюди, в **безмежні простори** Поділля* (СВР2, с. 387).

Стрімкі піраміди молодого парку (1): *В центрі села, над **стрімкими пірамідами молодого парку**, височіло кілька двоповерхових будинків – колбуд, школа, лікарня, правління колгоспу, а далі, понад рівними вулицями, неначе лялькові, білили нові будівлі колгоспників* (СВР1, с. 403).

Кінська м'ята, що рясно росте над водою (1): *Під ногами в'юнися самовитий вітер, шелестіло підірпіле листя, і тоскно пахла підгнила **м'ята, що так рясно росте над водою** на Поділлі* (СВР2, с. 202).

Зеленими човниками поблискує листя конвалії (1), круги чебрецю (1), парасольки перекувітлого кмину (1): *Вздвож дубини на Великому шляху з липами перемежовуються старі велетні дуби; на ровах **зеленими човниками***

поблискує листя конвалії; темніють круги чебрецю, парасольки переквітлого кмину (СВР2, с. 114).

Лісове (27)

Ліси (10), переліски (1), по-лісовому (1), цей ліс (1): *Уже небо підпливало кров'ю, уже, прокидаючись, неначе море, глухо стугоніли ліси, коли він легко, по-лісовому, поспішав до Городища* (СВР2, с. 137); *Лісами чи перелісками, ярами і забутими дорогами добирається Чигирин до Синяви, де ще підлітком з батьком розчищав, пиляв і складав у сажні графський ліс* (СТВ7Т, Т.6, с. 443); *Маршрут такий: спочатку на Яцьківські ліси, потім виходимо в Чечельницький район, форсуємо річку Рівець – теперішній кордон, і тут, у цьому лісі, – показав окреслене кружальце на карті, – знову сходимося всіма силами* (СВР2, с. 350); *А над усім привіллям жовто-зеленою хвилею здіймався Великий шлях, упливаючи високим гребенем у синій ліс* (СВР1, с. 319); *Після монастиря медвинці з тиждень прожили в тривожних нахололих лісах, зрідка по ночах заскакуючи в село* (СХС, с. 563); *Не жалкуючи, що відмовився поїхати на прогулянку до Городищанських лісів ...* (СВР2, с. 7); *Вже кілька днів тривожився він у глухих лісах, понад дорогами виходив ближче до прибузьких сіл, придивляючись, чи не йде звідти його загибель* (СВР1, с. 32).

Закільцьоване колонадами лісів (1): *Найбільше радувало, що до закільцьованого колонадами лісів Городища простяглися нитки зв'язку ...* (СВР2, с. 191–192).

Велетні дуби (1): *Деся біля півночі вони виїхали на Королевщину, над якою то тут, то там урочисто підіймались поодинокі велетні дуби* (СТВ5Т, Т.4, с. 235).

Дуби-близнюки (1): *Як із старими побратимами, привітався Дмитро з дубами-близнюками на Городищі ...* (СВР2, с. 276).

Два дуби, що вирости з одного кореня (1): *... і підіймав угору два дуби, що вирости з одного кореня* (СВР2, с. 182).

Могутні дерева підводились могутньо над лісом (1), могутні дерева грудьми стрічали бурі і негоди (1), розлогі дерева (1): *Важкий туман закрив його подвір'я, село, і тільки неясно бовваніли на Великому шляху розлогі дерева* (СВР2, с. 147); *Могутні дерева підводились могутньо над лісом, перші грудьми стрічали бурі і негоди, даючи у своєму листі притулок соколу* (СВР2, с. 182).

Дерево, що має червону, як і людина серцевину (1): *Це єдине дерево на Поділлі, що має червону, як і людина, серцевину* (СТВ7Т, Т.2, с. 32).

Осіннє дерево, що не знає, куди подіти своє журливе золото (1): *Йому не снилися фантасмагоричні гоголівські образи – до нього прийшла невідома Золота Липа, тільки не річкою, а осіннім деревом, що не знає, куди подіти своє журливе золото* (СТВ7Т, Т.6, с. 82).

Розлогі липи (1): *Осторонь, наче з віків, впливає зелений Великий шлях, шумить розлогими липами ...* (СВР1, с. 187).

Лісове озерце (2): *... уклонився прахові Стражникова і ще кількох партизанів, що знайшли вічний спокій біля притихлого лісового озера* (СВР2, с. 276); *Колись Дмитро любив відпочивати в Городищі, там, де високий вал підходив до спокійного лісового озера ...* (СВР2, с. 182).

Лісові пейзажі (1): *На причілковій стіні поміж вікнами красувалися у рушниках великі портрети вождів, їх подарував Маркові Григоровичу відомий український художник, що минулого року гостював у пасічника, малюючи чудові лісові пейзажі, глибокі яри і Городище* (СВР1, с. 474).

Лісова прохолода (1): *Ночами тривожились прибузькі луги, даючи притулок перелітним птахам, а дні дивовижно пахли доспілими яблуками і лісовою прив'ялою прохолодою* (СВР1, с. 308).

Наше (18)

Наша земля (14): *Який же це уряд народної республіки, коли в столиці його – в Кам'янці-Подільському – подільський староста на нашій-таки землі садовить в тюрму, як злодіїв, одразу трьох наших міністрів?* (СТВ7Т, Т.2,

с. 64); *А може, на дереві народів **нашої землі** українська гілка дасть щедрий цвіт і плід!?* (СХС, с. 39); *Що ворог на **нашім** Поділлі загине...* (СВР2, с. 263); *Тоді на **нашім** Поділлі, коло Бугу на кручі, де тепер каменоломні стоять, жив брат Іван із сестрою Яриною* (СВР2, с. 11); *Він! **Наши** Великий шлях!* (СВР2, с. 206).

У нас (3): *У нас на Поділлі, в Браїлівщині, німці з гайдамаками навіть до шибениць влаштовували черги...* (СТВ7Т, Т.2, с. 158); *А першими колоністами у нас на Поділлі були князі Вюртемберзькі та Нассау-Зіген, – вела далі пані Пасикевич* (СТВ7Т, Т.5, с. 324); *Засилають вороги усяку погонь, щоб своя не вивелась. У нас тут орудували і Гальчевський, і Шепель, і Палій* (СТВ5Т, Т.4, с. 126);

Наша хата (2): *Та не журіться, скоро і до Дніпра поближчає, і хату нашу побачте* (СТВ6Т, Т.6, с. 298); *Ходіть до **нашої хати**, перепочиньте трохи з дороги, а я швиденько відкину вам картопельки з огірками* (СТВ7Т, Т.2, с. 128).

Наше село (2): *А ви знаєте, чого **наше село** зветься Медвин?* (СХС, с. 242); *Отак **наше село** і втратило своє кінцеве «о» і вже два віки зветься – Медвин* (СХС, с. 242).

Наше село, як у вінку, стояло в лісах (1): *Ще недавно, беру приклад, **село наше, як у вінку, стояло в лісах**, а тепер тільки Городище не вирубане та трохи прорідженого Береста залишилося* (СВР1, с. 218).

Наше жито (1), наша пшениця (1): *Ще за Хмельниччини Павло Алепський, син антіохійського патріарха Макарія, подорожуючи по Україні, дуже радів, що в **наших житах та пшеницях** може сховатися верхівець* (СТВ7Т, Т.6, с. 83).

Наші ліси (1): *Коли військо Богдана Хмельницького проходило **нашими лісами**, то селяни стрічали його медом і вином* (СХС, с. 242).

Наші люди (1): *Не сьогодні-завтра вдарять **наші** з-над Дністра і Бугу* (СТВ7Т, Т.2, с. 180).

До нас (1): *Ще за часів Київської Русі і за часів Литовської та Польської державності до нас на Поділля приходили німецькі мандрівники, воїни і купці* (СТв7т, Т.5, с. 324).

Хвилясте, горбисте (13)

Хвилясті обриси лісів (1): *Над хвилястими обрисами засніжених лісів почала грати срібна креш ...* (СХС, с. 33).

Хвилясті зароби (1): *За рікою привільно, широко розкинулось зелене Забужжя, порізане хвилястими заробами, обсіяне невеликими округлими виярками* (СТв7т, Т.2, с. 186).

Хвилясті кручі (1): *Здається, зараз вони йдуть не до Бугу, а піднімаються хвилястими кручами на горбовини прихмареного неба ...* (СВР1, с. 403).

Круча, що круто обривалась над Бугом (2): *І зараз у дужому пориві злітав на димчасту кручу, що круто обривалась над самим Бугом* (СВР1, с. 403); *На гранітну мускулисту кручу, що обривалася біля самого Бугу, розгонисто вилетів вершник в будьонівці, здибивши коня, застиг на крутому іскристому виступі* (СТв7т, Т.2, с. 185).

Хвилясті вишняки (1): *В його зм'якшеному світлі все навколишнє окреслювалося чітко і рельєфно, неначе і дальні хати, і хвилясті вишняки, і примхливі лінії Бугу, і корови в долині були з якогось малювання* (СВР2, с. 318–319).

Хвиляста смуга туману (1): *Парувала земля, парували луги, і лінія Бугу вгадувалася по хвилястій непохитній смузі туману, по блідих спалахах ворожого вогню, по гуркоту вибухів* (СВР2, с. 405).

Хвиляста лінія Бугу (1): *І коли ущухли на лівому березі гармати, на правому вздовж хвилястої лінії Бугу знялися угору червоні ракети* (СВР2, с. 405).

Хвилястий гребінь горбка (1): *Іван Тимофійович оглянувся навколо, і щасно запам'ятовувалось: і Великий шлях, і димок на хвилястому гребені горбка ...* (СВР1, с. 259).

Хвилі (1): *Виразно бачив на зелених **хвилях** Бугу Мірошниченка...* (СТВ7т, Т.2, с. 182).

В'юниться смуга дубового лісу (1): *Попереду **фіалково в'юнилась смуга дубового лісу*** (СВР2, с. 178).

Спадало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби (1): *... він жбурнув газету на заднє сидіння, вступив очі в скло, за яким **спадало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби** його рідне Поділля* (СТВ7т, Т.5, с. 311).

Своє (12):

Своє село (4): *Під Проскуровом у першій сутичці з німцями одчайдух Мамура підняв руки вгору, а ще через тижнів два з'явився у **своєму селі** і ревно взявся за старе ремесло* (СТВ5т, Т.4, с. 92); *Вдруге ж чоловік хотів вислизнути, коли проходив Майданами недалеко від **свого села*** (СВР2, с. 50); *Закінчиться війна, синочки, і ми назвемо **своє село** Партизанським...* (СВР2, с. 100); *Уже недалеко від **свого села** її перестріло семеро хворих людей* (СХС, с. 507).

Своя земля (3): *Три літа і три зими шукав брат свою сестру, бився з ординцями і на **своїй**, і на чужинській землі* (СВР2, с. 12); *... бачив усю **свою землю**, непорізану, неподілену, в п'яти шматках, як п'ять пальців однієї руки* (СТВ7т, Т.2, с. 182); *Через те що Катерина без **своєї землі** мала бути довідку чужою робітницею, вона для кожної своєї дитини знаходила на Бuzі острів, діти втішались її наділом, втішалася з ними і мати, сподіваючись на інший наділ* (СТВ7т, Т.2, с. 208).

Своя хата (1): *Коли виїхав із лісу, тільки побачив чорний дим і стовп рівного полум'я замість **своєї хати*** (СВР2, с. 11).

Поріг своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою (1): *Чи живий твій шофер Ганник, чи водить машину десь над Дінцем, щоб довести її до зеленого Бугу, до **порога своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою*** (СТВ6т, Т.6, с. 276).

Своє лісництво (1): *Ми тебе доведем до **свого лісництва**, а там уже рукою подати до Тарнорудів* (СТВ7т, Т.6, с. 120).

Свої береги (1): *Поспішаючи до Бугу, він співав неголосну, але переможну пісню весни і розмивав зорі, прибивав їхній цвіт до своїх берегів* (СХС, с. 297).

Свої партизани (1): *Дмитро наказав своїм партизанам, що потрапили під перехресний кулеметний вогонь, відступити від півострова, а сам із штабним взводом помчав до Бугу* (СВР2, с. 315).

Родючий ґрунт (11)

Чорнозем (4): *Копаємо ми сьогодні яму. Півметра викопали – чорнозем! Сімдесят сантиметрів – чорнозем! Копаємо метр – і знову чорнозем!* (СТв7т, Т.5, с. 323); *І аж тепер, розмінявши п'ятий десяток на подільських хлібах, спадкоємиця тисячі десятин починає трохи розуміти, що таке чорнозем...* (СТв7т, Т.5, с. 323).

Розбухлий чорнозем (1): *Запахли побузькі села, зігриваючи холодне сіре небо, вистеляючи теплим попелом розбухлий чорнозем* (СВР2, с. 403).

Тлустий чорнозем (1): *Чи не того барона, що приїхав міряти тлустий чорнозем для свого маєтку?* (СТв7т, Т.6, с. 385).

Глизявий чорнозем (1): *Тоненька, мов горсточка конопель, молодиця і дощ гнеться над лопатою, босою ногою заганяє її в напівзотлілу стерню і з силою вивертає глизявий чорнозем, на який одразу ж капають краплі дощу, і тому, здається, що свіжоскопана земля покривається сльозами* (СВР1, с. 24).

Масний чорнозем (1): *Жінчина рідня ніколи не радувала Аркадія Валеріяновича – ці золотушні пагони старовинного дворянського роду не здатні були дати хоч який-небудь зачучверілий цвіт на теперішній землі: масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте, спливав з їхніх рук, як спливає весною прибережний пісок* (СХС, с. 247).

Глина, як масло, як золото (1): *А далі глина, як масло, як золото! О Поділля!* (СТв7т, Т.5, с. 323).

Родючий ґрунт (1): *Що то за дивний і розкішний край: ґрунт родючий, ріки повноводі, навіть перли колись виловлювали в протоках Дністра* (СХС, с. 355–356).

На Поділлі хліб на кіллі, пироги на плоті (1): *А це ж найбагатша земля наших предків, про яку, як вам відомо, й досі співають: «На Поділлі хліб на кіллі, пироги на плоті ...»* (СХС, с. 37).

Рідне (10)

Рідна земля (6): *Колись, чуєш, у давню давнину на нашу **рідну** землю напали турки і татари* (СВР2, с. 11); *... він жбурнув газету на задне сидіння, втупив очі в скло, за яким спадало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби його **рідне** Поділля* (СТВ7т, Т.5, с. 311); *І передчуття радості, надії, добра, що наближається до **рідного** Поділля, не покидало під час всієї дороги* (СВР2, с. 393); *Я й досі пам'ятаю, як у моїх **рідних** Дяківцях після бою плакали осиротілі коні: вони раніше дізнавалися і раніше оплакували убитих, аніж матері й дружини...* (СВТ, с. 638); *М'яко і тривожно шуміло небо, так, як у дитинстві шуміло йому в **рідній** лісовій Жданівці* (СВР2, с. 80); *І аж тільки на осінньому полі полегшено зітхнула, коли над нею двома великими крилами нахилився **рідний** Великий шлях* (СВР2, с. 178).

Рідні займанщини (1): *... а думки вихлюпувалися за їхні вінця, радіючи й журачись, птахами викружлювали над полем і опускалися на **рідних** займанщинах, і притуманених клаптях землі ...* (СТВ5т, Т.4, с. 22).

Рідні простори (1): *І невимовно захотілося жити – не калікою, а міцним воїном, вийти на шлях, коли весняна синь сповиває далекі **рідні простори**, а в небі урочисто курличуть журавлі, летячи в забузькі плавні* (СВР1, с. 136).

Своє рідне село (1): *Марко дибуляв **своїм рідним** скрижанілим селом, неначе по шматку якоїсь омертвілої планети* (СТВ5т, Т.4, с. 49).

Рідні руки нескореного міста (1): *Найбільше радувало, що до закільцьованого колонадами лісів Городища простяглися нитки зв'язку і **рідні** руки нескореного міста* (СВР2, с. 191–192).

Село (8)

Гарне село (2): – *З Бруслинова? **Гарне село*** (СХС, с. 391); – *Гарне село. Де ж воно буде?* (СТВ5т, Т.4, с. 121).

Хороше село (1): *Хороше село. За садами хат не видно* (СВР2, с. 98).

Препаскудне село (1): *Ох і препаскудне село це Озерне* (СТВ7т, Т.5, с. 329).

Село, схоже на вивернутий з корінням пеньок (1): *Своїми обрисами село Медвин було схоже на вивернутий з корінням високий пеньок, втиснутий стовбуром на схід* (СХС, с. 198).

Село, що мальовниче розкинулось (1): *Діставши від штабу партизанського з'єднання триденний відпочинок, Дмитро повіз загін у село Погоріле, що мальовниче розкинулось на крутих пагорбах понад Бугом* (СВР2, с. 318).

Чепурні села, що потопають у яблуневому квіту (1): *Деякі партизани невеликими групами переправлялися через Буг, по стежках підіймались на круті пагорби і зникали в полумисках зелених долин, у вибалках, у чепурних селах, що потопали тепер у яблуневому квіту* (СВР2, с. 319).

Село відкрите всім вітрам (1): *У червоно-блакитному надвечір'ї чітко вирізблялося обшпарене, відкрите всім вітрам село Івчанка, що споконвіку робило на безкраїх ланах поміщика Колчака* (СВР1, с. 5).

Чепурні сільські хати (8)

Хати-білянки (1): *Ось і Майдан-Трепівський, і річка Згар, і крутояри, глинисті червоні горби, що обросли хатами-білянками* (СВТ, с. 715).

Хати-білянки, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів (1): *Але й досі в хатах-білянках, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів, печаляться матері котовців і червоних козаків* (СТВ7т, Т.6, с. 6).

Біленькі хати (1): *І от сьогодні дивізія після кількох днів оборони сама вдарила на ворога, на світанку вона зім'яла його центр і резерв і покотилася в долину, де раптом запалали подільські біленькі хати: втікаючи, фашисти мстилися, випалюючи села і вбиваючи людей* (СВР2, с. 51).

Чепурна хатинка (1): *І хто його зна, чи то картопля, чи то чари варились тієї вечорини в її чепурній хатинці, бо того ж вечора затривожилось серце*

молодого бурлаки, що півпарубком подався у Летичівські ліси до партизанів Ткаченка... (СТВ7т, Т.5, с. 96).

Дальні хати (1): *В його зм'якшеному світлі все навколишнє окреслювалося чітко і рельєфно, неначе і **дальні хати**, і хвилясті вишняки, і примхливі лінії Бугу, і корови в долині були з якогось малювання* (СВР2, с. 31–319).

Ошатні в білих свитах хати (1), хати, немов дівчата перед весільним танцем (1): ***Ошатні в білих свитках хати притихли, немов дівчата перед весільним танцем*** (СТВ7т, Т.6, с. 183).

Невелика хатина, мов гніздо ластівки (1): ***Невелика хатина, мов гніздо ластівки, приліпилась біля червоного глиняного шпилья, що, ширшаючи, спускався навислими зморшками до Бугу*** (СВР2, с. 321).

Заквітчані поля (7)

Поле, мов діброва (1): *В івчанців, напевне, **поле, мов діброва, стоїть**, – ні одна сніжинка не розкотиться?* (СВР1, с. 419).

Поле у жнива (1): *Тривожно шумить Великий шлях, міцно пахне теплий липовий цвіт, купаючи Дмитра в своїх хвилях, як і в давнину, коли його ще немовлям носила мати на **поле у жнива*** (СВР2, с. 62).

Поля, накупані сонцем і грозами (1): *... і досі в **накупаних сонцем і грозами полях** з-під серпа й сльози поглядають матері на приїмлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в ногу історії коники-коні* (СТВ7т, Т.6, с. 6).

Святкові ниви (1): ***Святковими нивами**, закинутими путівцями, напівзабутими стежинами він дійшов до Копайгородка* (СТВ7т, Т.6, с. 242).

Голубі жита (1): *Не жалкуючи, що відмовився поїхати на прогулянку до Городищанських лісів, Дмитро увійшов у **голубі жита**, і вони прикрили його прогрітими хвилями* (СВР2, с. 7).

Стиглі жита (1): *А коли скоропадчикам наспіла підмога, кинулися в **стиглі жита*** (СТВ7т, Т.6, с. 269).

Високі жита, що вже завітували (1): *Під іскристим півднем зелено шумить Великий шлях, упираючись широким, туго натягнутим луком у високі жита, що вже завітували на все поле* (СВР2, с. 7).

Місцеві дороги (7)

Закинуті путівці (1), напівзабуті стежини (1): *Святковими нивами, закинутими путівцями, напівзабутими стежинами він дійшов до Копайгородка* (СТВ7т, Т.6, с. 242).

Курний путівець (1): *Якого високого чина заколисуси ти на курнім подільським путівці?* (СТВ7т, Т.6, с. 385).

Бита дорога (1): *Але через якусь хвилину вона неждано обізвалася прекрасним самотнім голосом, що невідомо для кого з кобзарською тугою підіймався на битій подільській дорозі ...* (СТВ7т, Т.2, с. 56).

Притихлі дороги, з яких не сходить місяць (1): *Зараз притихлими дорогами, з яких не сходить місяць, ми з дідусем повертаємося із Майданів* (СВТ, с. 556).

Стратегічна дорога (1): *А це стратегічна дорога. Машин ми можемо на ній, як дичини, набити* (СВР2, с. 133).

Приїмлені шляхи (1): *... поглядають матері на приїмлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в ногу історії коники-коні* (СТВ7т, Т.6, с. 6).

Ваше (6)

Ваша земля (3), ваш хліб (1): *Може, весною, ми й знайдемо перли в Дністрі, а зараз вивозити вашу землю, ваш хліб, жири, залізо, марганець, нікель, молибден, робочу силу...* (СТВ6т, Т.6, с. 449); *Правда, вирвався з мішка на вашому Поділлі* (СТВ5т, Т.4, с. 62); *Отже, ніч промайне, потім дорога – і ваша Супрунівка* (СВР2, с. 98).

Ваше село (2): *Громадяне Горицвіт, чи ствердите ви свідчення більшості свідків, що бійка на урочищі «Горбок» була розпочата по гарячності членом союзу «Серп і молот» громадянином вашого села Степаном Кушніром?* (СВР1,

с. 280); *Уже й місце облюбав, вибрав для своєї станції – над самим Бугом, біля вашого села* (СВР1, с. 494).

Моє дороге (6)

Моє (2): *Поділля моє, добрий зелений світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей!* (СТвбт, Т.6, с. 281); *Ще усміхнуться тобі вечори ясним місяцем, світанки – зірницею, а глибокі дні – красним сонцем; і в села твої, і глибокі яри прибудуть вояки-сини з далекого краю, Поділля моє* (СТвбт, Т.6, с. 277).

Моє дороге (1): *Поділля моє дороге, краса України!* (СТвбт, Т.6, с. 276).

Моє, смутком прибите (1): *Поділля моє, смутком прибите!* (СТвбт, Т.6, с. 277);

Моє село у садах, у вербах, у тиші (1): *Оце ж під Китайгородком, у самій долині, стоїть собі моє село, у садах, у вербах, у тиші* (СТв7т, Т.5, с. 259).

Мої ставки (1): *Мої ставки пережили Олександра й Миколу, Керенського й Скоропадського, то, дасть бог, переживуть і Троцького* (СВР1, с. 38).

Рибні місця (4)

Карасюваті місця, що й не снилися (1): *Поки тут буде молотися, ти з моїм кумом візьмись за рибалку. Він поведе тебе на такі, чуєш, карасюваті місця, що й не снились нікому* (СТв5т, Т.4, с. 256).

Карасині місця (1), в'юнячі місця (1): *Поміж вербами і верболозами я на ковзанах помчав до тієї Ведмежої долини, де побіля містка самотіє хутірець – однокатка і де ми колись з дідом знаходили в'юнячі й карасині місця...* (СВТ, с. 674).

Мішки риби (1): *Оце щойно здибався з одним рибалкою, то він сказав; у Щедровій тепер наловлюють цілі мішки риби* (СВТ, с. 709).

Святе місце (3)

Оновлення ікони (3): *Думаєш, оновлення ікони в Березівці не його рук справа?* (СВР1, с. 79); – *В Майдані ікона оновилася. / – Знову оновилася? – дивується чоловік* (СВР1, с. 83).

Нічне (3)

Місячна ніч в жнива (1): *Неначе вчора зустрівся місячної ночі в жнива на Великому шляху з Югиною, неначе вчора виглядав Марту біля гаю...* (СВР2, с. 61).

Літня ніч (1): *І найчастіше згадувалась зустріч літньої ночі на Великому шляху* (СВР2, с. 174).

Холодна ніч (1): *Холодної ночі добрався молодий Варчук до неспокійного голосу лісу і чомусь полегшено зітхнув, коли увійшов у Куций яр* (СВР2, с. 219).

Вечірне (3)

Погожий темний вечір (1): *Погожого темного вечора Дмитро приїхав у село Супрунівку* (СВР2, с. 308).

Вечірні барви (1), стрепенулася зоря (1): *Вечірні барви тихо облягали село; над Великим шляхом стрепенулася зоря, і десь далеко-далеко запечалилась пісня* (СВР2, с. 331).

Тиха зоря (1): *Хтось, і вмираючи, буде думати про тебе, тиха зоре подільських степів* (СТВ7Т, Т.5, с. 337).

Його (3):

Його село (2): *Скочив на віз, ледве приховуючи усмішку: завжди його село сміялося з багринських селян, які в розмові, і особливо перед літерою «р», випускали «г»* (СВР1, с. 236); *Тату, візьміть мене з собою, – знову попросився Андрій, коли Дмитро приїхав на Біле озеро – зовсім висохле і заросле чагарниками болото, де розташувалися люди його села* (СВР2, с. 345).

Його хата (1): *Над самим Бугом із мороку пароплавом окреслюється його нова осиротіла хата* (СВР2, с. 121).

Ранкове (2)

Росяний ранок (1): *Росяного ранку з ремінною оброттю в руках, наче він розшукує коня, іде в Супрунівку* (СВР2, с. 107).

Ясний зелено-голубий світанок (1): *Ясний зелено-голубий світанок підіймався над берегами Бугу* (СВР2, с. 315).

Старе (2)

*Думалось піти аж до **старого** Городища в несходимому яру (СВР1, с. 473); Нарешті Андрій упросив батька піти в яр – хотів побачити **старе** Городище (СВР2, с. 13).*

Їхне (1)

*Здавалося, те далеке і радісне світло першої великої перемоги осяяло їхні серця і чола, і не таким страшним ставав майбутній наступ фашистів на **їхне** Городище (СВР2, с. 236).*

Твоє (1):

*І в нас пройшли чутки, що в **твоїй** Синяві партизанить Левко Біленко... (СТВ7т, Т.6, с. 444).*

Тісне (1)

*На Поділлі тіснота, мов на цвинтарі (1): *Десь, кажуть люди, є країни, що ніколи не знали сутужу на землю, а **на** нашому **Поділлі тіснота, мов на цвинтарі**, поганенька нивка, дорожче важить, аніж людське життя: за плугом зачеплену межу брат братові голову розвалює* (СТВ7т, Т.2, с. 229).*

Вечорниці (1)

*Ввечері на Поділлі не дозволено ніде стрічатися хлопцям й дівчатам, окрім хати (1): *Тільки закінчилась пісня як почувся сміх і дівчата почали розбігатися, бо на вулиці справді з'явилися парубки, а **ввечері на Поділлі не дозволено ніде стрічатися хлопцям і дівчатам, окрім хати*** (СТВ7т, Т.2, с. 260).*

Низинне (1)

*Звідси, за широкими плесами чистого, незавіяного льоду, на багатьох кілометрах розтяглося **низинне** Забужжя, і небо над ним здавалося незмірно вищим, аніж за тими пагорбами, що залишились позаду (СВР1, с. 403).*

Славне (1)

*Комендантом **славного** міста Вінниці (СТВ6т, Т.6, с. 382).*

Глухе, тихе (1)

Глухий закуток (1): *Думалось отут, у глухому закутку Поділля, з почестями зустріти своє п'ятдесятиріччя і якимось пересидіти війну* (СТВ7т, Т.6, с. 391).

Благословенне (1)

Якого ще вибрику можна чекати від панночки Омірової, яка змінила благословенний Кам'янець-Подільський на холодний Іркутськ? (СХС, с. 248–249).

Переповнене (1)

Мов червою, кишить петлюрівцями (1): *Свирид Яковлевич знає, що і Кам'янець-Подільський, і Проскурів, мов червою, кишать петлюрівцями ...* (СТВ7т, Т.2, с. 14).

У художній картині світу М. Стельмаха виявлено 29 когнітивних ознак концепту “Поділля”, які репрезентують аналізований тип номінації в 190 фрагментах тексту. Як свідчить матеріал, один фрагмент тексту може включати лексичні одиниці, що належать до одних і тих же когнітивних ознак, до різних когнітивних ознак одного або двох типів номінації (чим і пояснюється дублювання деяких фрагментів тексту).

Ознакову номінацію концепту “Поділля” формують такі об’єктивації (перераховані за зменшенням частотності уживань): *ліси 10, рідна земля 6, наша земля, перли в протоках Дністра 5, своє село, чорнозем 4, ваша земля, своя земля, у нас, оновлення ікони 3, моє, ваше село, гарне село, його село, старе, наша хата, наше село, лісове озерце, круча, що круто обривалась над Бугом 2, велетні дуби, переліски, по-лісовому, цей ліс, дуби-близнюки, два дуби, що вирости з одного кореня, могутні дерева підводились могутньо над лісом, могутні дерева грудьми стрічали бурі і негоди, розлогі дерева, розлогі липи, осіннє дерево, що не знає, куди подіти своє журливе золото, дерево, що має червону, як і людина, серцевину, лісові пейзажі, лісова прохолода, закільцьоване*

колонадами лісів, верболози і явори сяють глянсуватим листом, небо розколювалось матовою смугою ранку, небо трепетало свіжими барвами, теплий липовий цвіт, зацвіли сади, вакханалія вишневого цвіту, засніжені сади, зелено-рожеві струмки, скелястий берег ріки, ріки повноводі, кінська м'ята, що рясно росте над водою, круті пагорби, діброва, що зверху кутається небом, а знизу туманцем, зелені долини, зеленими човниками поблискує листя конвалії, круги чебрецю, парасольки переквітлого кмину, вибалки, зеленуватий Буг, зелена росиста паша поміж чорними стернями, синій Згар, лісисті яруги, купинясте болото, глинисті червоні горби, крутояри, розкішна природа, ласкава природа, розкішний липовий парк, безмежні простори, стрімкі піраміди молодого парку, наше село, як у вінку, стояло в лісах, наше жито, наша пшениця, наші ліси, наші люди, до нас, своя хата, поріг своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою, своє лісництво, свої береги, свої партизани, рідні займаницини, рідні простори, своє рідне село, рідні руки нескореного міста, хвилясті обриси лісів, хвилясті зарози, хвилясті кручі, хвилясті вишняки, хвиляста смуга туману, хвиляста лінія Бугу, хвилястий гребінь горбка, хвилі, в'юниться смуга дубового лісу, спадало в долинки, у в'ярки й вибігало на пагорби, розбухлий чорнозем, тлустий чорнозем, глизявий чорнозем, масний чорнозем, глина, як масло, як золото, родючий ґрунт, хати-білянки, хати-білянки, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів, біленькі хати, чепурна хатинка, дальні хати, ошатні в білих свитах хати, хати, немов дівчата перед весільним танцем, невелика хатина, мов гніздо ластівки, поле у жнива, поля, накупані сонцем і грозами, поле, мов діброва, святкові ниви, голубі жита, стиглі жита, високі жита, що вже завітували, хороше село, препаскудне село, село відкрите всім вітрам, село, схоже на вивернутий з корінням пеньок, село, що мальовниче розкинулось, чепурні села, що потопують у яблуневому квіту, закинуті путівці, напівзабуті стежини, курний путівець, бита дорога, притихлі дороги, з яких не сходить місяць, стратегічна дорога, приїмлені шляхи, ваш хліб, моє

дороге, моє, смутком прибите, моє село у садах, у вербах, у тиші, мої ставки, карасюваті місця, карасині місця, в'юнячі місця, мішки риби, місячна ніч в жнива, літня ніч, холодна ніч, погожий темний вечір, вечірні барви, стрепенулася зоря, тиха зоря, його хата, росяний ранок, ясний зеленово-голубий світанок, їхнє, твоє, на Поділлі тіснота, мов на цвинтарі, низинне, на Поділлі хліб на кіллі, пироги на плоті, глухий закуток, благословенне, переповнене, славне, ввечері на Поділлі не дозволено ніде стрічатися хлопцям і дівчатам, окрім хати 1.

3.4.3 Асоціативна номінація концепту

Асоціативна номінація концепту “Поділля” здійснена через загальновідомі, упізнані власні назви – складові територіального простору краю та діалектні номінації, які характеризують говірку регіону. Зафіксовані асоціативні номінації аналізованого концепту, згруповано за тематичними групами: «Номінації, що відображають ГТР» (ГТР – географічна територія регіону), «Номінації, що відображають ІМР» (ІМР – історичне минуле регіону), «Номінації, що відображають ГР» (ГР – говірка регіону).

ЛТГ **«Номінації, що відображають ГТР»** нараховує 192 номінації, які належать територіям Вінницької, Тернопільської й Хмельницької областей. Детальний опис кожної номінації здійснено в пит. 3.1., тому обмежимося лише їхнім перерахунком за зменшенням частотності вживань: *Буг 191, Великий шлях 56, Вінниця (вінницький брук, Вінницька область, вінницькі спекулянти, саджанці Вінницького плодового питомника) 49, Городище 46, Медвин (медвинці, медвинський вчитель, медвинський староста, медвинський чумак, Медвинська школа) 37, Синява 34, Майдан (майданець) 33, Озерне 31, Івчанка (івчанці, івчанський берег, івчанські колгоспники, івчанські созівці, голова івчанського созу, голова івчанського колгоспу, івчанське поле), Кам'янець-Подільський 29, Новобугівка (новобугівці, новобугівські поля) 27, Дністер, Сокіл-гора 19, Балин 18, Березівка, Збруч, Літин 17, Супрунівка 16,*

Королевщина, Лисогірка 15, Дмитрушки, Медведин 14, Вербка, Красне 13, Гута (гутенські селяни, гутянський піп), Жданівка, Зелена Брама, Круглик 12, Щедрова 10, Зарічка, Любарці (любарці, голова любарського колгоспу, любарські колгоспники, любарський радгосп), Тарноруди (тарнорудська церква) 9, Весела Діброва, Дубова, Копайгородок, Летичів, Лука Василівська, Лукашівка, Медведівка 8, Жмеринка, Могилів-Подільський, Проскурів (проскурівський лавушник, проскурівські тюремники) 7, Куций яр 6, Бабизна, Бар (Барські ліси), Заливаничина, Золота Липа, Корделівка, Снивода, Ставище 5, Берест, Волино-Подільське плато, Гавришівка, Городок, Летичівські ліси, Літинеччина, Меджибож (меджибізька фортеця) 4, Багринівці (багринські селяни, багрії), Березівка (березівський вчитель, Березівські ліси), Згар, Ковалева, Комсомольське, Лемешівка, Літинщина, Майдан-Трепільський, Медоборзькі гори 3, Ведмежа долина, Великий луг, Волочиськ, Деражня, Калинівка, Козиний ріг, Кукавка, Лиговці, Лучаничина, Майдан-Трепільський, Медоборзький кряж, Мудриголови, Погоріла, Погоріле, Синящина, Стависько, Теси, Штуків ставочок 2, Богачів хутір, Браїлівщина, Бруслинов, Вереміїв хутір, Вигнанці, Вовковинці, Головчинці, Городищанські ліси, Деражнянські ліси, Дяківці, Жовнино, Замостя, Зіновієнці, Іванці, Івашківка, Каліча, Кам'янець-Подільська область, Кам'янець-подільський банк, Кипоровий яр, Китайгородок, Козятин, Костянтинівка, Кривий хутір, Кусиківці, Кучменський шлях, Летичівський укріпрайон, Лиса гора, Літинка, Літинецькі майдани, Літинський район, Літинська Синява, Лучинець, Меджибізькі ліси, Михайлюків хутір, Мізаківські хутори, Ожилівка, Осламів, Партизанське, П'ятничани, Рахни, Рокотовщина, Рудня, Сокиринці, Солобковці, Стара Мурафа, Тернопіль, Тростянець, Хмільник, Чечельницький район, Чорний шлях, Чорномлин, Шостаковка, Ялинівські ліси, Ялтушків 1.

Наведемо декілька прикладів уживання перерахованих мовних одиниць: *Оце б рвонуту його, щоб і до **Калинівки** не доїхав, не те що до Києва* (СТВ7т, Т.6, с.426); *Коли, як на гріх, почув я, що в **Багрині** завідувач хати-лабораторії*

новий гатунок проса вирощує (СВР1, с. 518); На **Гавришівці** вони розташувались обідати, дітям дали по цукерці, а після обіду повиганяли худобу і погнали шляхом (СВР2, с. 64); Під невсипущим доглядом отця Миколая, старости і писаря були в **Гуті** всі старі самотні люди (СХС, с. 239); Чим ці **Дмитрушки** так припали вам до серця? – вже починає гніватись завідувач (СТВ7т, Т.5, с. 153); Він мовчки сідає в кабінку, косує на дівчицько: чи не насочилось воно насмішкою до голови, й наказує їхати в **Зелену Брану** (СТВ5т, Т.4, с. 289); Недавно наша районна газета випустила сторінку про село **Івчанку** (СВР1, с. 451); І це вже видано: в **Лемешівці** став тепер пан чередником: любісінько пасе свої корови, а його жінка й сестри доять їх, бо інакше нема кому (СХС, с. 494); Надвечір заїхали в село **Рахни** до знайомого Григорію технолога – винороба Порфирія Тихоновича Лісняка, розумного, опасистого чоловіка із сивим рідким чубом (СВР1, с. 454); Вдало почався рейд Восьмої дивізії: вже в селі **Шостаковці** почали кидати зброю і здаватися в полон вчорашні новоушицькі хлібороби, яких силоміць мобілізував Петлюра (СТВ7т, Т.2, с. 240); А Андрійко вже виїжджає з **Городища** (СВР2, с. 148); До містка під їжджає **майданець** (СВР1, с. 54) та інші.

ЛТГ «**Номінації, що відображають ІМР**» нараховують 65 номінацій: *Петлюра (петлюрівець, петлюрівці, петлюрівщина, Корсиканець з Кобеляк – прізвище Симона Петлюри, петлюрівська організація, петлюрівська агітація, петлюрівська армія, петлюрівська кіннота, петлюрівська отаманичина, петлюрівська шапка, петлюрівське міністерство фінансів, петлюрівський міністр фінансів, петлюрівський план, петлюрівський сотник, петлюрівський фланг, петлюрівські недобитки, петлюрівські частини, петлюрівський штаб) 125, У. Кармелюк 47, Скоропадський (скоропадчики; цирковий гетьман, слухняна кайзерівська маріонетка, німецький полизач, царський наймит, самочинний гетьман – номінації, що характеризують особистісні риси Скоропадського) 44, Я. Гальчевський (Орел – прізвище Гальчевського) 41, Котовський (котовці) 31, К. Погиба 27, Стадницький 20,*

Я. Шепель (шепелівські недобитки) 19, загін імені Леніна 12, Д. Підпригора, Тугаєвич 8, Тропінін 6, Д. Бараболя, Богун, загін “За Батьківщину”, Потоцький, Ханенко 5, Пігловський, І. Сірко, Б. Хмельницький 4, М. Кривоніс, А. Гулий-Гуленко, Колчак, Корф, Кочубей 2, Боженко, Виноградський, Є. Головань, загін імені Володимира Ілліча Леніна, загін Горицвіта, загін імені Тараса Шевченка, з’єднання імені Щорса, Морков, Палій, Папилюлька, Саленко, М. Снігурський, Чирви-Зірка, Черногуз 1.

Детально історичні антропономіації, їхні відантропонімні номінації та номінації підпільних історичних угруповань, з’єднань описані в пит. 3.2., тому, щоб не дублювати фактичний матеріал, наведемо лише декілька прикладів уживання цих мовних одиниць у творчості М. Стельмаха: *А хіба в самого Котовського не командує полком колишній петлюрівець?* (СТВ7Т, Т.2, с. 224); *Правда, міністрів отих у Петлюри зібралось, мов на гріш маку, та все-таки честь – хоч у газетах про них пишуть* (СТВ7Т, Т.2, с. 183); *Щоб скоріше позбутися Ханенка, Бараболя розпив з ним горілку, а потім, мало не в спину, випровадив його й швидко зібрався в дорогу* (СВР1, с. 107); *Погиба спускає газету і не знає, чи шматувати її, чи повернути сотникові* (СТВ7Т, Т.2, с. 52); *Ви були в Скоропадського?* (СТВ7Т, Т.5, с. 149); *А тут з коня нахилється наді мною отаман Гулий-Гуленко і сміється, нагаєм показує на той берег: «Не хочеться, козаче, уносити свою волю за чужі дроти?»* (СТВ7Т, Т.5, с. 46); *А як одного разу чоловік піддурив Скоропадчиків!* (СТВ7Т, Т.6, с. 382); *А через те, що зараз у районі активно оперували петлюрівські і шепелівські недобитки, то Антанас майже цілі дні не злавив з сідла, і його невелику, підібрану, як у кібця, постать знали усі прибузькі села, знали його веселе і полум’яне слово під час розподілу землі* (СТВ7Т, Т.2, с. 188) та інші.

ЛТГ «**Номінації, що відображають ГР**» найменша за кількісним складом і включає 33 об’єктивації: *видко 8, пундик 6, валашок, підпалок 5, гамазей, отряха, пальчатка 4, ванькир, закасати, кріпко, маторжаник, ниньки, пахілья, рябцуни, хура 3, варцаби, допіру, кичка 2, балабуха, «гон, кумо, не журися»,*

завсігди, нежир, нецьки, опришок, осмута, патлама, пораяти, притвор, пудзирі, роздебендювати, чимскорше, церемонія, цурпалка 1. Наприклад: *Святий **рябцуни** продає? – розводить руками свирид Яковлевич. – Ніколи б не подумав!* (СВР1, с. 71); *Одну бережно скручує і зав'язує замість **кички** навколо голови, другу похапцем накидає поверх* (СВР1, с. 212); ***Видко**, скучила за медициною* (СТВ7т, Т.6, с. 564); *Підеш, бабо, в **гамазей** до магазинщика і на цей папірець він собі відважить десять фунтів жита* (СХС, с. 188) та ін.

Використання аналізованих об'єктивацій у тексті актуалізує у свідомості читачів концепт “Поділля”. Усього зафіксовано 290 мовних одиниць-асоціатів, які формують номінативне поле досліджуваного концепту.

3.5 Модель концепту “Поділля” в прозі Михайла Стельмаха: польова організація

Метод польової стратифікації лексичних засобів об'єктивації концепту “Поділля” оснований на виділенні більш і менш яскравих, важливих, типових ознак явища, що описується у вигляді представлення його польової організації (ядро, приядерна зона, ближня, дальня, крайня периферії). Він є оптимальним методом, який забезпечує якісний опис змісту концепту, дозволяє розкрити й графічно представити його універсальність, багатогранність, адже смислові зв'язки між ідентифікаторами концепту ґрунтуються на семантичному й асоціативному типах спільності. В. Ніконова наголошує, що «смислова взаємозумовленість компонентів поля здійснюється як по лінії синтагматики («внутрішні» зв'язки між смисловими атрибутами в межах тематичного мікрополя), та по лінії парадигматики («зовнішні» зв'язки між тематичними ідентифікаторами різних мікрополів із ядром художнього концепту, а також міжпольові зв'язки між смисловими атрибутами різних тематичних мікрополів)» [137, с. 203].

Ядерна зона концепту охоплює словникові дефініції концепту-терміна; основні факти, відомості, найбільш яскраві, центральні, суттєві ознаки,

необхідні для ідентифікації та співвіднесення слова з предметом дійсності. У нашому дослідженні ядерна зона концепту “Поділля” представлена смисловою домінантою «*Поділля – історико-географічний регіон*», реалізованою за допомогою номінацій *Поділля 91, подільський (-а, -е, -і) 29, земля 28, край 27, світ 20, батьківщина 10, місцевість 5, район 4, краса України, Подільська губернія 2, райський куточок, територія, Подільський укріпрайон 1*, які на лексико-семантичному рівні репрезентують концептуальні ознаки: територія, край, місцевість. Ядерна зона аналізованого концепту нараховує 11 об’єктивацій із кількісним показником 191 слововживання, що становить 3,31 % усіх зафіксованих актуалізацій концепту.

Крім ядерної зони концепту, вважаємо доцільним виділяти також і *приядерну зону*, утворену номінаціями, що відображають ОК (ОК – ознаки концепту), що нараховують 29 об’єктивацій із кількісним показником 187 слововживань і становить 8,76 % усіх зафіксованих актуалізацій концепту: *розкішне, мальовниче 36, лісове 27, наше 18, хвилясте, горбисте 13; своє 12, родючий ґрунт 11, рідне 10, село, чепурні сільські хати 8, завітчані поля, місцеві дороги 7, ваше, моє дороге 6, рибні місця 4, святе місце, нічне, вечірнє, його 3, ранкове, старе 2, їхнє, твоє, низинне, тісне, вечорниці, глухе, тихе, благословенне, славне, переповнене 1*.

Периферійна зона охоплює ряд когнітивних компонентів концепту, розподілених на ближню, дальню, крайню зони за їхнім семантичним й асоціативним типом спільності, а також за рекурентністю тематичних ідентифікаторів (частота об’єктивації). Семантична спільність – основа найміцнішого зв’язку між компонентами польової структури художнього концепту. Вона (спільність) «розуміється як наявність у їхній семантичній структурі спільної семи, або таких семантичних компонентів, між якими можливо встановити будь-які смислові відношення» [137, с. 199]. Н. Рябцева стверджує, що периферійна зона «здатна до дивергенції, тобто зумовлює віддаленість нових похідних від центральної зони» [цит. за: 205, с. 42],

В. Яковлева поділяє думку колеги, констатує: «У напрямку від ядра до периферії відбувається поступове згасання асоціативних означень, що не дає можливості чіткого визначення меж концепту» [205, с. 43].

Ближня периферійна зона концепту “Поділля” представлена номінаціями, що відображають ГТР, які пов’язані з ядерною домінантою відношеннями тотожності, конкретизації. Наприклад, лексема *Літинський район* – хоронім Вінницької області, яка за територіальною віднесеністю належить подільському краю; *медвинський вчитель* – відтопонімний прикметник, що вказує на територіальну віднесеність особи до подільської землі, а саме до с. Медвин.

Ближня периферія концепту “Поділля” нараховує 193 об’єктивації з кількісним показником 1143 слововживання, що становить 58,43 % усіх зафіксованих актуалізацій концепту: *Буг* 191, *Великий шлях* 56, *Городище* 46, *Вінниця* 45, *Синява* 34, *Майдан* 33, *Медвин* 32, *Озерне* 31, *Кам’янець-Подільський* 29, *Новобугівка* 23, *Івчанка* 22, *Дністер*, *Сокіл-гора* 19, *Балин* 18, *Березівка*, *Збруч*, *Літин* 17, *Супрунівка* 16, *Королевіщина*, *Лисогірка* 15, *Дмитрушки*, *Медведин* 14, *Вербка*, *Красне* 13, *Жданівка*, *Зелена Брама*, *Круглик* 12, *Гута*, *Щедрова* 10, *Зарічка* 9, *Весела Діброва*, *Дубова*, *Копайгородок*, *Летичів*, *Лука Василівська*, *Лукашівка*, *Медведівка*, *Тарноруди* 8, *Жмеринка*, *Могилів-Подільський* 7, *Куций яр* 6, *Бабизна*, *Заливанищина*, *Золота Липа*, *Івчанці*, *Корделівка*, *Проскурів*, *Снивода*, *Ставище* 5, *Бар*, *Берест*, *Волино-Подільське плато*, *Гавришівка*, *Городок*, *Летичівські ліси*, *Літинеччина*, *майданець* 4, *Згар*, *Ковалева*, *Комсомольське*, *Лемешівка*, *Літинщина*, *Любарці*, *любарці*, *Майдан-Трепільський*, *Меджибож*, *Медоборзькі гори*, *новобугівці* 3, *Ведмежа долина*, *Великий луг*, *Волочиськ*, *Деражня*, *Калинівка*, *Козиний ріг*, *Кукавка*, *Лиговці*, *Лучанищина*, *Майдан-Трепільський*, *Медоборзький кряж*, *Мудриголови*, *Погоріла*, *Погоріле*, *Синявщина*, *Стависько*, *Теси*, *Штуків ставочок* 2, *Багринівці*, *багринські селяни*, *багрії*, *Барські ліси*, *березівський вчитель*, *Березівські ліси*, *Богачів хутір*, *Браїлівщина*, *Бруслинов*, *Вереміїв*

хутір, Вигнанці, вінницький брук, Вінницька область, вінницькі спекулянти, саджанці Вінницького плодового питомника, Вовковинці, Головчинці, Городищанські ліси, гутенські селяни, гутянський піп, Деражнянські ліси, Дяківці, Жовнино, Замостя, Зіновієнці, Іванці, Івашківка, івчанський берег, івчанські колгоспники, івчанські созівці, голова івчанського созу, голова івчанського колгоспу, івчанське поле, Каліча, Кам'янець-Подільська область, Кам'янець-подільський банк, Кипоровий яр, Китайгородок, Козятин, Костянтинівка, Кривий хутір, Кусиківці, Кучменський шлях, Летичівський укріпрайон, Лиса гора, Літинка, Літинецькі майдани, Літинський район, Літинська Синява, Лучинець, голова любарського колгоспу, любарські колгоспники, любарський радгосп, медвинці, медвинський вчитель, медвинський староста, медвинський чумак, Медвинська школа, меджибізька фортеця, Меджибізькі ліси, Михайлюків хутір, Мізаківські хутори, новобугівські поля, Ожилівка, Осламів, Партизанське, проскурівський лавушник, проскурівські тюремники, П'ятничани, Рахни, Рокотовщина, Рудня, Сокиринці, Солобковці, Стара Мурафа, тарнорудська церква, Тернопіль, Тростянець, Хмільник, Чечельницький район, Чорний шлях, Чорномлин, Шостаковка, Ялинівські ліси, Ялтушків 1.

Дальня периферійна зона концепту “Поділля” охоплює номінації, що відображають ІМР, які пов’язані з ядерною зоною та крайньою периферією асоціативним типом спільності: будь-яка географічна територія наділена історичним минулим, що вплинуло на формування говіркових особливостей краю. Дальня периферія аналізованого концепту нараховує 65 об’єктивацій (502 слововживання) та становить 19,6 % усіх зафіксованих актуалізацій концепту: С. Петлюра 81, У. Кармелюк 47, Я. Гальчевський 39, Скоропадський 34, Котовський 30, петлюрівець / петлюрівці (28), К. Погиба 27, Стадницький 20, Я. Шепель 18, загін імені Леніна 12, Д. Підпригора, Тугаєвич 8, Тропінін 6, Д. Бараболя, Богун, загін «За Батьківщину», петлюрівщина, Потоцький, скоропадчики, Ханенко 5, Орел 3, Пігловський, І. Сірко, Б. Хмельницький 4,

М. Кривоніс, А. Гулий-Гуленко, Колчак, Корсиканець з Кобиляк, Корф, котовці, Кочубей, петлюрівська організація 2, Боженко, Виноградський, Є. Головань, загін імені Володимира Ілліча Леніна, загін Горицвіта, загін імені Тараса Шевченка, з'єднання імені Щорса, Морков, Палій, Папилюлька, петлюрівська агітація, петлюрівська армія, петлюрівська кіннота, петлюрівська отаманищина, петлюрівська шапка, петлюрівське міністерство фінансів, петлюрівський міністр фінансів, петлюрівський план, петлюрівський сотник, петлюрівський фланг, петлюрівські недобитки, петлюрівські частини, петлюрівський штаб, Саленко, М. Снігурський, Чирви-Зірка, Чорногуз, шепелівські недобитки, цирковий гетьман, слухняна кайзерівська маріонетка, німецький полизач, царський наймит, самочинний гетьман 1.

Крайня периферійна зона концепту “Поділля” утворена номінаціями, що відображають ГР і пов’язані з ядерною домінантою, ближньою й дальньою периферіями асоціативним типом спільності: на конкретній географічній території проживає населення зі сформованими говірковими особливостями. Крайня периферія включає 33 номінації (76 слововживань), що становить 9,9 % усіх зафіксованих актуалізацій концепту: *видко 8, пундик 6, валашок, підпалок 5, гамазей, отряха, пальчатка 4, ванькир, закасати, кріпко, маторжаник, ниньки, пахілля, рябцуни, хура 3, варцаби, допіру, кичка 2, балабуха, “гон, кумо, не журися”, завсігди, нежир, нецьки, опришок, осмута, патлама, пораяти, притвор, пудзирі, роздебендювати, чимскорше, церемонія, цурпалка 1.*

Польова модель концепту “Поділля” в мовотворчості Михайла Стельмаха виглядає так: ядро концепту – «Поділля – історико-географічний регіон»; приядерна зона – номінації, що відображають ОК; ближня периферія – номінації, що відображають ГТР; дальня периферія – номінації, що відображають ІМР; крайня периферія – номінації, що відображають ГР. Графічно польова організація концепту “Поділля” зображена у вигляді кола з ядром-центром, приядерною та периферійними зонами (рис. 3.1).

Польова модель концепту “Поділля”

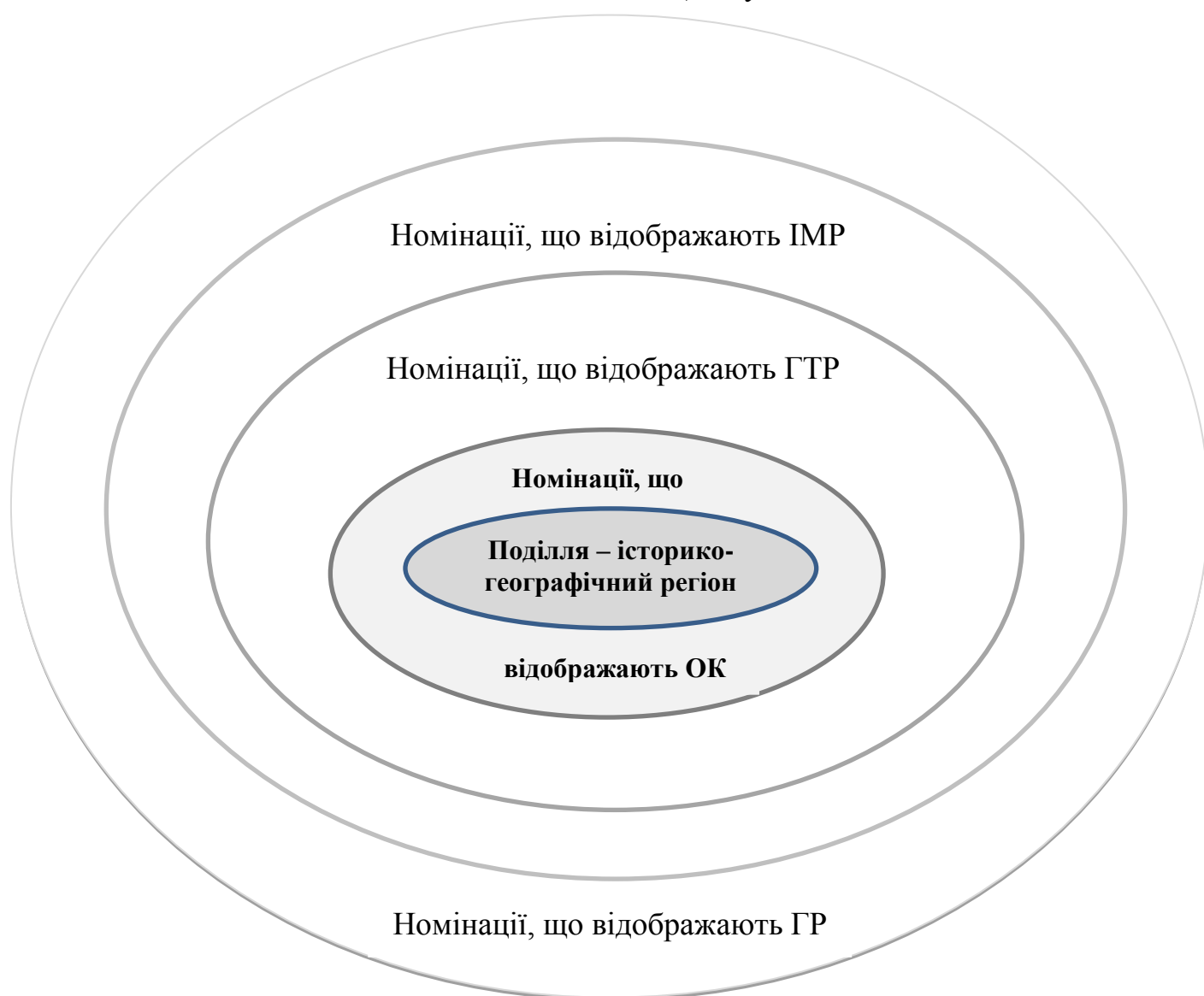

Рис. 3.1

Аналіз польової структури концепту показав, що концепт “Поділля” в концептосфері Михайла Стельмаха – це стійке когнітивне утворення: когнітивні ознаки ядра та приядерної зони становлять у текстах 12,07 % усіх зафіксованих об’єктивацій, ближня й дальня периферійні зони – 87,93 %. Периферійна зона значно домінує над ядерною, адже за рахунок її номінацій відбувається якісне й кількісне розширення поля.

Отже, територіальний простір подільського краю в канві прозових текстів відтворює авторську модель світу, локалізує місце знаходження персонажів, історичних подій. У структурно-смысловій організації аналізованого концепту він представлений географічно-мовним компонентом, спрямованим на розгляд об'єктивацій, які вказують на подільську автентичність творів письменника й належать до лексико-тематичних груп «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв», «Номінації на позначення подільських власних географічних назв».

ЛТГ «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв» утворюють холістичний тип номінації номінативного поля аналізованого концепту, формують ядерну зону його польової структури. У прозових текстах письменника лексеми цієї ЛТГ виконують локативну й асоціативну функції. Загальні просторово-географічні назви концепту “Поділля” в поєднанні з метафориною відображають ідіостильове розуміння предмета концептуалізації, відтворюють неповторний образ історико-етнографічного регіону України в концептосфері М. Стельмаха.

ЛТГ «Номінації на позначення подільських власних географічних назв» представлена розрядами топонімів (хороніми, астїоніми, комоніми, назви частин сільських і міських поселень, гідроніми, ороніми, дримоніми, дромоніми, назви залізничних станцій), які за територіально-адміністративним поділом відносяться до подільського краю загалом – 11 номінацій (*Буг, Волино-Подільське плато, Дністер, Збруч, Згар, Кучменський шлях, Медоборзькі гори, Медоборзький кряж, Поділля, Подільська губернія, Чорний шлях*) і безпосередньо належать кожній із його областей: Вінницькій – 94 номінації (*Бабизна, Багринівці, Барські ліси, Березівка, Великий луг, Великий шлях, Вереміїв хутір, Гавришівка, Городище, Дмитрушки, Дубова, Дяківці, Жданівка, Жмеринка, Заливаничина, ЗамостяІвашківка, Івчанка, Калинівка, Королевицина, Красне, Кривий хутір, Круглик, Кусиківці, Куций яр, Лемешівка, Лиговці, Лиса Гора, Лукашівка, Лучинець, Любарці, Майдан-Трепівський, Майдан-*

Трепільський, Медведин, Новобугівка, Озерне, Партизанське, Погоріла, П'ятничани, Рахни, Шостаковка та ін.), Хмельницькій – 29 номінацій (Балин, Вербка, Вигнанці, Головчинці, Деражня, Деражнянські ліси, Зелена Брама, Зіновієнці, Кам'янець, Летичівські ліси, Летичівський укріпрайон, Ожилівка, Осламів, Погоріле, Проскурів, Солобковці, Тарноруди, Ялинівські ліси та ін.), Тернопільській – 3 номінації (Жовнино, Золота Луна, Тернопіль).

Номінації на позначення власних географічних назв Поділля в прозі Михайла Стельмаха вказують на номінацію топо- та гідрооб'єктів, локалізацію історичних подій, просторові координати дій, явищ, просторові ознаки предмета, особи, напрямок руху, переміщення в просторі, межі простору, його кордони; вжиті в емотивному (возвеличення рідного краю, захоплення малою батьківщиною) та символічному (гідроніми та дримоніми одночасно символізують життя і смерть) переосмисленнях.

Відтопонімні номінації утворюють значний пласт іменникової та прикметникової лексики (77 об'єктивацій), що через призму відображених ними локальних особливостей іменують жителів регіону, характеризують просторове розміщення осіб, предметів, явищ, будинків та ін.

Історично-мовний компонент структурно-сислового наповнення концепту – ретранслятор історичного минулого подільського краю, культурного й суспільного досвіду індивідів, нагромадженого впродовж століть і відображеного на сторінках прозових текстів Михайла Стельмаха. Історично-мовний компонент характеризують об'єктивації, які належать до трьох ЛТГ «Історичні антропонімації», «Відантропонімні номінації», «Номінації підпільних історичних угруповань, з'єднань».

Історичні антропонімації в текстах Михайла Стельмаха відбивають найважливіші віхи історії подільського народу (період Української національної революції (1648–1674 роки), Руїни (1657–1687 роки); повстанський рух на Поділлі 1813–1835 років; громадянську війну, повстання

проти більшовицького режиму 1917–1921 років), указують на масштабність подій, чітку локальність і темпоральність творів.

Відантропонімні номінації, номінації підпільних історичних угруповань, з'єднань (партизанські загони) деталізують просторово-часові особливості історичних періодів у житті подолян, указуючи на територіальну специфіку творчості письменника крізь призму шифрованої сув'язі імен знакових постатей, подій, зіткнень.

Мовний компонент структурно-сислового наповнення концепту “Поділля” представлений діалектною лексикою регіону, яка в текстах письменника нараховує 33 номінації з кількісним показником 76 слововживань. Лексичні подолізви представлені іменниковими, дієслівними та прислівниковими номінаціями, розподіленими за такими ЛТГ: номінації страв, продуктів харчування (*балабуха, валашок*); номінації засобів пересування (*хура*); номінації предметів побуту, будівництва (*варцаби, гамазей, цурпалка*); номінації рослин (*нежир, патлама*); емотивно-оцінні номінації осіб (*пудзирі, опришок*); діалектизми на позначення ткацьких виробів, одягу та його частин (*кичка, рябицуни*); діалектизми на позначення абстрактних понять (*осмута, пахілля*); діалектизми на позначення дій (*роздебендювати*); діалектизми на позначення ознак дій і станів (*допіру, чимскорше*).

Інтерпретація концепту в географічно-мовному, історично-мовному та діалектному аспектах уможливила формування номінативного поля концепту “Поділля” за трьома типами номінації: холістичною, ознаковою й асоціативною. Така типізація об'єктивацій сприяє різновекторній характеристиці предмета концептуалізації.

Метод польової стратифікації – універсальний метод, що дозволяє описати смисл художнього концепту “Поділля”, розкрити й графічно представити його унікальність і багатогранність.

Польова організація концепту “Поділля” в текстах Михайла Стельмаха представлена ядром – 3,31 % усіх зафіксованих об'єктивацій, приядерною

зоною – 8,76 %, ближньою – 58,43 %, дальньою – 19,6 % і крайньою – 9,9 % периферіями. Ядерна зона концепту представлена смисловою домінантою *«Поділля – історико-географічний регіон»*, приядерна зона утворена номінаціями, що відображають ОК, ближня периферійна зона виявляється через номінації, що відображають ГТР, дальня периферія охоплює номінації, що відображають ІМР, крайня периферія формується з номінацій, що відображають ГР.

Словесна та графічна моделі демонструють концепт “Поділля” в мовомисленні Михайла Стельмаха як стійку цілісну когнітивну структуру з різним обсягом знань та уявлень про історико-етнографічний район України – Поділля.

Література до розділу

5, 8, 13, 18, 19, 20, 22, 29, 30, 31, 33, 36, 38, 39, 41, 45, 46, 49, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 75, 76, 77, 78, 83, 87, 88, 89, 90, 93, 97, 100, 101, 107, 113, 116, 122, 126, 129, 131, 132, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 148, 158, 161, 162, 164, 172, 173, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 194, 200, 203, 204, 205.

ВИСНОВКИ

Антропоцентрична парадигма лінгвістики розглядає мову як засіб відображення, переосмислення, трансформації предметно-чуттєвого досвіду окремих індивідів і національно-культурної специфіки соціуму. Мова як ретранслятор відбитих у літературних текстах знань про навколишній світ перебуває в центрі досліджень когнітивної лінгвістики, яка в україністиці виявляє себе в галузі лінгвоконцептології.

Стрижневою категорією вивчення концептуальної картини світу, її центральною та ключовою одиницею є концепт – мовно-культурний феномен із характерною дефініційною варіативністю. Розбіжність у трактуванні концепту пояснюється впливом багатьох чинників: напряму дослідження (лінгвокогнітивний / лінгвокультурний), специфіки концепту (тип, ознаки, властивості, способи мовної репрезентації), характеру джерельної бази (художня проза / поезія / публіцистика), обраної дослідником методології опису та ін.

Дисертація демонструє лінгвокогнітивний аспект дослідження концепту – дискретного ментального утворення, що є результатом пізнавальної діяльності особи й суспільства. Концепт “Поділля” – провідний, наскрізний концепт концептосфери Михайла Стельмаха; *художній концепт зі стрижневим словом – топонімом*, що спрямований на комплексне відображення ідіостильового тлумачення предмета дослідження шляхом апеляції до географічного простору, історії, культури, діалектного мовлення краю.

Методологія опису концептів ґрунтується на застосуванні різних методів, прийомів і методик концептуального аналізу, розташованих у чітко визначеній послідовності. Опираючись на положення семантико-когнітивного аналізу, вибудовуємо поетапну методику дослідження художнього концепту “Поділля”: ідентифікація інформаційного змісту; верифікація вебалізаторів концепту; побудова структурно-сислової організації концепту; опис тематичних

компонентів; побудова номінативного поля; моделювання польової організації концепту.

Структурно-сміслова організація концепту “Поділля” представлена тематичними компонентами-ідентифікаторами (географічно-мовний, історично-мовний, мовний), верифікованими в носіїв мови й спрямованими на повне й усебічне розкриття змістоформи предмета концептуалізації. Усього в прозових текстах письменника зафіксовано 2331 фіксацію мовних об’єктивацій аналізованого концепту.

Географічно-мовний компонент представлений двома ЛТГ «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв», «Номінації на позначення подільських власних географічних назв».

ЛТГ «Номінації на позначення загальних просторово-географічних назв» у поєднанні з присвійними займенниками *мій, його, наш, свій* та прикметником *рідний* характеризують концепт “Поділля” як малу батьківщину, край, рідну місцевість, у сполученні з іншими прикметниками – вказують на властивості слова-концепту як географічної території. Загальні просторово-географічні назви, що входять до складу метафор та описових мовних зворотів, формують ідіостильовий образ аналізованого концепту. Ці номінації є основою для створення перифраз (*світ сонця; світ перлових світанків; світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей; край пшеничного колосу; земля, уславлена героїчним народом і красою* та ін.), у тексті виконують локативну й асоціативну функції.

ЛТГ «Номінації на позначення подільських власних географічних назв» представлена розрядами топонімів: хоронімами; ойконімами: астіонімами, комонімами; назвами частин сільських і міських поселень; гідронімами: потамонімами, назвами ставків; оронімами; дримонімами; дромонімами; назвами залізничних станцій. Зважаючи на позицію сучасних ономастів (топонімічні одиниці в художньому творі не лише реальні), у дисертації

виокремлюємо три групи топооб'єктів-комонімів: ідентифіковані повністю, ідентифіковані частково, авторські.

Функціонально-семантичний аспект топооб'єктів Поділля в текстах Михайла Стельмаха вказує на номінацію (називає та ідентифікує топонім на географічній мапі) й локалізацію (реалізується за допомогою мікрофункцій: локалізація історичних подій; просторові ознаки предмета, особи; просторові координати дій, явищ; напрямок руху, переміщення в просторі; межі простору, його кордони) об'єктів, виражає їхнє емотивно-експресивне (возвеличення, захоплення малою батьківщиною, рідним краєм) і символічне значення.

Виявлено, що номінативна й локативна функції топооб'єктів реалізовані в художніх текстах Михайла Стельмаха повними й скороченими географічними номінаціями в безприйменниковому, прийменниковому та займенниковому оточенні; за допомогою поєднання онімів із конструкціями *у своєму селі, у/в селі, у/в село, біля самого, біля містечка, у глиб, у ті, в отой, аж у, аж у саму, аж до самого, аж з, з села, з ... на, з ... у, з ... до, від ... до*; та сполученням топонімів із прийменниками *у, в, на, з, із, до, від, біля, побіля, під, коло, через, вздовж, обабіч, поза, од, з-над, за, понад*. У ході дослідження виявлено тенденцію до переплетення локативних функцій «локалізація історичних подій» і «напрямок руху, переміщення в просторі».

Мікрофункція «просторові ознаки предмета» виявляється в географічних характеристиках природи й ландшафту краю; флори й фауни; їжі; захисних споруд; документації, книг; осель, поселень; видобувних об'єктів; шляху. Мікрофункція «просторові ознаки особи» вказує на посаду, професію, рід діяльності, віросповідання, статус особи; міфічну істоту; номінує слова-назви спорідненості й свояцтва; ідентифікує місце народження й проживання особи. Місце народження та проживання осіб реалізоване в тексті: 1) неповними реченнями, у яких опущені головні члени, а топонім ужитий із прийменниками *з, із*; 2) двоскладними повними, неповними ситуативними й контекстуальними реченнями, у яких підмет виражено особовим займенником *я* в препозиції до

топооб'єкта та власною назвою-антропонімом у препозиції та постпозиції до топооб'єкта.

Номінації на позначення подільських власних географічних назв уведені в канву художніх текстів письменника за допомогою мовних одиниць (повні та скорочені форми онімів, архаїчні, військові номінації, дієприкметникові та фразеологічні звороти, нагромадження топонімів – «топонімічні масиви», односкладні та двоскладні речення) та стилістичних тропів (персоніфікація, метафора, порівняння).

Локативна й асоціативна функції відтопонімічних номінацій реалізовані в значенні «просторові ознаки особи, предмета», що характеризує географічне розміщення осіб, поселень, організацій, предметів хатнього начиння, зернових, овочевих, фруктових культур та актуалізує концепт “Поділля” в суспільній свідомості.

Історично-мовний компонент структурно-сислового наповнення аналізованого концепту представлений упізнаними номінаціями, які за допомогою асоціативів відсилають до географічної території Поділля, її топо- й гідрооб'єктів. М. Стельмах використовує в романах і повістях неповторні, колоритні історичні факти, покликані формувати культурно-історичну парадигму та хронотоп творів. Історичні антропономінації, відантропонімічні номінації, номінації підпільних історичних угруповань, з'єднань, чітко розподілені за локальними й темпоральними ознаками, масштабно зображають історичні події, роблять твори емоційно навантаженими, експресивно напруженими. Шляхи введення письменником антропонімічної лексики до прозових творів неоднорідні: 1) використання прізвища та імені особи; 2) уживання лише прізвища постаті; 3) наявність «антропонімічних масивів» – нагромаджень прізвищ реальних історичних осіб, реальних та авторських; 4) уживання поруч із антропонімами топо- й гідрооб'єктів; що пояснюється бажанням автора максимально правдиво відобразити локально-темпоральний аспект художнього тексту, надати йому ознак достовірності.

Відантропонімі іменникові та прикметникові номінації, номінації підпільних історичних угруповань регіону виконують асоціативну функцію, за допомогою асоціатив сприяють оживленню фонових знань у свідомості індивідів і знаходять вербальне підтвердження в текстах письменника.

Мовний компонент концепту представлений діалектною лексикою Поділля. Лексичні подолізви репрезентовані іменниковими (номінації страв, продуктів харчування; засобів пересування; предметів побуту, будівництва; рослин; емотивно-оцінні номінації осіб; ткацьких виробів, одягу та його частин; абстрактних понять), дієслівними (діалектизми на позначення дій) і прислівниковими (діалектизми на позначення ознак дій і станів) номінаціями, які у своїй єдності відтворюють подільську говірку, формуючи в такий спосіб територіальний і мовний портрет представників різних суспільних верств.

Сукупність мовних засобів репрезентації тематичних компонентів-ідентифікаторів, їхні тропи формують номінативне поле концепту “Поділля”. Модель номінативного поля аналізованого концепту представлена трьома типами номінації: холістична, ознакова, асоціативна, що включають множину понять, які так чи так вербалізують концепт.

Перший тип номінації виражений власним ім'ям концепту, його дериватами, лексемами на позначення загальних просторово-географічних назв концепту, okazіональними ідіостильовими номінаціями, архаїчною та військовою назвами предмета концептуалізації (*Поділля, подільський, дивний і розкішний край, земля наших предків, світ сонця, райський куточок, Подільська губернія, Подільський укріпрайон* та ін.).

Другий тип номінації представлений мовними одиницями (слова, словосполучення, прийменниково-займенникові конструкції, граматичні основи, прикладки, відокремлені означення, прості та складні речення: *ріки повноводі; стрімкі піраміди молодого парку; у нас; до нас; хати-білянки, що під сніжниками зійшли на долонях узлісь і степів; закільцьоване колонадами лісів; зелена росиста паща поміж чорними стернями; небо трепетало*

свіжими барвами і розколювалось матовою смугою ранку та ін.), розподіленими за 29 ознаками-особливостями: розкішна, мальовнича природа; лісове; наше; хвилясте, горбисте; своє; родючий ґрунт; рідне; село; чепурні сільські хати; завітчані поля; місцеві дороги; ваше; моє дороге; рибні місця; святе місце; нічне; вечірнє; його; ранкове; старе; їхнє; твоє; тісне; низинне; вечорниці; глухе, тихе; благословенне; славне; переповнене.

Третій тип номінації представлений упізнаними власними й загальними назвами, які асоціюються в носіїв мови з Поділлям, відсилають до його території. Об'єктивації асоціативної номінації аналізованого концепту розподілені за ЛТГ: «Номінації, що відображають ГТР», «Номінації, що відображають ІМР», «Номінації, що відображають ГР».

Польова організація концепту “Поділля” – оптимальний спосіб якісного розкриття смислу концепту, структурування його мовних об'єктивацій за 5 зонами (ядро – смислова домінанта «*Поділля – історико-географічний регіон*»; приядерна зона – *номінації, що відображають ОК*; ближня периферія – *номінації, що відображають ГТР*; дальня – *номінації, що відображають ІМР*; крайня – *номінації, що відображають ГР*), поділ на які здійснено за семантичним та асоціативним типом спільності й рекурентністю тематичних груп.

Концепт “Поділля” – художній концепт зі стрижневим словом – топонімом. Показники його регіональної автентичності створюють у свідомості письменника неповторний, різноплановий, багатогранний концептообраз Поділля, що отримав статус провідного в мовотворчості Михайла Стельмаха.

Дисертація відкриває перспективи для розвитку української лінгвоконцептології як галузі дослідження художніх концептів зі стрижневим словом – топонімом, специфіки їхнього побутування й структурно-смислової організації в концептосфері вітчизняних і зарубіжних письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие. Москва, 2010. 282 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Проблемы вербализации концепта: теоретическое исследование. Волгоград, 2003. 274 с.
3. Арутюнова Н. Д. Истина и этика. *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва, 1991. С. 21–31.
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология. Москва, 1997. С. 267–280.
5. Бабик С. Діалектне слово в словнику і в тексті. *Семантика мови і тексту* : збірник статей VIII Міжнародної конференції. Івано-Франківськ, 2003. С. 46–50.
6. Бабушкин А. П. Концептуальные типы значений. *Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка*. Воронеж, 1996. С. 10–15.
7. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. 104 с.
8. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ, 1980. 248 с.
9. Беляєв В. Г. Співець рідної землі // Стельмах М. П. Твори : в 5-ти томах. Київ, 1962. Т.1. С. V–LII.
10. Благодарна О. М. Номінативні засоби вербалізації концепту робота та їх частиномовна класифікація (на матеріалі англійської мови). *Вісник СумДУ. Філологія*. 2007. №2. С. 94–102.
11. Болотнова Н. С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте. *Вестник Томского государственного педагогического университета. Гуманитарные науки (Филология)*. 2007. Вып. 2 (66). С. 74–79.
12. Бондар Н. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край*. 2012. №1 (26). С. 84–87.

13. Брилінський Д. М. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 117 с.
14. Букреева Л. Л., Диденко Н. Н. Художественный концепт «HUNGER» в произведении Г. Грасса «BEIM HAUTEN DER ZWIEBEL». *Записки з романо-германської філології*. 2010. Вип. 25. С. 45–53.
15. Бураго О. Г. Концепт «Киев» в русскоязычной поэзии XIX– XXI в.в. : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык». Киев, 2017. 213 с.
16. Буряк Б. С. Слово про художника і людину // Стельмах М. П. Твори : в 6-ти томах. Київ, 1972. Т.1. С. 5–20.
17. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово, 2004. 154 с.
18. Векуа О. В. Особистість у контексті мислячої історії. *Літературознавчі студії КНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. Вип. 3 (38). С. 10–15.
19. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2007. 1736 с.
20. Великий тлумачний словник української мови / уклад. Т. В. Ковальова. Харків, 2005. 767 с.
21. Величко Н. В. Топонимический концепт «Крым» как основа лингвокультурологического пространства Крым. *Диалог культур : лингвокультурологическая база гуманитарного образования*. Симферополь, 2013. С. 30–32.
22. Вільховик О. В. Червоне козацтво та встановлення радянської влади в Україні. *Гуржіївські історичні читання*. 2012. Вип. 5. С. 233–235. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2012_5_92 (дата звернення: 13.02.2017).
23. Вільчинська Т. П. Конотація у змістовій структурі концепту. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2007. №1 (16). С. 334–336.
24. Вільчинська Т. П. Концепт «Бог» у поетичній мові Г. Сковороди. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2005. №1 (13). С. 191–199.

25. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. : монографія. Тернопіль, 2008. 424 с.
26. Вильчинская Т. П. Полевой метод в исследовании концептов. *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах*. 2008. Т.2. С. 56–60.
27. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. №1. С. 64–72.
28. Воркачов С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва, 2004. 236 с.
29. Врублевська Т. В. Гідрооб'єкти Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2017. Вип.1 (27). С. 92–96.
30. Врублевська Т. В. Елементи подільського говору у прозі Михайла Стельмаха. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V (41). Is.145. P. 57–60.
31. Врублевська Т. В. Історичні антропономіації у текстах Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія : стан та перспективи : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених*. (Вінниця, 6–7 квітня. 2017). Вінниця, 2017. С. 70–76.
32. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип.7. С. 16–19.
33. Врублевська Т. В. Номінативне поле концепту “Поділля” у художніх творах Михайла Стельмаха: цілісна номінація. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип.50. С. 49–51.
34. Врублевська Т. В. Поняття “концепт” у лінгвокогнітивних дослідженнях : етимологія, основні підходи до визначення. *Наукові записки ВДПУ імені*

- Михайла Коцюбинського. *Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 213–217.
35. Врублевська Т. В. Специфіка регіонального концепту “Поділля” у мовотворчості Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія : стан та перспективи* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених. (Вінниця, 26–27 квітня. 2018). Вінниця, 2018. С. 41–46.
  36. Врублевська Т. В. Структурно-змістове наповнення топонімічного концепту “Поділля” (на матеріалі прози Михайла Стельмаха). *Virtus: Scientific Journal*. 2017. Р. 197–203.
  37. Врублевська Т. В. Топонімічні концепти у руслі лінгвоконцептуальних досліджень. *Zbiór raportów naukowych. «Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe»*. (Warszawa, 27–28. 02. 2015). Warszawa, 2015. С. 125–131.
  38. Врублевська Т. В. Топонімія Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Записки з ономастики*. 2015. Вип.18. С. 120–128.
  39. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху : депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця, 2003. 344 с.
  40. Глушко М. Етнографічне районування України : стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – поч. ХХІ ст.). *Вісник Львівського університету. Історія*. 2009. Вип.44. С. 179–214.
  41. Говорун В. Д., Тимошук О. О. Річки Хмельниччини. Хмельницький, 2010. 210 с.
  42. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Лінгвістика*. 2003. Вип.1. С. 16–21.
  43. Голоюх Л. В. Вербалізація концептів простору в романах Й. Струцюка. *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип.1. С. 35–38.

44. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ, 2004. 284 с.
45. Горпинич В. О. Словник географічних назв України : Топоніми та відтопонімічні прикметники. Київ, 2001. 526 с.
46. Гриценко П. Про антропоніми, топоніми та інші власні назви (на матеріалі прози М. Стельмаха). *Урок української*. 2003. №3. С. 23–27.
47. Гришина О. А. Актуалізація концепта АМЕРИКА в сучасному руському мові (на матеріалі публіцистических текстів) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – руський мові. Архангельськ, 2004. 22 с.
48. Грузберг Л. Художественная дефініція. *Філолог*. 2004. №1. С. 10–16.
49. Гуржій О. І. Іван Богун : деякі міфи та реальність. *Український історичний журнал*. 1998. №1. С. 99–111. URL : <http://www.history.org.ua/JourALL/journal/1988/1/10.pdf>. (дата звернення: 3.03.2017).
50. Данилевська О. В. Топоніми-концепти України та Франції у ЗМІ (контекстуально-частотний аналіз). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46 (1). С. 396–404.
51. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Москва, 1976. 1096 с.
52. Девятайкина Г. Л. Топонимы в поэтике «Уральских рассказов» Д. Н. Мамина-Сибиряка. *Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2007. Вып.14. №53. С. 27–35.
53. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*. 1994. №4. С. 17–33.
54. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. №1. С. 35–47.
55. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля. Вінниця, 2006. 183 с.
56. Домницький М. І. Михайло Стельмах. Літературно-критичний нарис. Київ, 1973. 159 с.
57. Енциклопедія історії України : Т.5 : Кон – Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2008. 568 с.

58. Енциклопедія історії України : Т.10 : Т – Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2013. 784 с.
59. Етнографія України / за ред. С. А. Макарчука. Львів, 1994. 520 с.
60. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования. *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. II. С. 3–11.
61. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: фреймовие сети. *Мова*. 2004. №9. С. 81–92.
62. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5/6. С. 23–35.
63. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–64.
64. Жилко Т. В. Нариси з діалектології української мови : навчальний посібник. Київ, 1966. 308 с.
65. Завальнюк О. М. Завальнюк О. М. Симон Петлюра і Кам'янець-Подільський URL: <https://www.yatran.com.ua/articles/702.html> (дата звернення: 13.04.2017)
66. Задорожна О. М. Теоретичні засади дослідження концепту. *Наукові записки ТНПУ*. *Мовознавство*. 2005. №1 (13). С. 206–217.
67. Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж, 2001. С. 36–44.
68. Зусман В. Г. «Вникание / вчувствование» как концепт австрийской культуры. *Вопросы филологии*. 2004. №1 (16). С. 53–57.
69. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка. Нижний Новгород, 2001. 168 с.
70. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології) : монографія. Київ, 2006. 326 с.

71. Іващенко В. Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації. *Українська мова*. 2005. №3. С. 62–76.
72. Іващенко В. Л. Семантика ментальності концепту. *Мовознавство*. 2008. №1. С. 37–43.
73. Іващенко В. Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 54–61.
74. Іващенко В. Л. Функціональна топологія концептів як одиниць культури. *Вісник Львівського університету. Філологія*. 2004. Вип.34. Ч.І. С. 390–397.
75. Ільченко І., Бабич Д. Чоловічі імена як засіб створення хронотопу в романі Р. Іванченко «Гнів Перуна». *Лінгвістичні студії*. 2015. Вип.2. С. 47–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Is_2015_2_8 (дата звернення: 13.03.2017).
76. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Вінницька область / редколегія тому: Олійник А. Ф. (голова) [та ін.]. Київ, 1972. 779 с.
77. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Тернопільська область / редколегія тому: Нечай С. П. (голова) [та ін.]. Київ, 1973. 640 с.
78. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Хмельницька область / редколегія тому: Мехеда М. І. (голова) [та ін.]. Київ, 1971. 708 с.
79. Иеронова И. Ю., Трофимова О. А. Текстовый концепт «Общество потребления» в романе Фредерика Бегбедера «99 франков». *Вестник БФУ им. И. Канта*. 2012. №2. С. 38–43.
80. Кагановська О. М. Лінгвокогнітивний аспект утілення текстових концептів у французькій та українській художній прозі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2007. С. 50–57. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/.../Kahanovska.pdf>. (дата звернення: 14.05.2016).
81. Кагановська О. М. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі. *Мова і культура. Філологія*. Вип. 3. Т. IV : Мова і художня творчість. Київ, 2001. С. 114–121.

82. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : монографія. Київ, 2002. 292 с.
83. Кальченко Т. Ю. Топоніми у поетичній мові В. Герасим'юка: функціонально-семантичний аспект. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Філологія*. 2016. Вип.74. С. 64–67.
84. Карасик В. И., Слишкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. 2001. С. 75–80.
85. Карасик В. И. Языковой круг: Личность. Концепты. Дискурс. Волгоград, 2002. 477 с.
86. Карпенко А. В. Концепт у сучасних лінгво-когнітивних дослідженнях: підходи до визначення та типологія. *Перекладацькі інновації* : матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Суми, 2012. С. 9–13.
87. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2006. 416 с.
88. Карпенко О. Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі. *Записки з ономастики*. 2002. Вип.6. С. 80–88.
89. Карпенко О. Ю. Ментальна організація власних назв. *Мовознавство*. 2004. №4. С. 25–34.
90. Карпенко О. Ю. Особові імена як концепти та форми їх профілювання. *Наукові записки ТДУ. Мовознавство*. 2003. Ч.1 (9). С. 27–34.
91. Карпенко Ю., Мельник М. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса, 2004. 215 с.
92. Кириченко О. К. Концепт «Петербург» в речевом обиходе города : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – русский язык. Санкт-Петербург, 2005. 18 с.

93. Коваленко А. О. Ороніми західного Поділля. *Записки з ономастики*. 2015. Вип.18. С. 293–301.
94. Ковтун Н. Концепт як ключове поняття когнітивної лінгвістики. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2009. Вип.19. С. 88–99.
95. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
96. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвостилістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2/3. С. 111–117.
97. Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996. 272 с.
98. Кононенко В. І. Сміслова структура концепту. *Семантика мови і тексту* : матеріали ІХ Міжнародної конференції. Івано-Франківськ, 2006. С. 248–250.
99. Корчевская Г. П. Концепт «Москва» в русской языковой картине мира и поэтическом идиолекте М. И. Цветаевой: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Владивосток, 2002. 23 с.
100. Коханська А. О. Гідронімія басейну річки Збруч. *Записки з ономастики*. 2015. Вип.18. С. 364–371.
101. Коханська А. О. Функції гідронімів (на матеріалі творів Михайла Стельмаха). *М. П. Стельмах і сучасність* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький, 2012. С. 69–75.
102. Краснобаєва-Чорна Ж. Термінополе концепт. *Українська мова*. 2006. №3. С. 67–78.
103. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1997. 246 с.
104. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. №1. С. 6–17.

105. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва, 1988. С. 141–172.
106. Кубрякова Е. С. Язык и знание. Москва, 2004. 560 с.
107. Лавренова О. А. Географическое пространство в русской поэзии XVIII – начала XX веков: геокультурный аспект. Москва, 1988. 95 с.
108. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. №5/6. С. 37–38.
109. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва, 1990. 685 с.
110. Лингвоконцептология: перспективные направления : кол. моногр. Луганск, 2013. 624 с.
111. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология. Москва, 1997. С. 279–287.
112. Лобода С. М. Просторові слова-концепти в художній картині світу М. Гумільова та Й. Бродського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – російська мова. Сімферополь, 2001. 20 с.
113. Лотман Ю. М. Художественное пространство в прозе Гоголя. *В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь*. Москва, 1988. С. 251–292.
114. Лукаш Г. П. Культурні смисли когнітивної матриці конотоніма. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. 2014. Вып.15. С. 3–13.
115. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
116. Любчик І. Д. Історія України (короткий нарис) : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2016. 66 с.

117. Мартинюк А. П. Словник основних термінів комунікативно-дискурсивної лінгвістики. Харків, 2011. 196 с.
118. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва, 2006. 296 с.
119. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск, 2004. 255 с.
120. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич, 2007. 332 с.
121. Мех Н. О. Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції : монографія. Переяслав-Хмельницький, 2008. 211 с.
122. Мизак Н. С., Горбатюк В. І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН УПА : Книга 5. Чернівці, 2006. 352 с.
123. Мізін К. І. Верифікація лінгвокультурної релевантності концептів за допомогою методики психолінгвістичного експерименту. *Психолінгвістика*. 2016. Вип.19 (2). С. 32–46.
124. Миллер Л. В. Лингвокогнитивные механизмы формирования художественной картины мира (на материале русской литературы) : автореф. дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Санкт-Петербург, 2004. 43 с.
125. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория. *Мир русского слова*. 2000. № 4. С. 39–45.
126. Можарова Т. М. Головні тенденції використання топонімів у поетичному мовленні та їхні стилістичні функції (на матеріалі поезій І. Драча). *Вісник НДПУ ім. М. Остроградського. Гуманітарні науки*. 2008. Вип. 5/52. Ч. 2. С. 184–187.
127. Можарова Т. М. Оними в поетичних текстах шістдесятників : склад, структура, значення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009. 19 с.

128. Монахова Т. В. Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 2008. 20 с.
129. Мороз О. Топоніми як компоненти художнього тексту (на матеріалі роману «Сонячна машина» В. Винниченка). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип.15. С. 351–355.
130. Мудраченко Т. Б. Актуалізація концепту Україна в сучасному англomовному газетному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Харків, 2013. 23 с.
131. Мурадян И. В. Имена исторических лиц в художественной прозе А. С. Пушкина. *Актуальные вопросы русской ономастики*. Киев, 1988. С. 123–126.
132. Немировська О. Ф. Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2005. Вип.8. С. 83–93.
133. Нідзельська Ю. М. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. *Вісник ЖДУ. Філологічні науки*. 2013. Вип.4 (70). С. 168–171.
134. Нідзельська Ю. М. Концепт як відображення універсального та етноспецифічного у свідомості етносу. *Вісник ЖДУ. Філологічні науки*. 2009. Вип. 45. С. 160–162.
135. Ніколаєва В. А. Концепт «Петербург» у поетичному ідіолекті Осипа Мандельштама і Олександра Кушніра : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – «Мови народів Російської Федерації (російська мова)». Харків, 2007. 20 с.
136. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ, 2007. 364 с.
137. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: польова структура. *Наука і сучасність*. 2007. Т. 60. С. 194–205.

138. Орлова О. Г. Актуалізація концепта «Russia» («Россия») в американській публіцистиці (на прикладі дискурсу ежедневника «NEWS WEEK») : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.19 – теорія мови. Кемерово, 2005. 22 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/aktualizatsiya-kontseptu-russia-rossiya-v-amerikanskoi-publitsistike-na-primere-diskursa-ezh> (дата звернення: 21.01.15).
139. Павликівська Н. М. Географічні терміни в мікрогідронімії Вінниччини. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип.16. С. 388–393.
140. Павликівська Н. М. Лексико-семантичні і словотвірні типи назв непроточних водоймищ Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1991. 16 с.
141. Павликівська Н. М. Мікрогідронімія Вінниччини: від емпірики до узагальнень : монографія. Вінниця, 2014. 292 с.
142. Павликівська Н. М. Словник мікрогідронімів Вінниччини. Вінниця, 2013. 147 с.
143. Павлюк Н. Л. Співвідношення історичної та художньої правди в повісті Ю. Мушкетика «Семен Палій». *Питання літературознавства*. 2013. Вип.87. С. 106–117.
144. Палій О. 25 перемог України. Київ, 2013. 86 с.
145. Петрова Л. А. Художественный концепт в современной лингвокогнитологии. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. 2011. №11. Т. 19. С. 137–145.
146. Пікалова А. О. Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах М. Стельмаха : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2008. 20 с.
147. Пименова М. В. Типология структурных элементов концептов внутреннего мира (на примере эмоциональных концептов). *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. №1 (001). С. 83–90.

148. Погребищенський район: історико-культурні особливості URL: https://www.vin.gov.ua/web/tur_vin.nsf/webgr_view/GrS6CTD (дата звернення: 12.08.2017).
149. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / за ред. А. П. Пономарьова. Київ, 1994. 504 с.
150. Полюжин М. М. Концепти як співвідносні зі значенням поняття. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 109–111.
151. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2001. 191 с.
152. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. Воронеж, 2000. 30 с.
153. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж, 2007. 250 с.
154. Присяжнюк О. М. Концепт «Україна – Європа» крізь призму топосів у романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 194–202.
155. Прихода Я. В. Концепт ЄВРОПА в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.18 – журналістика. Львів, 2005. 19 с.
156. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 2008. 332 с.
157. Приходько А. М. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе. *Дискурс, концепт, жанр* : коллективная монография. Нижний Тагил, 2009. С. 125–139.
158. Радзівська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідеї простору і руху. *Мовознавство*. 1997. № 4–5. С. 17–26.

159. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія. Київ, 2010. 491 с.
160. Рыжков В. А. Регулятивная функция стереотипов. *Знаковые проблемы письменной коммуникации* : межвуз. сб. науч. трудов. Куйбышев, 1985. С. 15–21.
161. Романенко Л. В. Исторична тематика в сучасній українській літературі (на матеріалі творів про подільського ватажка народних месників – Устима Кармалюка). *Вісник МДГУ. Філологія*. 2012. Вип. 6. С. 76–84.
162. Романюк І. М., Смірнов М. А. Містечко Браїлів у період української революції 1917 – 1920 років. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. №VIII-IX. С. 184–189.
163. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж, 2004. 80 с.
164. Саврей О. В. Функціонування топонімів у прозових творах О. Кобилянської. *Записки з ономастики*. 2005. Вип.9. С. 104–113.
165. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев, 2000. 247 с.
166. Селиванова Е. А. Концептуализирующая функция в ономазиологической связности в художественном тексте. *Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК*. 2009. Вып.7. URL: [http://www.selivanova.netdownloads/Svyaznost v hudozhestvennom tekste.doc](http://www.selivanova.netdownloads/Svyaznost%20v%20hudozhestvennom%20tekste.doc). 11 с. (дата звернення: 13.03.2017).
167. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава – Київ, 2008. 712 с.
168. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
169. Семегин Т. С. Когнітивна лінгвістика: історія становлення і сьогодення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 23. С. 154–155.

170. Скаб М. Словотвірні потенції слова як концептовиражальний засіб. *Вісник ПНУ ім. В. Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 478–482.
171. Словарь української мови / упор. Б. Грінченко : в 4-х тт. Т.3. Київ, 1997. 506 с.
172. Словник гідронімів України / укладачі І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. Київ, 1979. 779 с.
173. Словник української мови : в 11-ти тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства / ред. І. К. Білодід. Київ, 1970–1980.
174. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ, 2005. 167 с.
175. Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навч. посіб. Київ, 2011. 367 с.
176. Соснин А. В. Средства вербализации концепта «Лондон» в английском культурном пространстве : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки. Нижний Новгород, 2007. 19 с.
177. Старко В. Ф. Концепт гра в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – українська мова. Київ, 2004. 16 с.
178. Старко В. Ф. Концепт гра : монографія. Луцьк, 2007. 204 с.
179. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва, 1997. 824 с.
180. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва, 2007. 602 с.
181. Стернин И. А. Значение и концепт: сходства и различия. *Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация*. Калуга, 2005. С. 135–144.

182. Стернин И. А. Основные компоненты структуры концепта и проблема сопоставления концептов. *Язык и национальное сознание*. Воронеж, 2008. Вип.10. С. 4–23.
183. Стернин И. А. О лингвокогнитивном подходе к языку. *Значение. Смысл. Концептосфера* : межвузовский сборник научных трудов. Воронеж, 2009. С. 8–11.
184. Струманський В. П. Народознавство Поділля : хрестоматія. Хмельницький, 1995. 448 с.
185. Струченко Л. В. Концепт та категорія як базові когнітивні сутності. *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки*. 2011 р. Вип. 6. Ч.1. С. 208–211.
186. Сусов А. А., Сусов И. П. Размышления о концептах. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Романо-германська філологія*. 2006. № 726. С. 14–20.
187. Тарасова И. А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2010. №4 (2). С. 742–745.
188. Ткаченко Т. Діалектизми в мові прози М. Стельмаха. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 12. С. 232–235.
189. Топонімічний словник України / за ред. М. П. Яценко. 2009 р. URL: http://www.toponymic-dictionary.in.ua/index.php?option=com_content&view/section&layout=blog&id=16&Itemid=17. (дата звернення: 22.02.2017).
190. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький, 2008. 549 с.
191. Торчинський М. Стилiстично-виражальнi можливостi потамопоестонiмiв в українських поетичних текстах. *Науковий вісник ХДУ. Лінгвістика*. 2005. Вип. II. С. 164–167.
192. Троша Н. В. Концепт історії через призму літературної творчості О. Довженка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2014. Вип. 8 (2). С. 45–48.

193. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Татаренко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. Київ, 2000. 752 с.
194. Фененко М. В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. Київ, 1965. 128 с.
195. Хлистун І. Топоніми в художньому тексті (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.). *Урок української*. 2003. № 10. С. 23–25.
196. Цапок О. М. Поняття “концепт” у когнітивній лінгвістиці. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Філологічні науки (мовознавство)*. 2001. Вип. 31. С. 10–12.
197. Чабан Н. А. Стереотипы: принципы концептуального анализа. *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. 2. С. 20–28.
198. Чесноков П. В. Слово и соответствующая ему единица мышления. Москва, 1967. 192 с.
199. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени. *Филологические науки*. 1995. № 4. С. 73–83.
200. Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665 – 1676 рр.). *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 39–61.
201. Шаховський В. И. Эмоции и их концептуализация в различных лингвокультурных контекстах. *Русистика*. 2001. Вып.1. С. 13–19.
202. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Романо-германська філологія*. 2006. № 725. С. 192–195.
203. Шостакова-Ніколенко Г. В. Імена історичних осіб у романі Ю. Яновського «Чотири шаблі». *Записки з ономастики*. 2005. Вип. 8. С. 113–118.
204. Щукин В. Г. Миф дворянского гнезда: геокультурологическое исследование по русской классической литературе. Краков, 1997. 315 с.

205. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2008. 240 с.
206. Carey S. *The Origin of Concepts*. Oxford, 2009. 598 p.
207. Godel's Rationalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <http://plato.stanford.edu/...> (дата звернення: 12.07.18).
208. Fodor, J. A., Garrett, M. F., Walker, E. C., & Parkes, C. H. Against definitions. *In E. Margolis, & S. Lawrence Concepts: core readings*. Massachusetts.1999. P. 491–513.
209. Kracht M. *Language and Space*. Los Angeles, 2008. 157 p.
210. Langacker R. W. *Concept, Image and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*. Berlin – New York, 1991. 395 p.
211. Margolis E., Lawrence S. Concepts and Cognitive Science. *In Concepts: Core Readings*. Massachusetts Institute of Technology, 1999. P. 3–83.
212. Margolis E., Lawrence S. «Concepts». *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/concepts/> (дата звернення: 12.07.18).
213. Murphy G. *The Big Book of Concepts*. Massachusetts Institute of Technology, 2002. 568 p.
214. Wierzbicka A. *Semantic, culture and cognition : Universal Human Concepts in Culture – Specific Configurations*. New York, 1992. 487 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга перша. Київ, 1981. 525 с.
2. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга друга. Київ, 1981. 413 с.
Стельмах М. П. Велика рідня. Інтернет-ресурс URL: http://bukvoid.com.ua/library/mihaylo_stelmah/velika_ridnya_roman-hronika/.html.
3. Стельмах М. П. Вибрані твори. Київ, 2005. 736 с.
4. Стельмах М. П. Твори : в 5-ти т. Т. 4. Київ, 1962. 452 с.
5. Стельмах М. П. Твори : в 6-ти т. Т. 6. Київ, 1973. 512 с.
6. Стельмах М. П. Твори : в 7-ти т. Київ, 1982 – 1983.
7. Стельмах М. П. Хліб і сіль. Київ, 1978. 576 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації у фахових виданнях України:

1. Врублевська Т. В. Народні пісні як один із способів подільської локалізації простору у романі Михайла Стельмаха «Правда і кривда». *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип.16. С. 191–195.
2. Врублевська Т. В. Поняття “концепт” у лінгвокогнітивних дослідженнях: етимологія, основні підходи до визначення. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип.19. С. 213–217.
3. Врублевська Т. В. Номінативне поле концепту “Поділля” у художніх творах Михайла Стельмаха: цілісна номінація. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”*. 2014. Вип. 50. С. 49–51.
4. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип.7. С. 16–19.
5. Врублевська Т. В. Топонімія Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Записки з ономастики*. 2015. Вип.18. С. 120–128.
6. Врублевська Т. В. Гідрооб’єкти Поділля у прозі Михайла Стельмаха. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2017. Вип.1 (27). С. 92–96.

Публікації в зарубіжних виданнях:

7. Врублевська Т. В. Елементи подільського говору у прозі Михайла Стельмаха. *Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern*

Europe: Science and Education a New Dimension: Philology. Budapest, 2017. V (41). Is.145. P. 57–60. (The Journal is listed and indexed in: *INDEX COPERNICUS*, *GLOBAL IMPACT FACTOR*, *INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR*, *ISI IMPACT FACTOR*, *GOOGLE SCHOLAR*, *DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING*, *ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY*, *UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK*, *SCRIBD*, *ACADEMIA.EDU*).

Публікації в інших виданнях:

А) Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

(матеріали конференцій):

8. Врублевська Т. В. Топонімічні концепти у руслі лінгвоконцептуальних досліджень. *Zbiór raportów naukowych. «Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe»*. Warszawa, 2015. P. 125–130.
9. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт. *Лінгвістичне портретування сучасного соціуму* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 2016. С. 249–255.
10. Врублевська Т. В. Методологія дослідження концептів. *International research and practice conference «Contemporary issues in philological science of scholars and educationalists of Poland and Ukraine»* : *Conference Proceedings*. Lublin, 2017. P. 199–202.
11. Врублевська Т. В. Історичні антропонімації у текстах Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених. Вінниця, 2017. С. 70–76.
12. Врублевська Т. В. Номінації страв та напоїв України у прозі Михайла Стельмаха. *Стельмах Михайло у новітніх парадигмах наукового*

знання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народж. письменника. Вінниця, 2017. С. 116–120.

13. Врублевська Т. В. Специфіка регіонального концепту “Поділля” у мовотворчості Михайла Стельмаха. *Подільська регіональна лексикологія : стан та перспективи* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених. Вінниця, 2018. С. 41–46.

Б) Публікації в нефахових виданнях, які додатково відображають результати наукової праці:

14. Врублевська Т. В. Автобіографізм як спосіб географічної локалізації простору (на матеріалі автобіографічних повістей М. Стельмаха ”Гуси-лебеді летять” та “Щедрий вечір”). *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*. 2012. Вип.2. С. 301–304.

15. Врублевська Т. В. Проблема категорії художнього простору у діахронному аспекті. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип.6. Ч.1. С. 53–62.

16. Врублевська Т. В. Структурно-змістове наповнення топонімічного концепту “Поділля” (на матеріалі прози Михайла Стельмаха). *Virtus: Scientific Journal*. Canada, 2017. P.197–203. (Видання внесено до міжнародних наукометричних баз: *SCIENTIFIC INDEXING SERVICES, CITEFACTOR, INTERNATIONAL INNOVATIVE JOURNAL IMPACT FACTOR, МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕЕСТР ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ*).

Відомості про апробацію результатів дисертації

I. Міжнародні конференції:

1. International research and practice conference «Contemporary issues in philological science of scholars and educationalists of Poland and Ukraine»: Conference Proceedings, April 28–29, 2017. Lublin (Форма участі – заочна).
2. XVII Міжнародна ономастична конференція «Актуальні проблеми української та інослов'янської ономастики» 21–23 вересня 2017 р. м. Тернопіль (Форма участі – очна).
3. Scientific and Professional Conference «Urgent problems of philology and linguistics», October 29, 2017. Budapest (Форма участі – заочна).

II. Всеукраїнські конференції:

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» 15–16 листопада 2012 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).
5. XV Всеукраїнська ономастична конференція «Український ономастикон: типологія, словотвір, функціонування» 12–13 вересня 2013 р. м. Хмельницький (Форма участі – очна).
6. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» 6–7 листопада 2014 р. м. Острого (Форма участі – очна).
7. XVI Всеукраїнська ономастична конференція «Українська ономастика: минуле, сучасне, перспективи» 24–26 вересня 2015 р. м. Одеса (Форма участі – заочна).

8. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» 26–27 листопада 2015 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).
9. VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» 6–7 квітня 2017 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).
10. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної граматики» 18 травня 2017 р. м. Черкаси (Форма участі – заочна).
11. Всеукраїнська науково-практична конференція «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» 25–26 травня 2017 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).
12. VII Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» 26–27 квітня 2018 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).

III. Регіональні конференції:

13. II регіональна науково-практична конференція студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» 10–12 грудня 2012 року м. Вінниця (Форма участі – очна).

IV. Звітні конференції:

14. «Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів і студентів» ВДПУ імені Михайла Коцюбинського 9–11 квітня 2014 р. м. Вінниця (Форма участі – очна).
15. «Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів і студентів ІФЖ» ВДПУ імені Михайла Коцюбинського 21–22 квітня 2015 року м. Вінниця (Форма участі – очна).

V. Апробація захисту на кафедрі:

16. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського 16 травня 2018 р. (протокол №12 від 16 травня 2018 р.).

Анкета для проведення верифікації концепту “Поділля”**АНКЕТА**

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Дата народження _____
3. Місце народження (село, р-н, обл.) _____
_____
4. Продовжіть речення: Поділля – це ... _____
_____
_____
5. Поясніть значення слова “Поділля” людині, яка вперше його чує
_____
_____
_____
6. Продовжіть речення: Поділля – яке? _____
_____
_____
7. Назвіть образ / образи, які асоціюються з Поділлям _____
_____
_____
8. Напишіть імена історичних постатей, топонімів, історичних подій,
що асоціюються із Поділлям
I. Історичні постаті:
A) історичні особи (пани, князі, полководці і т.п.) _____
_____
_____
_____

Б) художники _____

_____

_____

В) музиканти _____

_____

Г) скульптори _____

_____

II. Топоніми (назви сіл, міст, районів, річок і т. п.) _____

_____

_____

_____

_____

_____

III. Історичні події _____

_____

_____

_____

_____

_____